

ISSN: 2791-9854

USSMAD

Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

International Journal of Social, Political and Financial Researches (IJSPFR)

CİLT/VOLUME:3 SAYI/ISSUE: 2

ARALIK / DECEMBER

YIL/YEAR: 2023

USSMAD Hakemli ve Süreli Bir Dergidir. Temmuz/Aralık Aylarında Olmak Üzere Yılda İki Kez Yayınlanır

IJSPFR is a Peer Reviewed and Periodical Journal. Published Twice a Year in July/December

dergipark.org.tr/en/pub/ussmad

www.ussmad-journal.com

ussmad.journal@gmail.com

USSMAD
IJSPFR

ISSN: 2791-9854

USSMAD

Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi

International Journal of Social, Political and Financial Researches (IJSPFR)

CİLT/VOLUME:3 SAYI/ISSUE: 2

ARALIK / DECEMBER

YIL/YEAR: 2023

USSMAD Hakemli ve Süreli Bir Dergidir.
Temmuz/Aralık Aylarında Olmak Üzere Yılda
iki Kez Yayınlanır

IJSPFR is a Peer Reviewed and Periodical Journal.
Published Twice a Year in July/December

dergipark.org.tr/en/pub/ussmad

www.ussmad-journal.com

ussmad.journal@gmail.com

**Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali
Araştırmalar Dergisi (USSMAD)**

**International Journal of Social, Political and
Financial Researches (IJSPFR)**

E-ISSN: 2791-9854

CİLT/VOLUME:3 SAYI/ISSUE: 2

ARALIK / DECEMBER

YIL/YEAR: 2023

YAYINCI

MALİ ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Osman GEYİK Doç. Dr. Gamze Yıldız ŞEREN

YARDIMCI EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖSTEKÇİ

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Mehmet SONGUR

Doç. Dr. Özgür ALTINDAĞ

Doç. Dr. Osman ÖZDEMİR

Doç. Dr. Reşat ARICA

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÇELİK

DİL EDİTÖRÜ

Şeyma GEYİK

EDİTÖR ASİSTANLARI

Arş. Gör. Tolga SEZDİ

Arş. Gör. Muhammed Fatih CÜRE

Arş. Gör. Gülseren AYDIN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK - Harran Üniversitesi

Prof. Dr. Dibyesh ANAND - University of Westminster

Prof. Dr. Erşan SEVER - Aksaray Üniversitesi

Prof. Dr. Farhang MORADY - University of Westminster

Prof. Dr. Ljiljana MARKOVIĆ - University of Belgrade

Prof. Dr. Mahmut TEKÇE - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ - Yalova Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Mithat Arman KARASU - Harran Üniversitesi

Prof. Dr. Murat DEMİR - Harran Üniversitesi

Prof. Dr. M. Mustafa ERDOĞDU - Beykoz Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat GÜLTEKİN - Harran Üniversitesi

Prof. Dr. Robert W. MCGEE - Fayetteville State University

Prof. Dr. Serkan BENK - İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Sevda AKAR - Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Stavros D. MAVROUDEAS - Panteion University

Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ - Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Abdülkadir ÇORBACI - Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Anıl GACAR - Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşe CEBECİ - Harran Üniversitesi

Doç. Dr. Gülçin TAŞKIRAN - Altınbaş Üniversitesi

Doç. Dr. Ghazala YAQUP - Kinnaird College for Women

Doç. Dr. Habip DEMİRHAN - Hakkari Üniversitesi

Doç. Dr. Osman ÖZDEMİR - Şırnak Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür ALTINDAĞ - Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür SARAÇ - Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Reşat ARICA - Batman Üniversitesi

Dr. Adam SOFRONIJEVIĆ - University of Belgrade

Dr. M.Sadık AYDIN - Mardin Artuklu Üniversitesi

PUBLISHER

FINANCIAL RESEARCHES ASSOCIATION

EDITORS

Assoc.Prof. Osman GEYİK Assoc.Prof. Gamze Yıldız ŞEREN

ASSOCIATE EDITOR

Asst. Prof. Ahmet KÖSTEKÇİ

FIELD EDITORS

Assoc.Prof. Mehmet SONGUR

Assoc.Prof. Özgür ALTINDAĞ

Assoc.Prof. Osman ÖZDEMİR

Assoc.Prof. Reşat ARICA

Asst. Prof. Ramazan KORKMAZ

Asst. Prof. Dilek ÇELİK

LANGUAGE EDITOR

Şeyma GEYİK

EDITOR ASSISTANTS

Res. Asst. Tolga SEZDİ

Res. Asst. Muhammed Fatih CÜRE

Res. Asst. Gülseren AYDIN

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Abdullah ÇELİK - Harran University

Prof. Dr. Dibyesh ANAND - University of Westminster

Prof. Dr. Erşan SEVER - Aksaray University

Prof. Dr. Farhang MORADY - University of Westminster

Prof. Dr. Ljiljana MARKOVIĆ - University of Belgrade

Prof. Dr. Mahmut TEKÇE - Marmara University

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ - Yalova University

Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Marmara University

Prof. Dr. Mithat Arman KARASU - Harran University

Prof. Dr. Murat DEMİR - Harran University

Prof. Dr. M. Mustafa ERDOĞDU - Beykoz University

Prof. Dr. Nihat GÜLTEKİN - Harran University

Prof. Dr. Robert W. MCGEE - Fayetteville State University

Prof. Dr. Serkan BENK - İnönü University

Prof. Dr. Sevda AKAR - Bandırma Onyedi Eylül University

Prof. Dr. Stavros D. MAVROUDEAS - Panteion University

Assoc.Prof. Abdunnur YILDIZ - Fırat University

Assoc.Prof. Abdülkadir ÇORBACI - Adıyaman University

Assoc.Prof. Anıl GACAR - Manisa Celal Bayar University

Assoc.Prof. Ayşe CEBECİ - Harran University

Assoc.Prof. Gülçin TAŞKIRAN - Altınbaş University

Assoc.Prof. Ghazala YAQUP - Kinnaird College for Women

Assoc.Prof. Habip DEMİRHAN - Hakkari University

Assoc.Prof. Osman ÖZDEMİR - Şırnak University

Assoc.Prof. Özgür ALTINDAĞ - Dicle University

Assoc.Prof. Özgür SARAÇ - Dokuz Eylül University

Assoc.Prof. Reşat ARICA - Batman University

PhD. Adam SOFRONIJEVIĆ - University of Belgrade

PhD. M.Sadık AYDIN - Mardin Artuklu University

<p>SAYI HAKEM KURULU Prof. Dr. İbrahim Ethem TAŞ - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Prof. Dr. Yakup BULUT - Gaziantep Üniversitesi Doç. Dr. Demet YAMAN - Dicle Üniversitesi Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN - Bayburt Üniversitesi Doç. Dr. Rıza DEMİR - İstanbul Üniversitesi Doç. Dr. Selim ÇAPAR - İçişleri Bakanlığı-Araştırma ve Etütler Merkezi Dr. Öğr. Üyesi Aykut AYDIN - Gümüşhane Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sadık AYDIN - Mardin Artuklu Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Seher GÖKPINAR - Hitit Üniversitesi Dr. Erhan ERKEN - Medipol Üniversitesi Dr. Esra Ebru MAVİ - Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Dr. Hikmet Dersim YILDIZ - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Dr. Yunus Can POLAT - Harran Üniversitesi</p>	<p>THE REFEREE BOARD IN THIS ISSUE Prof. Dr. İbrahim Ethem TAŞ - Kahramanmaraş Sütçü İmam University Prof. Dr. Yakup BULUT - Gaziantep University Assoc.Prof. Demet YAMAN - Dicle University Assoc.Prof. Hayriye ŞENGÜN - Bayburt University Assoc.Prof. Rıza DEMİR - İstanbul University Assoc.Prof. Selim ÇAPAR - Ministry of Interior - Center for Research and Studies Asst. Prof. Aykut AYDIN - Gümüşhane University Asst. Prof. Mehmet Sadık AYDIN - Mardin Artuklu University Asst. Prof. Seher GÖKPINAR - Hitit University PhD. Erhan ERKEN - Medipol University PhD. Esra Ebru MAVİ - Council of Higher Education PhD. Hikmet Dersim YILDIZ - Çanakkale Onsekiz Mart University PhD. Yunus Can POLAT - Harran University</p>
---	---

<p>İNDEKSLER Index Copernicus (ICI World) International Scientific Indexing (ISI) Scientific Indexing Services (SIS) International Services for Impact Factor and Indexing (ISIFI) Eurasian Scientific Journal Index (ESJI) International Institute of Organized Research (I2OR) Directory of Research Journal Indexing (DRJI) Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD) CiteFactor Journal Indexing ResearchBib Academic Database IP Indexing Portal ISSN Portal OpenAIRE Zenodo Academindex</p>	<p>INDEXES Index Copernicus (ICI World) International Scientific Indexing (ISI) Scientific Indexing Services (SIS) International Services for Impact Factor and Indexing (ISIFI) Eurasian Scientific Journal Index (ESJI) International Institute of Organized Research (I2OR) Directory of Research Journal Indexing (DRJI) Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD) CiteFactor Journal Indexing ResearchBib Academic Database IP Indexing Portal ISSN Portal OpenAIRE Zenodo Academindex</p>
---	---

DergiPark
AKADEMİK

***Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi; sosyal, siyasal ve mali alanları kapsayan çeşitli konularda özgün Türkçe ve İngilizce bilimsel makalelerin yayınlandığı bilimsel, uluslararası hakemli ve açık erişimli bir elektronik dergidir. **Dergiye gönderilen tüm makalelerin bilimsel, etik ve dil açısından sorumlulukları yazarlara aittir.**

International Journal of Social, Political and Financial Researches; It is a scientific, international peer-reviewed and open-access electronic journal that publishes original Turkish and English scientific articles on various subjects covering social, political and financial fields. ***The scientific, ethical and linguistic responsibilities of all articles submitted to the journal belong to the authors.

EDİTÖRDEN

Değerli bilim insanları ve araştırmacılar;

USSMAD 2023 Aralık sayımızı siz saygıdeğer okuyucularımızla paylaşmaktan mutluluk duyuyor, bu süreçte emeği geçen, katkı sunan tüm yazarlarımıza, hakemlerimize, alan editörlerimize, bilim ve yayın kurulumuza en derin teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Yayın hayatına başladığı 2021 senesinden bugüne Aralık ve Temmuz aylarında yayınlanan USSMAD, yayın kurulumuzun almış olduğu kararla 2024 senesinden itibaren Mart ve Ekim aylarında sizlerle buluşarak, yayın hayatına kaldığı yerden devam edeceğinin bilgisini de bu vesileyle sizlerle paylaşmak isteriz. Bununla beraber USSMAD'ın ULAKBİM TR Dizin kapsamında çalışmaları ve içerik güncellemeleri tüm hızıyla devam etmekte, söz konusu süreçte entegrasyonun sağlanması doğrultusunda ilgili kriterler dikkatle incelenerek gerekli düzenlemeler sağlanmaktadır. ULAKBİM TR Dizin haricinde diğer alan indeksi kabul edilen dizinlere de başvuru sürecimiz devam etmekte yine bu doğrultuda ilgili çalışmalar dergi editörleri tarafından titizlikle takip edilmektedir.

USSMAD 2023 Aralık sayısı beş araştırma makalesiyle sizlerle buluşmuştur. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda büyük önemi haiz iklim hususu Fatmanur AKSÖZ ve Abdullah ÇELİK tarafından kent yönetişimi kapsamında **“Küresel İklim Değişikliğine Karşı Dirençli Kent Yönetişimi”** başlıklı makalesiyle ele alınmıştır. Yine güncel bir konu olma özelliğini koruyan Türkiye’de Başkanlık Sistemi sonrasındaki sürecin ele alındığı **“Türkiye’de Başkanlık Sistemi Sonrasında Uygulanan Ekonomi ve Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”** başlıklı makale Meral FIRAT tarafından kaleme alınmıştır. Yiğit KARASU; Rusya’nın jeopolitik güvenlik anlayışı kapsamındaki bağımlılığını **“Is the Understanding of Geopolitical Security Russia's Destiny?”** Başlıklı makalesinde tartışmış, Ahmet TERZİOĞLU ve Fatma Betül BAYKUŞ **“Çırak ve Stajyerlerin İş Sağlığı ve Güvenliği”** makalesiyle mevcut mevzuat kapsamında çırak ve stajyerlerin durumunu iş sağlığı ve güvenliği çerçevesinde incelemiştir. Son olarak Muhittin TEKDEMİR, Fatma Zehra BİÇEN, Azad TEKDEMİR tarihsel perspektiften **“Arap Milliyetçiliği ve 1967 Arap-İsrail Savaşı”** makaleleriyle döneme dair analizlerini paylaşmışlardır.

USSMAD 2023 Aralık sayısının tüm ilgililere faydalı olmasını diler, bir sonraki sayımız olan 2024 Mart sayısı için makale gönderimi son tarihin 15 Şubat olduğunu siz değerli okurlarımızla paylaşır, kıymetli çalışmalarınızı bekleriz.

Dergimiz ile ilgili tüm görüş ve önerileriniz için dergi mailimizden (ussmad.journal@gmail.com) bizlere ulaşabilirsiniz.

Selam ve saygılarımızla...

Doç. Dr. Gamze Yıldız ŞEREN
USSMAD Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Küresel İklim Değişikliğine Karşı Dirençli Kent Yönetişimi**
- 1** *Resistant City Governance Against Global Climate Change* **75**
Fatmanur Aksöz, Abdullah Çelik
- Türkiye’de Başkanlık Sistemi Sonrasında Uygulanan Ekonomi ve Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi**
- 2** *Evaluation of The Economy and Fiscal Policies Implemented After The Presidential System in Türkiye* **86**
Meral Fırat
- Is the Understanding of Geopolitical Security Russia's Destiny?**
- 3** *Jeopolitik Güvenlik Anlayışı Rusya'nın Kaderi mi?* **99**
Yiğit Karasu
- Çıracak ve Stajyerlerin İş Sağlığı ve Güvenliği**
- 4** *Occupational Health and Safety of Apprentices and Interns* **111**
Ahmet Terzioğlu, Fatma Betül Baykuş
- Arap Milliyetçiliği ve 1967 Arap-İsrail Savaşı**
- 5** *Arab Nationalism and 1967 Arab-Israel War* **122**
Muhittin Tekdemir, Fatma Zehra Biçen, Azad Tekdemir

Küresel İklim Değişikliğine Karşı Dirençli Kent Yönetişimi¹

Resistant City Governance Against Global Climate Change

Fatmanur Aksöz^a, Abdullah Çelik^b

^aArş. Gör., Harran Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, f.aksoz@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4765-0986

^bProf. Dr., Harran Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, acelik@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9413-7918

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 25.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 01.12.2023

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, İklim Değişikliği, Dirençli Kent, Yönetişim, Kent Yönetimi

JEL Kodları: H83

ÖZ

Tarihsel süreç içerisinde iklim değişikliği doğal bir seyir izlemekten ziyade insanoğlunun faaliyetleriyle hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Sanayileşme, kentleşme ve hızlı nüfus artışı sonucunda kaynaklar kirlenmiş, çevresel tahribat artmış ve atmosfere salınan sera gazı artışı ile birlikte günümüzde iklim değişikliği başlıca çevre sorunu haline gelmiştir. İklim değişikliği, geleceğimiz için ciddi bir risk oluşturan ve her geçen gün kendini daha fazla hissettiren küresel bir sorun olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu öneminden hareketle, iklim değişikliği sorununun temelinde yer alan kentlerin incelenmesi esas alınmıştır. Her nasıl ki küresel iklim değişikliğinin ardındaki temel etken olan kentler ise bu sorun karşısında atılması gereken en önemli adım da yine kentlerde gerçekleştirilmelidir. Çünkü küresel iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından ağırlıklı olarak etkilenenler, yine dünya nüfusunun çoğunluklu olarak yaşadığı kentlerdir. Kentler ve iklim değişikliği arasındaki bu çift yönlü ilişki iklimle mücadelede dirençli kentlere odaklanılmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle çalışma kapsamında öncelikli olarak kent ve kentleşme olguları ele alınmış, ardından küresel iklim değişikliğinin kent ile olan karşılıklı etkileşimi irdelenerek iklim değişikliğine karşı dirençli kentlerin oluşturulmasının önemi vurgulanmıştır. Böylece kentlerin iklim değişikliği ile mücadelede yönetim ağındaki kilit rol oynadığı ve yerel yönetimlerin kentsel politikaları ile kentlerin iklim değişikliğine karşı dirençli kentler haline gelebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

ARTICLE INFO

Research Article

Article Received: 25.10.2023

Article Accepted: 01.12.2023

Keywords: Urbanization, Climate Change, Resilient City, Governance, City Management

JEL Codes: H83

ABSTRACT

In the historical process, climate change has made rapid progress with the activities of human beings rather than following a natural course. As a result of industrialization, urbanization and rapid population growth, resources have become polluted, environmental damage has increased, and climate change has become main environmental problem today, with the increase in greenhouse gases released into the atmosphere. Climate change is of great importance as it is a global problem that poses a serious risk to our future and is making itself felt more and more every day. Based on this importance, the study of the cities that are at the root of the climate change problem is based on. Just as cities are the main factor behind global climate change, the most important step to be taken against this problem should also be carried out in cities. Because those who are heavily affected by the negative consequences of global climate change are the cities where the world's population mostly lives. This bidirectional relationship between cities and climate change has made it necessary to focus on resilient cities in the fight against climate change. For this reason, within the scope of the study, primarily the city and urbanization phenomena were discussed, then the mutual interaction of global climate change with the city was examined and the importance of creating cities resistant to climate change was emphasized. Thus, it has been concluded that cities play a key role in the governance network in combating climate change and that cities can become resistant cities against climate change with the urban policies of local governments.

¹ Bu çalışma 2-4 Haziran 2022 tarihleri arasında düzenlenen INCSOS VII Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan ve özet bildiri olarak yayınlanan "Küresel İklim Değişikliğine Karşı Dirençli Kent Yönetişimi/Resistant City Governance Against Global Climate Change" adlı çalışmanın güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

Giriş

İklim değişikliği küresel nitelik taşıyan başlıca çevre sorunudur. Bu sorunun ardında insanoğlunun inkâr edilemez bir etkisi bulunmaktadır. İklim değişikliği sonucunda hava sıcaklığı artmakta, kuraklık, aşırı hava olayları, deniz seviyesinde yükselme, sıcak ve soğuk hava dalgaları, su kıtlığı, aşırı yağış ve sel gibi ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu sorunlar kentlerde hayatın seyrini olumsuz etkilemekte üretimden sağlığa kadar her alanda zincirleme etkilerle kentsel yaşamı tehdit etmektedir. Dolayısıyla nüfusun yoğunluğunu, alt yapıyı, ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal faaliyetleri yoğunluklu olarak barındıran kentler, iklim değişikliği risklerinden daha fazla etkilenmekte, kentlerde yaşayanlar için hayati sorunlar meydana gelmektedir. Bu doğrultuda kentlerin iklim değişikliğine karşı dirençli olması için uzun dönemli adımlar atması gerekmektedir.

Nitekim kentler ile iklim değişikliği arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. İklim değişikliğinin hem başlıca sorumlusu hem en büyük mağduru olan kentlerin iklim değişikliğinin yarattığı sorunlara karşı çözüm sunabilecek girişimlerde bulunması kentlerin geleceği adına önem arz etmektedir. Kentlerin iklim değişikliğinin olumsuz etkileri sonucunda karşı karşıya kaldıkları çeşitli tehlikelere dirençlilik göstermeleri gerekmektedir. Bu gereklilik, iklim değişikliği yönetimi kavramını ön plana çıkarmakta ve yönetim ağı içerisinde de yerel yönetimlere önemli sorumluluklar düşmektedir. İklim değişikliğinin yol açacağı streslere ve şoklara kentlerin adapte olması ve dirençlerinin artması noktasında yerel yönetimlerce planlama ve uygulama süreçleri için sürdürülebilir politikaların geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Tüm bunlardan hareketle çalışma kapsamında iklim değişikliği ve kentler arasındaki ilişkiye açıklık getirmek ve akabinde dirençli kentlerin önemini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, iklim değişikliği yönetimi kavramının irdelenmesi ve dirençli kentlerin yönetim perspektifinden incelenmesi gerekli görülmüştür.

1. Kent ve Kentleşme

Tarihsel sürece bakıldığında kentin, dönemsel olarak farklı anlamlar taşıyan dinamik bir kavram olduğu görülmektedir. Bu sebeptendir ki her dönem kente yapılan tanımlamalarda farklılıklar bulunmaktadır. İlk dönemler göz önüne alındığında kent kavramının uygarlık ile eş değerde kullanıldığı, kentin gelişimine paralel bir seyirde uygarlığın geliştiği kanısının yaygın olduğu görülmektedir. Orta Çağ döneminde kent “*duvarlarla çevrili insan yerleşimleri*” olarak tanımlanır ve kent tanımlarında “*sur*”, “*kale*” önemli bir etken iken sanayi devrimi sonrasında kentsel mekânların işlevi değişmiş bu durum da kentin tanımlanmasına yansımıştır. Böylelikle geçmiş dönemlerde “*medine*”, “*cite*”, “*polis*” gibi kavramlar üzerinden kullanılan kent yerini, “*urban*”, “*city*”, “*vile*”, “*bourg*” kavramlarına bırakmıştır. Artık kent kavramı tanımlanırken nüfus yoğunluğu, istihdam, ekonomik faaliyetler gibi çok yönlü kriterler kullanılmaktadır (Topal, 2004, s. 277).

En genel tanımı ile kent; esasen sanayi devriminin ürünü olan, tarım dışı üretime dayalı üretimde bulunan hem tarım dışı üretimin hem tarımsal üretimin denetim ve dağıtımını yapan, teknolojik gelişmelere bağlı olarak belirli bir büyüklük ve heterojenlik düzeyine ulaşmış, belli bir nüfusu barındıran yerleşme biçimidir (Es ve Ateş, 2004, s. 212). Ayrıca nüfus ve üretimin yanı sıra kentlerin toplumsal yapısında da belli özellikler bulunmaktadır. Kentler uzmanlaşma ve iş bölümünün, kente özgü davranış kalıplarının ve yaşam biçimlerinin olduğu, akrabalık ilişkilerinin zayıfladığı, toplumsal çatışmaların, sekülerleşmenin yer aldığı ve kitle iletişim araçlarının gün geçtikçe daha etkili olduğu yerleşim alanlarıdır (Marshall, 1999, s. 400). Neticede kentin evrensel olarak kabul görmüş bir tanımından ziyade birbirine yakın pek çok tanımı bulunsa da en sade ifadeyle kent; belirli bir nüfus yoğunluğuna erişmiş, kültürel ve sosyal faaliyetlerin yürütüldüğü, tarım dışında üretimin yapıldığı yerleşimlerdir (Aslan, 2019, s. 107).

Kentleşme ise kent sayısındaki ve kentte yaşayan insan sayısındaki artıştır. Ancak kentleşmeyi yalnızca bir nüfus hareketi şeklinde ele almak sığ bir yaklaşımdır. Zira kentleşme, toplumdaki ekonomik, siyasal ve sosyal etkilerle de karşılıklı ilişki içerisindedir. Bu yönüyle kentleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak kentlerin büyümesini, sayılarının artmasını, toplumsal yapıda örgütlenmenin, uzmanlaşmanın ve iş bölümünün ortaya çıkmasını, insan davranış ve ilişkilerinin değişmesini ifade eden nüfus birikim sürecidir (Keleş, 2012, s. 31). Ancak kentleşmenin beraberinde pek çok sorun getirdiğini de söylemek mümkündür. Bu sorunlardan önemli biri de genel olarak çevre sorunları daha da özde ise küresel iklim değişikliğidir. Nitekim kentler, küresel düzeydeki çevre sorunlarına yol açan temel aktörler olarak değerlendirilebilir.

2. Küresel İklim Değişikliği ve Kentle İlişkisi

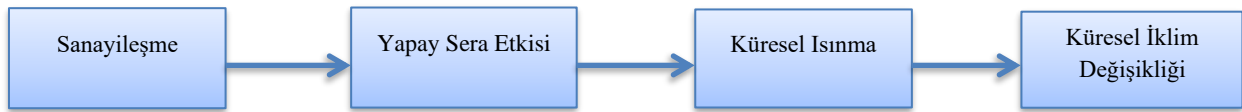
İklim, yerkürenin en kompleks yapılarından biri olarak, atmosfer, kara yüzeyleri, okyanus ve su kütleleri, kar ve buzullar ve canlılar arasındaki etkileşimin bir sonucunu göstermektedir. İklimde meydana gelen değişiminin temel nedeni yerkürenin ısınım dengesinin değişime uğramasıdır (Arıkan ve Özsoy, 2008, s. 13). En basit

haliyle iklim değışikliği “iklimin ortalama durumunda ya da onun değışkenliğinde onlarca yıl ya da daha uzun yıllar boyunca süren istatistiksel olarak anlamlı değışimler” olarak ifade edilebilir (Türkeş, 2008, s. 97).

Küresel ısınma, karbondioksit (CO₂), metan (CH₄) ve azotoksit (N₂O) gibi sera gazlarının, dünyaya yansıyan güneş ışınlarının atmosfer dışına çıkmasını engelleyerek, atmosferde ısıyı tutması sonucu dünyanın daha fazla ısınmasıdır (Lynas, 2008). Sanayi devrimi ile birlikte fosil yakıt kullanımına bağlı olarak atmosfere salınan sera gazı miktarı artış göstermiştir. Bu gazlar binlerce yıla kadar atmosferde kalmakta ve her geçen gün biriktikçe atmosferde daha fazla ısıyı tutmaktadır. Bu ısı da doğal düzende ve dünyanın ikliminde değışimlere neden olmaktadır (Kahraman ve Şenol, 2018, s. 355).

Günümüzde, dünyanın karşılaştığı başlıca tehlikenin küresel ısınma olduğu söylenebilir. Küresel ısınmaya bağlı iklim değışikliği sorunun temel sebebinin doğal sera gazı etkisi olmadığı aşıkârdır. Dolayısıyla iklim değışikliği konusunda kilit faktör sanayileşmedir. Nitekim sanayi devrimi sonrasında yaşanan süreç zincirleme bir şekilde küresel iklim değışikliğine yol açmıştır. Daha açık bir ifade ile sanayi devriminden itibaren fosil yakıt kullanımının artması, kentleşme ve kentlerde nüfusun artması unsurları arasında bir sebep sonuç ilişkisi vardır. (Aksöz, 2022, s. 101).

Şekil 1: Küresel İklim Değişikliğinin Arka Planı

Kaynak: Aksöz, 2022, s. 101

Böylelikle sanayileşme, kentleşme, nüfus artışı ve doğal kaynakların bilinçsiz bir şekilde kullanılması ile doğanın dengesinin bozulmaya başladığı, çevresel sorunların yaşandığı ve bunun sonucunda küresel iklim değışikliğinin meydana geldiği söylenebilir.

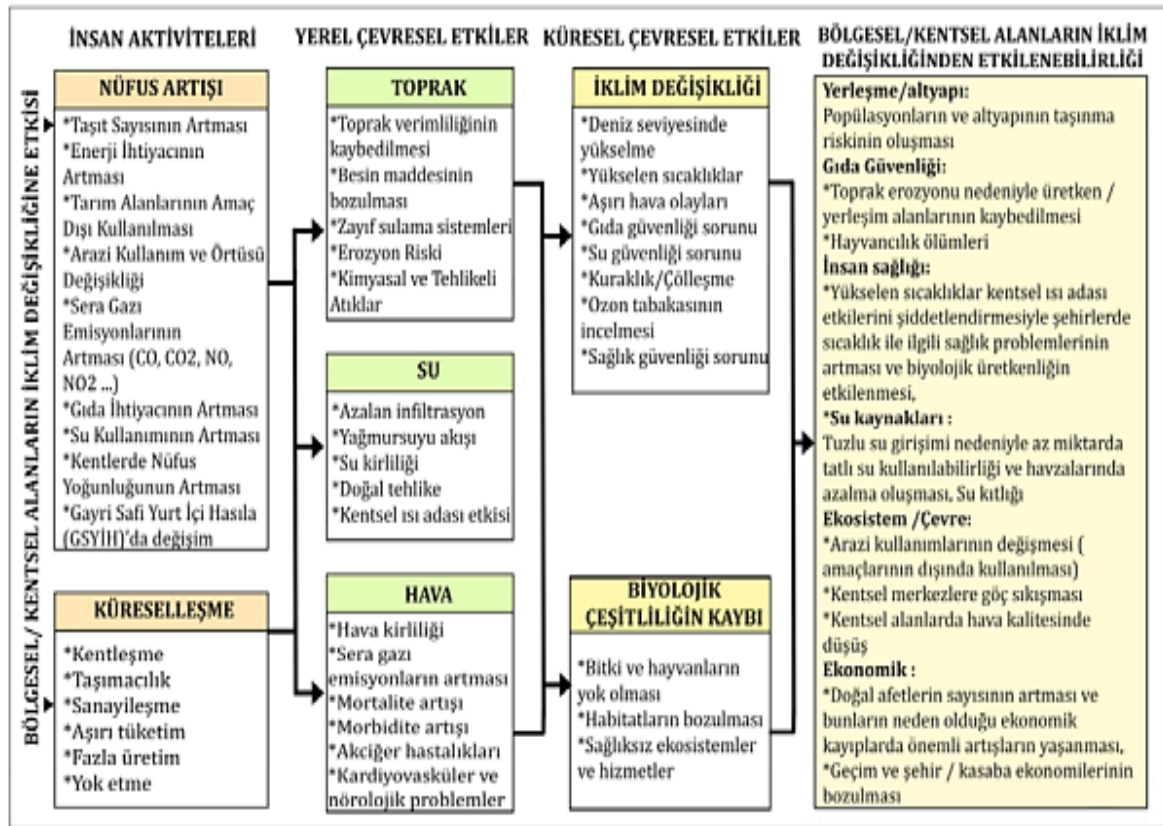
Küresel iklim değışikliğine yol açan diğer bir etmen de sanayileşme ile arasında neden sonuç ilişkisi bulunan kentleşme olgusudur. Pek çok çevre sorununun temelinde kentsel alanların temel aktör olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim kentleşme oranının artmasıyla birlikte çevre sorunları da artmaktadır. Bu kapsamdaki çevre sorunları; sanayi atıkları, hava kirliliği, temiz su kaynaklarının kirlenmesi, kentlerde geniş alanlara yayılan ve toprağı örten asfalt ve betonların doğanın ısı dengesini bozması, beton ve asfalt yığınlarının suyun toprakla buluşmasını engellemesi sonucunda verimli toprakların azalması, erozyon riskinin artması şeklinde çeşitlendirilebilir. Bu durum, her geçen gün küresel bir boyut kazanmaktadır. Neticede küresel ısınma ve küresel iklim değışikliğinin endişe yaratan bir boyuta ulaşması, kentleşme ile yakından ilişkilidir (Uttara, Bhuvandas ve Aggarval, 2012, s. 1638-1939).

Özellikle sanayi devriminden sonra insan faaliyetlerine bağlı olarak atmosferdeki sera gazı birikimi neticesinde meydana gelen iklim değışikliği zincirleme bir süreci tetiklemiştir. İlk olarak küresel sıcaklıktaki artış, yağış rejimi düzensizliklerine, doğal kaynakların varlığına ve dağılımına, çeşitli afet türlerine ve tüm bu gelişmeler de sosyal ve ekonomik yapıları yansımıştır. Bu noktada bu zincirleme sürecin sera gazı birikiminin ağırlıklı olarak gerçekleştiği kentsel alanlarda daha fazla etki ettiği yadsınamaz. Neticede iklim değışikliğinin çevresel, sosyal, ekonomik ve siyasal olmak üzere pek çok etkisi vardır. Bu etkilerin hepsini içinde barındıran kentler, iklim değışikliğine dayalı yaşanacak afetlerden en fazla etkilenecek alanlardır. Nitekim kentsel alanların iklim değışikliği nedeniyle afetler karşısında daha kırılgan olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Plansız ve kontrolsüz kentleşme, artan nüfusun ihtiyacını karşılamak için yoğun fosil yakıt kullanımı, doğal alanların yapılaşması sonucu çevresel tahribat, ulaşımda geçen sürenin artmasına bağlı sera gazı salınımının artması, doğal öğelerin kentlerden uzaklaşması, geçirimsiz yüzeylerin fazlalığı ve yoğun sera gazı salınımı nedeniyle oluşan kentsel ısı adası etkisi bu nedenlerden bazılarıdır (Arıkan ve Özsoy, 2008, s. 16; Baş ve Partigöç, 2022, s. 127-129).

Öte yandan önemle belirtmek gerekir ki kentler ile iklim değışikliği arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Kentler hem iklim değışikliğine sebep olan baş aktör hem de bu değışikliklerden etkilenen rolededir. Zira kentler küresel ölçekte tüketilen enerjinin ve sera gazı salınımının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Mevcut durumda dünya nüfusunun çoğunluğu kentlerde yaşamakla birlikte bu çoğunluğunun gelecekte daha da artması öngörülmektedir. Bu noktada iklim değışikliğinin kentlerdeki etkilerinin de gelecekte daha fazla artması, kamu hizmetlerini, altyapı sistemlerini, yapılı çevreyi ve ekosistemleri artan düzeyde etkilemesi beklenmektedir. Bu nedenle kentlerin iklim değışikliği karşısında önlemler alması zaruridir. Böylece kentler iklim değışikliğinin sorun haline gelmesinde önemli bir rol sahibi iken aynı zamanda sorunun çözümünün de önemli bir aktörüdür (Aygün ve Torlak, 2020, s. 648-649).

Kentsel alanların insan faaliyetlerine bağlı biçimde gerek iklim değişikliğine neden olmaları gerekse de iklim değişikliğinden etkilenmelerini içeren karşılıklı ilişki aşağıdaki şekilde de görülmektedir (Kahraman ve Şenol, 2018, s. 362).

Şekil 2: Bölgesel ve Kentsel Alanların İklim Değişikliğine Etkileri ve İklim Değişikliğinden Etkilenebilirliği

Kaynak: Kahraman ve Şenol, 2018, s. 363

Kentler bir taraftan yüksek nüfusa ve ekonomik faaliyetlere sahip alanlar olarak sera gazı emisyonuna yol açarken diğer taraftan iklim değişikliğinden doğan sıcak hava dalgaları, kuraklık ve sel gibi risklerle karşı karşıya kalmaktadır. İklim değişikliği ve kentler arasındaki bu çift yönlü ilişki nedeniyle küresel iklim değişikliği ile mücadele açısından ilk adımın kentlerde atılması gerekli görülmektedir. Bu doğrultuda kentlerin iklim değişikliğine karşı dirençlerinin artırılması ve buna yönelik kentsel politikaların izlenmesi önem arz etmektedir (Peker ve İskender Aydın, 2019, s. 5). Dolayısıyla küresel iklim değişikliğinin temel aktörü olan kentler aynı zamanda bu iklim değişimi ile mücadelede de öncü aktör olmalıdır.

Şekil 3: İklim Değişikliği ile Kentler Arasındaki Sebep-Sonuç-Mücadele İlişkisi

Kaynak: Aygün ve Torlak, 2020, s. 650

3. Dirençli Kent ve Kentsel Direnç

İngilizce “*resilience*” olarak yazılan ve en genel hali ile değişime uyum sağlama, dayanıklılık, eski haline dönebilme gibi anlamlarda kullanılan “*resilience*” kavramının kökeni, Latince “*resiliere*” teriminden gelmektedir (Feng vd., 2018, s. 44). Bu anlamları ile çeşitli akademik disiplinlerde kullanılan dirençlilik kavramı 1970’lerden önce daha çok mekanik ve fizik disiplinlerinde maddelerin fiziksel olarak zorlandıktan sonra eski haline dönme yetisi ve esnekliğini ifade etmek için kullanılmıştır (Klein, Nicholls ve Thomalla, 2003, s. 36-37).

Dirençlilik kavramının sosyal bilimler alanında kullanılmaya başlaması, Crawford Stanley Holling’in 1973 yılında ekosistemlerin devamlılığını incelemeye yönelik çalışmasına dayanır. Dolayısıyla sosyal bilimlerde dirençlilik esasen ekoloji biliminden gelen bir kavramdır. 1970’li yıllarda Crawford Stanley Holling, ekolojik sistemlerin değişime direnci üzerine çalışmıştır. Bu kapsamda Holling dirençliliği “*bir sistemin ve özelliklerinin değişime ve olumsuz etkiye maruz kalmasına rağmen, durum değişkenleri veya popülasyonları arasında aynı ilişkileri sürdürebilmesi*” şeklinde tanımlamıştır (Holling, 1973, s.14). Dolayısıyla dirençlilik kavramı, iklim değişikliği, ekoloji, afet riski yönetimi, sürdürülebilirlik ve kent planlaması ile doğrudan ilişkilidir (Folke vd., 2004, s. 576).

Kentsel dirençlilik, kent sistemlerinin farklı risk ve değişimleri özümseme (adoption), uyum sağlama (adaptation) ya da cevap verebilme kapasitesini ifade etmektedir (Desouza ve Flanery, 2013, s. 89). Kentsel dirençlilik kavramı esasında sabit bir nitelik taşımaktan ziyade, dönüşümsel bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla dirençlilik, değişen koşullar karşısında kentsel sistemin kendisini değiştirmesini ve geliştirmesini ifade etmektedir. Zira kentler iklim değişikliği, afetler ve çevresel tahribat ile karşı karşıyadır ve bunlar neticesinde kısa dönemde ani şoklarla ve uzun dönemde streslerle mücadele etmektedir. Kentsel dirençlilik kavramı ise tam da bu noktada devreye girer ve kentlerin söz konusu şok ve streslerle mücadele kapasitesini içermektedir (Galderisi, 2014, s. 53).

En genel tanımı ile dirençli kenti, kentin gelecekteki sosyal, ekonomik ve teknik yapısını etkileyebilecek şok ve streslere karşı hazırlıklı olabilen, bunların etkisini azaltabilen veya üstesinden gelebilen böylece de yapı, sistem, işleyiş ve kimliğini koruyarak olağanüstü durumlar sonrasında yeni normal durumuna ulaşabilen kentlerdir. (Özer, 2018, s. 19-20). Bu bağlamda kentsel dirençlilikte yaşanan şok ve strese uyum, dönüşüm ve absorbe etme ile karşılık vererek kentin fonksiyonlarını devam ettirebilmesi esas meseledir (Dubbeling, Campbell, Hoekstra ve Veenhuizen, 2009, s. 4). Neticede kentsel dirençlilik kavramının, kentin şok ve streslere karşı dayanma kapasitesinden ziyade uzun dönemli dönüşümü ve uyum kapasitesini içerdiğini söylemek mümkündür.

Aşağıda verilen farklı kuruluşların tanımlarında da ortak payda da bu düşüncenin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1: Kentsel Dirençlilik Tanımları

Kurum	Tanım
BM-Habitat	Dirençlilik, herhangi bir kentsel sistemin birden fazla şok ve strese dayanma, hızlı bir şekilde iyileşme ve kentsel hizmetlerin sürekliliğini sağlama becerisidir.
Yerel Çevresel İnisiyatifler İçin Uluslararası Konsey (ICLEI)	Dirençli bir kent, temel işlevlerini, yapılarını ve kimliğini korurken, sürekli değişim karşısında uyum sağlayan, gelişmeyi sürdüren, herhangi bir şok veya stresi absorbe etmeye hazır bir kenttir.
BM Afet Riski Azaltımı Ofisi (UNISDR)	Dirençlilik, tehlikelere maruz kalan bir sistemin, topluluğun veya toplumun, tehlikenin etkilerine karşı temel yapılarının korunması ve restorasyonu da dâhil olmak üzere, zamanında ve etkili bir şekilde çözüme ulaştırma, bu etkileri en aza indirme, bunlara uyum sağlama, dönüştürme ve geri kazanım yeteneğidir.
Rockefeller Vakfı	Dirençlilik, bireylerin, toplulukların ve sistemlerin hayatta kalma, stres ve şoklar karşısında uyum sağlama, büyüme ve hatta koşullar gerektirdiğinde dönüşme kapasitesidir.
Resilientcity.Org	Dirençli bir kent, temelde aynı işlevleri, yapıları, sistemleri ve kimliği koruyabilmek için gelecekteki şokları ve sosyal, ekonomik ve teknik sistemlerine ve altyapılarına yönelik baskıları emmeye yardımcı olacak kapasiteleri geliştirmiş bir kenttir.
Dünya Bankası	Dirençlilik, insanların, toplumların ve ülkelerin, fonksiyonları devam ederken olumsuz şoklardan kurtulma becerileri ile karakterize edilir.
Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID)	Dirençlilik, insanların, hanelerin, toplulukların, ülkelerin ve sistemlerin, kronik kırılganlığı azaltacak ve kapsayıcı büyümeyi kolaylaştıracak şekilde şokları ve stresleri azaltma, bunlara uyum sağlama ve bunlardan kurtulma yeteneğidir.
100 Dirençli Kentler Ağı	Kentsel dirençlilik, bir kentteki insanların, toplulukların, kurumların, işletmelerin ve

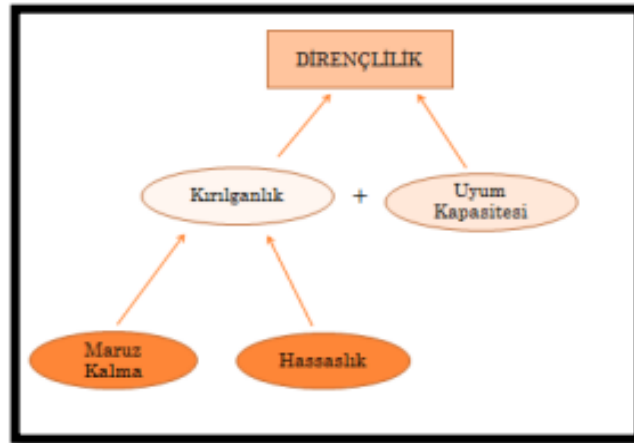
	sistemlerin, yaşadıkları her türlü kronik stres ve akut şoklar karşısında hayatta kalma, uyum sağlama ve gelişme kapasiteleridir.
Dirençli Avrupa	Kentsel dirençlilik; kentsel sistemlerin, toplulukların, bireylerin, kuruluşların ve işletmelerin bir şok ya da stresin ardından bunların etkilerinden, sıklığından veya büyüklüğünden bağımsız olarak iyileşme, işlevlerini sürdürme ve gelişme kapasitesidir.
Dayanıklılık için Küresel Birlik (AGIR)	Korunmasız hanelerin, ailelerin, toplulukların ve sistemlerin belirsizlik ve şok riskiyle karşı karşıya kalma, şoklara dayanma ve şoklara etkili bir şekilde yanıt verme ve aynı zamanda sürdürülebilir bir şekilde iyileşme ve uyum sağlama kapasitesi.

Kaynak: Figueiredo vd., 2018, s. 10

İklim değişikliğinin meydana getireceği olumsuz etkileri azaltmak ve kentsel alanda sağlık ve güvenliği sağlamak adına kentlerin iklim değişikliğine karşı dirençli kentler olma yolunda hazırlıklı olması gerekmektedir. Aksi halde kentlerin, iklim değişikliğinin risklerinden daha şiddetli düzeyde etkilenmesi kaçınılmazdır. Ancak kabul etmek gerekir ki iklim değişikliğinin yarattığı bu etkileri tamamen yok etmek mümkün değildir. Bu noktada dirençli kentlere düşen sorumluluk bu riske karşı uyum sağlamak ve bunu yaşam boyu sürdürülebilir kılarak zararı minimum düzeye indirmektir (Aygün ve Torlak, 2020, s. 650).

Bir alanın iklim değişikliği etkilerine maruz kalma derecesi ve hassasiyet düzeyi ne kadar fazla ise uyum kapasitesine bağlı olarak dirençliliğinin de o kadar düşük olması beklenmektedir. Alanın kırılma derecesini belirleyen maruz kalma ve hassaslık dirençlilik ile ters orantılıdır. İklim değişikliği etkilerini azaltma ve önlemeyle ilişkin imkânlar ve kaynaklar dirençlilik ile doğru orantılıdır (Yenice ve Ercoşkun, 2019, s. 274).

Şekil 4: Dirençlilik Bileşenleri

Kaynak: Yenice ve Ercoşkun, 2019, s. 273

Kentlerin sürdürülebilir bir yaşamının olması adına kentlerin iklim değişikliğine karşı dirençli hale gelmeleri gerekmektedir. Kent planlamalarında uzun vadeli düşünülerek iklim değişikliğinin yaratabileceği riskler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda öncelikli olarak sera gazı emisyonlarının azaltılması önemli bir ölçüttür. Ancak bunun yanı sıra kentlerin mevcut durumda değişmiş olan iklime de uyum stratejileri geliştirmesi gerekmektedir. Kent planlamalarında kentlerin ulaşım, barınma, üretim gibi enerji tüketimi ve sera gazı salımı ile doğrudan ilişkili ihtiyaçları karşılanmaktadır. Dolayısıyla kent planlamaları, iklim değişikliğine karşı mücadele ve uyum konusunda anahtar bir role sahiptir (Peker ve Aydın, 2019, s. 4).

Dirençli kentler oluşturulması için her bir kente özgü çözümler geliştirilmelidir. Çünkü kente özgü koşullar iklim değişikliğinden farklı sonuçlar meydana getirmektedir (Kaya, 2018, s. 222). Örnek vermek gerekirse Türkiye’de karasal iklim kuşağında bulunan Mardin ile Karadeniz iklim kuşağında bulunan Rize kentleri iklim değişikliği konusunda farklı sorunlarla karşı karşıyadır. İklim değişikliği sonucunda Mardin kentinde artan sıcaklık ve kuraklık gözlemlenirken Rize kenti artan yağışlarla ve taşkınlarla yüzleşmektedir. Bu nedenle kentlerin dirençli kent olma yolunda gelecek kent planları oluşturulurken her bir kentin kendi koşulları baz alınmalı ve kentte yapılar meydana getirilirken hem yerel iklim şartlarına hem küresel iklim değişikliklerine uyumlu olmalıdır (Peker ve Aydın, 2019, s. 4).

Dirençli kentler oluşturabilmek için çizilecek yol haritasında öncelikli olarak iklim kaynaklı şok ve streslerin iyi belirlenmesi ve bunların kent üzerinde meydana getirebileceği zararın tespit edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda iklim değişikliğinden doğacak zararların azaltılabilmesi sera gazı salımlarının azaltılması, kişisel ve

kurumsal enerji kullanımı, ulaşım tercihleri ve tüketim kalıpları gibi çeşitli alanlarda yönetim stratejilerinin geliştirilmesi ile mümkündür (Aygün ve Torlak, 2020, s. 651). Zira iklim değişikliğinin yüksek hava sıcaklığı, kuraklık, şiddetli yağış, sel, su kıtlığı, aşırı hava olayları gibi çeşitli sonuçlarının nüfusun, endüstrinin, ekonomik etkinliklerin, alt yapının ve yapılı çevrenin yoğunlukta bulunduğu kentleri etkilememesi mümkün değildir. Bu etki kentsel hayatı sekteye uğratmakta ve tehdit etmektedir. Bu nedenle gerek emisyon azaltımı ile gerekse de adaptasyon ile iklim değişikliğine karşı kentlerin mücadele etmesi ve bu hususta politika geliştirmeleri kendi varlıkları için hayati önem taşımaktadır (Kaya, 2018, s. 246)

Netice itibariyle kentlerin iklim değişikliğine karşı dirençli hale gelmesi sera gazı emisyonunu azaltmaya yönelik politikaların ve iklim değişikliğinin negatif sonuçlarına karşı hazırlıklı hale gelmek adına adaptasyon politikalarının bütüncül şekilde yürütülmesi ile mümkün gözükmektedir (Peker ve Aydın, 2019, s. 9).

4. İklim Değişikliğine Karşı Yönetişimin Kent Aktörü

Yönetişim kavramı, 1990'lı yıllardan sonra Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM), İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yayımlanan raporlarda yer almaya başlamış, ardından kamu yönetimi literatürüne girerek akademik araştırmaların odağına yerleşmiştir (Sobacı, 2007, s. 220).

Küreselleşme ile gelen yerelleşme eğilimi ve bu süreçteki diğer faktörler ile birlikte yönetim anlayışında da bir dönüşüm gerçekleşmiş ve yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin yeniden ele alınması gerekmiştir. Bunun sonucunda yönetim anlayışı önem kazanmıştır (Ökmen, Yılmaz ve Baştan, 2004, s. 23).

Yönetişim, toplum ve devlet arasındaki ilişkilerde karşılıklı etkileşime dayalı yeni bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör, yönetimin yeni aktörleridir (Eryılmaz, 2019, s. 61).

Klasik yönetim yaklaşımının benimsediği tek taraflı olarak belirlenen ilişkiler yerini karşılıklı etkileşimi içeren çok aktörlü birlikte yönetme sürecine bırakmış ve bu süreç yönetim olarak kavramsallaştırılmıştır. Yönetişim uygulamasında bir yöredeki vatandaşın kendisini ilgilendiren hususlara ilişkin kararların meydana gelme sürecine katılımının sağlanması esastır. Bu noktada yönetim ağı içerisinde yerel yönetimler önemli bir yere sahiptir. Böylece yeni yönetim yaklaşımı çerçevesinde ortaya çıkan yönetim kavramında yerel yönetimler ön plandadır (Sobacı, 2007, s. 222; Ökmen, Yılmaz ve Baştan, 2004, s. 24).

İklim değişikliği açısından konuya bakıldığında yönetim kavramı hayati bir öneme sahiptir. Çünkü iklim değişikliği kompleks ve çok sayıda aktörün bir arada mücadele etmesi gereken bir sorundur. Bu bağlamda iklim değişikliği yönetimi dünya kamuoyunu ilgilendiren küresel nitelikteki bir gündemdir. Nitekim iklim değişikliği yalnızca bir ülkeyi değil tüm dünyayı ilgilendirmektedir. Ancak küresel ölçekte de yalnızca devletler değil tüm aktörlerin katılımı gerekmektedir. Çok aktörlü iklim değişikliği yönetiminin başarılı olabilmesi için aktörlerin sorumluluklarının ve katılımlarının devamlılığı önem arz etmektedir. İklim değişikliği yönetiminde temel aktörler; devletler, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve kentler, bilim adamları şeklinde ele alınabilir (Özer, 2017, s. 834).

Şekil 5: İklim Değişikliği Yönetişiminin Aktörleri

Kaynak: Özer, 2017, s. 839

İklim değışikliği küresel düzeyde bir sorun olup çevre sorunları açısından başlıca gündem maddesidir. Bu durum konunun yalnızca devletleri değil uluslararası toplumu da ilgilendirmesi nedeniyle iklim değışikliği yönetişimi modeli ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. İklim değışikliği yönetişimi, devlet, kamu yönetimi, iş dünyasını da içine alan özel sektörün faaliyetleri, sivil toplum ve devlet dışı örgütlerle ilgili olan ve yeni gelişen bir alandır (Özer, 2017, s. 837).

Yönetişim, iklim değışikliği sorununa dair çözüm sürecinde kentsel direncin artmasında, yani dirençli kentlerin meydana gelmesinde önemli bir role sahiptir. Diğer bir ifadeyle iklim değışikliğine karşı dirençli kentlerin oluşmasında kentlerin ihtiyacı olan yönetim süreci, yönetim ekseninde ve stratejik planlama yöntemi ile gerçekleşmelidir. Kentlerin iklim değışikliği karşısında “küresel düşünüp yerel hareket etme” felsefesine sahip olması ve iklim değışikliği yönetişimi içerisindeki etkin rollerinin farkına vararak hareket etmeleri gerekmektedir (Aslan ve Bulut, 2022, s. 1026-1032).

Kentlerin iklim değışikliğine yol açan faaliyetleri ve kentler ile iklim değışikliği arasındaki karşılıklı ilişki neticesinde iklim değışikliği yönetişimi içerisinde kentlerin ve yerel yönetimlerin öne çıkan aktörlerin başında geldiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar iklim değışikliği küresel bir sorun olsa da çözümü kentlerin başlıca emisyon üreticisi olması nedeniyle çözüm yerelden başlamalıdır. Bu noktada kentlere ve yerel yönetimlere önemli sorumluluklar düşmektedir.

Nitekim 2005 yılında Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girmesiyle iklim değışikliği politikasında kentlerin ve yerel yönetimlerin önemli aktörler olduğu ortaya konmuştur. Ancak kentsel iklim yönetişimi açısından dünya genelinde kabul görmüş normlar ve standartlar bulunmamaktadır. Bunun arkasında yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarının ülkeden ülkeye değışiklik göstermesi ve pek çok ülkede yerel yönetimlerin iklim politikası izlemesinin yasal zorunluluktan ziyade yerel yönetimlerin kendi isteklerine bağlı olması yer almaktadır. Öte yandan kentsel iklim değışikliği yönetişiminde dünya genelinde kentlerin uyum politikalarından ziyade azaltım politikalarına ağırlık verdiği ve kentsel iklim değışikliği gündemi açısından pek çok kentte enerji verimliliğinin temel endişe olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kentlerde azaltım politikası öncelikli olarak enerji sektörü olmak üzere atık yönetimi, ulaşım, kent planlama ve arazi kullanımı şeklinde gelişim göstermektedir. Kentsel iklim yönetişiminde uyum politikaları ise nispeten yenisidir (Demirci, 2015, s. 79-83).

Kentlerde afet ile mücadele, kentsel gelişmenin planlanması, altyapı kalitesi konuları ile ilgili yetkili yerel yönetimler iklim adaptasyonunun sağlanması ve dirençli kentler oluşturulması adına önemli etkiye sahiptir. Ancak iklim değışikliği ile mücadele topyekûn bir çabayı gerektirmektedir (Aygün ve Torlak, 2020, s. 651).

Her geçen gün artan kentleşme ve kent nüfusuna bağlı olarak sera gazı emisyonları da artış göstermektedir. Bu nedenle kentlerde emisyonları azaltmaya yönelik kararlar alınmalı, kentler, sera gazı konusunda, gerçekleştirdikleri ve taahhütleri arasındaki tutarlılığı sağlamalı ve yerel eylemleri bir araya getirmeli ve koordine etmelidir. Kentler iklim değışikliği etkilerine açıktır ve kentlerde iklim değışikliklerinin etkileri gözle görünür bir düzeydedir. Bu nedenle kentlerde iklim değışikliği hususunda aktörler (yerel yönetimler, hemşeriler, özel sektör kuruluşları) arasında bilgi paylaşımının, iş birliğinin, finansal teşviklerin sağlanması çok önemlidir. Yönetişim çerçevesindeki iklim mücadelesinde kentlerin mekân kullanımı, altyapı ve yaşam alanlarının oluşturulmasında iklim değışikliğine uyumu göz ardı etmemeleri gerekmektedir. Yerel yönetimlerin, karbon salınımlarını azaltma, atık yönetimi, temiz ve yenilenebilir enerjiyi tercih etme, ulaşım gibi birçok alanda katkısı olabilecektir. Yerel yönetimlerin iklim değışikliğiyle ilgili uyum, kontrol ve azaltım konusunda atacakları adımlar ulusal politika hedeflerine de katkı sağlayabilecektir (Özer, 2017, s. 840-841).

Kentte yürütölen faaliyetler için gereken enerjinin sağlanmasında karbon salınımının azaltıldığı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ön plana alındığı, kaynakların etkin kullanıldığı ve tüketilen kaynakların izlenebildiği bir kent sistemi gerekmektedir. Ayrıca kent yönetimlerinin iklim değışikliği ile mücadelede akıllı kent uygulamalarını kullanması yenilikçi ve sürdürülebilir çözümler sunabilmektedir. Zira ulaşımdan sağlığa kadar kentsel alanlarda hizmet sunan akıllı kent uygulamaları ile kentler iklim değışikliğine karşı mücadele edebilirler (Bulut ve Aslan, 2022, s. 14-22).

Kentlerin iklim değışikliğine karşı mücadele edebilmesi, iklim değışikliğinin negatif sonuçlarını azaltması ve dirençliliğinin artması ortak akıl oluşturma sürecini içeren kentleşme politikaları ile mümkündür. Bu noktada kentlerdeki çevre düzeni planı, nazım imar planı, uygulama imar planı gibi mekânsal planlar iklim değışikliği hassasiyetine cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Dahası iklim değışikliği eylem planlarına hemşeri katılımı teşvik edilmelidir. Ancak yerel iklim eylem planlarının hazırlanması tek başına yeterli bir adım değildir. Esas mesele hazırlanan planların uygulamaya geçirilmesi ve izleme-değerlendirme sisteminin oluşturulmasıdır. Bu noktada yerel yönetimlerin bünyesinde iklim değışikliği eylem planlarını periyodik olarak izleyecek ve raporlandırarak bir komisyonun tasarlanması gerekli görölmektedir. Yerel yönetimlerin mali kaynak sıkıntısı göz önüne alındığında yerel yönetimlerin bütçelerinde iklim eylem planları için bir pay ayırmaları planın hayata geçirilmesi adına şarttır (Peker ve Aydın, 2019, s. 15).

Sonuç

Küresel iklim değişikliğine karşı mücadele her geçen gün hayati bir önem taşımaktadır. Bu nedenle ilk olarak sorunun kökeninde yer alan etkenin belirlenmesinden yola çıkarak çözüm önerileri getirilmesi gerekli görülmüştür. Bu gereklilik, bizleri, insan faaliyetleri sonucunda atmosferde sera gazı emisyonunda meydana gelen aşırı artışa götürmektedir. Bu durum sanayi devrimine ve devamında zincirleme gelişen hızlı nüfus artışına ve kentleşmeye dayanmaktadır. Böylece sanayileşme sonrası çeşitli insan kaynaklı faaliyetler sonucunda atmosferde sera gazı miktarının doğal seyrinin çok üzerine çıkmasının ağırlıklı olarak kentlerde gerçekleştiğini ve kentlerin iklim değişikliğinin başlıca sorumlusu olduğunu söylemek mümkündür.

Kentler dünya nüfusunun çoğunluğunu barındıran, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel etkinliklerin yürütüldüğü, endüstrinin, altyapının ve yapılı çevrenin bulunduğu merkezlerdir. Bu özellikleri itibariyle iklim değişikliği risklerinden etkilenmeye açıktır. Ancak kentler aynı zamanda emisyon üreticileri olarak iklim değişikliğine yol açan temel aktörlerdir. Öyle ki özellikle son yıllarda kentlerde yaşanan kuraklık, yangın, sel gibi olaylar iklim değişikliğinin etkilerini somut bir biçimde gözler önüne sermektedir. Bu nedenle kentlerde iklim değişikliğinin dikkate alınmaması, gelecekte iklim değişikliğinin meydana getireceği hasarları ağırlaştırabilecek belki de çok geç kalınabilecektir. Bu nedenle kentler iklim değişikliğine karşı dirençli hale getirilmeli ve dirençli kent olma yolunda stratejiler geliştirilmelidir.

Dirençli kent, iklim değişikliğinin yarattığı şok ve streslere karşı dayanma kapasitesinden ziyade uzun dönemli dönüşümü ve uyum kapasitesini içermektedir. Bu noktada iklim değişikliğinin çok yönlü ve kompleks bir sorun olması, sorunun yönetim kapsamında çözüm bulacağına işaret etmektedir. Yeni kamu yönetimi yaklaşımı ile kendine literatürde yer bulan yönetim kavramı iklim değişikliği sorunu açısından oldukça önemlidir. Zira iklim değişikliği küresel bir sorun olmasının yanı sıra her bir devleti, özel sektörü, yerel yönetimleri, sivil toplum kuruluşlarını ve vatandaşları da içine alan ve her bir paydaşın sorumluluk üstlenmesi ile çözüm getirilebilecek bir meseledir. Ancak iklim değişikliği sorununun kökenine bakıldığında kentlerde başlayan bu sorunun çözümünün yine kentlerden başlayarak yönetim ağı içerisinde geliştirilmesi gerekli görülmektedir.

Netice itibariyle kentler ve yerel yönetimler, iklim değişikliği yönetiminin önemli aktörleridir. Bu kapsamda yerel yönetimler iklim dostu ve dirençli kentler meydana getirebilmek adına eylem planları ve imar planlarını iklim değişikliğine duyarlı hazırlamalı, atık yönetimi üzerine odaklanmalı, enerjiyi verimli kullanmalı, karbon emisyonunu hesaplamalı ve azaltmalı, yeşil alan miktarını artırmalı, kentte bisiklet yollarının yapılması gibi ulaşım seçenekleri geliştirmeli, yerel paydaşları yönetim sürecine dâhil edebilmeli ve tüm bunları bütüncül bir biçimde ele alarak iklim değişikliğine uyum sağlamalıdır. Unutmamak gerekir ki iklim değişikliğinin sorumlusu olan kentsel alanlar çözümün de başlangıç noktalarıdır.

YAZARLAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: İki yazar da eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aksöz, F. (2022). Sanayileşme süreci ve küresel iklim değişikliği. Veysel Eren ve Ahmet Kayan (Ed.), *Küresel İklim Değişikliği (Nedenler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)* içinde (ss. 95-110). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arıkan, Y., ve Özsoy, G. (2008). *A'dan Z'ye iklim değişikliği başucu rehberi*. Bölgesel Çevre Merkezi, REC Türkiye.
- Aslan, M. (2019). Kent ve Ekoloji. Mehmet Akif Özer (Ed.), *Kent ve...* içinde (ss. 107-128). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aslan, M. M. ve Bulut, Y. (2022). İklim değişikliğine dirençli kentlerin oluşumunda yenilikçi yaklaşımlar: İklim değişikliği yönetimi ve enerji verimli binalar. *Kent Akademisi*, 15(3), 1023-1036.
- Aygün, A. ve Torlak, S. E. (2020). Denizli ili'nin iklim değişikliğine karşı dayanıklılığının incelenmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9(1), 648-664.

-
- Baş, E. ve Partigöç, N. S. (2022). İklim değişikliğine uyum sürecinde kent planlamanın rolü. *Resilience*, 6(1), 127-143.
- Bulut, Y. ve Aslan, M. M. (2022). İklim değişikliğiyle mücadelede akıllı kent uygulamalarının rolü. Yakup Bulut ve M. Miraç Aslan (Ed.), İklim değişikliği, sürdürülebilirlik ve dirençli kentler- Uygulamalar, sorunlar ve çözümler içinde (ss. 11-24). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Demirci, M. (2015). Kentsel iklim değişikliği yönetişimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 75-100.
- Desouza, K. C., ve Flanery, T. H. (2013). Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, 35, 89-99.
- Dubbeling M., Campbell, C., C., Hoekstra F. ve Veenhuizen, R. (2009). Building resilient cities. *Urban Agriculture Magazine*, 22, 3-11.
- Eryılmaz, B. (2019). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Es, M. ve Ateş, H. (2004). Kent yönetimi, kentleşme ve göç: sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (48), 206-246.
- Feng, S., Hossain, L., and Paton, D. (2018). Harnessing informal education for community resilience. *Disaster Prevention and Management: an international journal*, 27(1), 43-59.
- Figueiredo, L., Honiden, T., Schumann, A. (2018). OECD regional development working papers 2018/02- Indicators for resilient cities. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/6f1f6065-en.pdf?expires=1571223262&id=id&accname=guest&checksum=A4F5DED2A3F513FA12F2A1EC225BE6CC> adresinden erişildi.
- Folke, C., Carpenter, S., Walker, B., Elmquist, T., Gunderson, L., ve Holling, C. (2004). Regime Shifts, Resilience, and Biodiversity in Ecosystem Management. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 35, 557-581.
- Galderisi, A. (2014). Urban resilience: A framework for empowering cities in face of heterogeneous risk factors. *Z magazine (Boston, Mass.)*, 11(1), 36-58.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23.
- Kahraman, S. ve Şenol, P. (2018). İklim değişikliği: Küresel, bölgesel ve kentsel etkileri. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, Special Issue of ASM5, 353-370.
- Kaya, Y. (2018). İklim Değişikliğine Karşı Kentsel Kırılganlık: İstanbul İçin Bir Değerlendirme. *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 219-257.
- Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Klein, R. J., Nicholls, R. J., ve Thomalla, F. (2003). Resilience to natural hazards: How useful is this concept?. *Global Environmental Change Part B: Environmental Hazards*, 5(1), 35-45.
- Lynas, M. (2008). 6. Derece (çev. D. Akın, K. Kutlu ve E. Serhat). İstanbul: NTV Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ökmen, M., Yılmaz, A. ve Baştan, S. (2004). Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimle. M. Ökmen ve A. Yılmaz (Ed.), Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetimi içinde (ss. 23-80). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özer, Y. E. (2017). İklim değişikliği yönetişimindeki aktörlerin analizi ve Türkiye. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(4), 833-851.
- Özer, Y. E. (2018). *Risk Azaltma Yaklaşımı Çerçevesinde Dirençli Kentler*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Peker, E. ve Aydın, C. İ. (2019). *Değişen İklim de Kentler: Yerel Yönetimler İçin Azaltım ve Uyum Politikaları*. İstanbul Politikalar Merkezi Bilgi Notu.
- Sobacı, M. Z. (2007). Yönetişim kavramı ve Türkiye’de uygulanabilirliği üzerine değerlendirmeler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 195-208.

-
- Topal, A. K. (2004). Kavramsal olarak kent nedir ve Türkiye’de kent neresidir?, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 276-294.
- Türkeş, M. (2008). Gözlenen İklim Değişiklikleri ve Kuraklık: Nedenleri ve Geleceği, *Toplum ve Hekim*, 23(2), 97-107.
- Uttara, S., Bhuvandas, N. and Aggarwal, V. (2012) Impacts of Urbanization on Environment. *International Journal of Research in Engineering and Applied Sciences*, 2, 1637-1645.
- Yenice, Z. ve Ercoşkun, Ö. Y. (2019). Türkiye'de kış turizmi merkezlerinin iklim değişikliğinin dirençliliğinin değerlendirilmesi, Bolu Köroğlu Dağı ve Erzurum Palandöken örnekleri. *Dayanıklılık*, 3(2), 269-285.

Extended Abstract

Research Questions and Purpose

The aim of the study is to clarify the relationship between climate change and cities and subsequently to reveal the importance of resilient cities. The starting point of the study is the question of what can be done to combat climate change in urban areas. In this context, it was deemed necessary to examine the concept of climate change governance and examine resilient cities from a governance perspective.

Methodology

In the study, qualitative research method was preferred and the cause and effect relationships that became a vicious circle between the city and climate change, resilient cities and climate change governance were discussed. Each case was explained and evaluated under separate headings. In this study, the concepts of urbanization, climate change, governance and climate change governance have been tried to be clearly presented.

Results

Global climate change is the main environmental problem that threatens life on Earth today. Every day spent in the fight against global climate change is critical because the problem is of vital importance. At this point today, climate change is a global problem that affects the whole world. Increasing greenhouse gases are not the responsibility of one country alone. In addition, climate change has now become a phenomenon with permanent consequences. There is a mutual relationship between climate change and cities. In the climate change problem, cities are both the main actors causing these problems and the ones affected by these changes. Half of the world's population currently lives in cities, and this proportion is expected to increase further in the future. Therefore, the effects of climate change on cities are expected to increase further in the future and will greatly affect infrastructure systems, public services, the built environment and ecosystems. For this reason, it has become necessary to start taking strategic and action-based measures against climate change in urban areas. It is clear that urban areas are vulnerable places to many disaster risks. In order to reduce urban risks and ensure resilience, mitigation and adaptation studies need to be included in urban planning processes.

In order for cities to have a sustainable life, cities need to become resilient to climate change. It is possible to say that the concept of urban resilience includes long-term transformation and adaptation capacity rather than the city's capacity to withstand shocks and stresses.

In this context, the risks that may be caused by climate change should be considered in the long term in urban planning. For this reason, reducing greenhouse gas emissions is an important criterion, but in addition, cities need to develop adaptation strategies to the currently changed climate. The ability of cities to fight against climate change, reduce the negative consequences of climate change and increase their resilience is possible with urbanization policies that include the process of creating common sense. At this point, spatial plans such as environmental plans, master development plans and implementation plans in cities should be capable of responding to climate change sensitivity.

Cities and local governments are important actors in climate change governance. In this context, there are some actions that local governments should take in order to create climate-friendly and resilient cities. These can be listed as preparing action plans and development plans sensitive to climate change, focusing on waste management, using energy efficiently, calculating and reducing carbon emissions, increasing the amount of green areas, developing transportation options such as building bicycle paths in the city, and including local stakeholders in the governance process. Thus, cities are important areas of struggle in the processes of reducing emissions, mitigating the harms of climate change and adapting to climate change. As a result, cities have become both the main actors of climate change and the key point of the solution.

Türkiye’de Başkanlık Sistemi Sonrasında Uygulanan Ekonomi ve Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi¹

Evaluation of The Economy and Fiscal Policies Implemented After The Presidential System in Türkiye

Meral Fırat^a

^aDoç. Dr. , İAÜ, İİBF, Ekonomi ve Finans Bölümü, meralfirat@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9464-0548

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.09.2023

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2023

Anahtar Kelimeler: Başkanlık Sistemi, Türkiye Ekonomi Modeli, Kamu Maliyesi, Bütçe, Ek Bütçe

JEL Kodları: H60, E62

ÖZ

Bu makalede, Türkiye’de 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında uygulanan ekonomi politikaları ve bu politikaların kamu maliyesi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın amacı, uygulanan ekonomi politikalarının bütçe gelir ve giderleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Türkiye’de Başkanlık Sistemi sonrasında 2019-2021 yılları arasında Yeni Ekonomi Programı 16 Aralık 2021 tarihinden itibaren ise Türkiye Ekonomi Modeli uygulamaya konulmuştur. Uygulanan ekonomi politikaları sonucunda enflasyon artmış bunun sonucunda mali sürüklenme etkisi ve dolaylı vergilerdeki artış nedeni ile kamu gelirlerinin de arttığı görülmüştür. Ancak, başta cari transfer harcamaları, personel harcamalar ve faiz harcamalarındaki artış ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminin etkisi nedeniyle bütçe açığı artmış ve bu nedenle 2022 ve 2023 yıllarında ek bütçe uygulaması yürürlüğe konulmuştur. Ek bütçenin gelir kaynaklarını ise vergiler ve harçlar oluşturmuştur. Bu durum ise tüketiciler üzerindeki dolaylı vergi yükünü artırmıştır. Bu nedenle kamu gelirlerini artırmak amacıyla rasyonelliği kalmamış vergi harcamalarının azaltılması, borsa kazançlarının vergilendirilmesi, kripto para piyasasının vergilendirilmesi, karbon vergisinin uygulanmaya konulması ve vergilemede adalet ve etkinliği sağlayacak vergi politikalarının uygulanması gerekmektedir.

ARTICLE INFO

Research Article

Article Received: 24.09.2023

Article Accepted: 11.12.2023

Keywords: Presidential System, Turkish Economy Model, Public Finance, Budget, Additional Budget

JEL Codes: H60, E62

ABSTRACT

In this article, the economic policies implemented after the 24 June 2018 Presidential election in Turkey and the effects of these policies on public finance were investigated. The aim of the study is to reveal the effect of implemented economic policies on budget income and expenses. After the Presidential System in Turkey, the New Economic Program was put into practice between 2019 and 2021 and the Turkish Economy Model was put into practice on December 16, 2021. As a result of the implemented economic policies, inflation increased and as a result, public revenues increased due to the fiscal drift effect and the increase in indirect taxes. However, due to the increase in current transfer expenditures, personnel expenditures and interest expenditures and the impact of the Kahramanmaraş earthquake on February 6, 2023, the budget deficit increased and the additional budget implementation was put into effect in 2022 and 2023. The income sources of the additional budget were taxes and fees. This situation increased the indirect tax burden on consumers. For this reason, in order to increase public revenues, it has been necessary to reduce tax expenditures that have no longer been rational, to tax stock market gains, to tax the cryptocurrency market, to implement a carbon tax, and to implement tax policies that will ensure justice and efficiency in taxation.

¹ Bu çalışma 29 Kasım 2023 tarihinde İAÜ, Uluslararası Ekonomi ve Finans Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Türkiye’de 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrasında uygulanan ekonomi ve maliye politikaları ile pandemi nedeniyle arz tedarikinde yaşanan sorunlardan dolayı enflasyon artmış ve cari işlemler açığı, bütçe açığı vb. bazı makro ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de 2019-21 yılları arasında uygulanan *Yeni Ekonomi Programı’nın* amacı fiyat istikrarını ve bütçe disiplini sağlayarak ekonomik büyümeyi artırıp gelir dağılımında adaleti sağlamak olarak belirlenmiştir. Ancak, uygulanan para ve maliye politikaları ve son üç yılda sık sık değişen Maliye Bakanları ve Merkez Bankası başkanları ile uyguladıkları politikalar nedeniyle makro ekonomik istikrar sağlanamamıştır. Deprem ve savaş gibi beklenmedik faktörler ise bu istikrarsızlığı daha da fazla derinleştirmiştir.

16 Aralık 2021 tarihinden sonra uygulamaya konulan *Türkiye Ekonomi Modeli* düşük faiz politikası yoluyla ekonomik büyümeyi sağlayarak, ihracatı artırıp cari işlemler açığını kapatmayı hedeflemiştir. Ancak geleneksel ortodoks politikalardan uzaklaşılması nedeni ile fiyat istikrarı sağlanamamıştır. Son iki yılda hem fiyat istikrarının sağlanamamış olması hem de Kahramanmaraş depremi gibi beklenmedik faktörlerin etkisi ve başta cari transfer harcamaları, personel giderleri, faiz ödemeleri, SGK giderleri nedeniyle bütçe açığı artmış bunun sonucunda hükümet *ek bütçe* uygulamasına gitmek zorunda kalmıştır. 2022 yılında uygulanan ek bütçe ilgili yıl bütçesinin yaklaşık olarak %60’ını oluştururken 2023 yılı ek bütçesi 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi ve Mayıs 2023 genel seçimlere rağmen başlangıçtaki bütçesinin yaklaşık olarak %25’ini oluşturmuştur. Ek bütçeden en büyük ödenek ise *Afet ve Acil Durum Başkanlığı’na* ayrılmıştır. Ek bütçenin gelir kaynağını ise vergiler ve harçlar oluşturmuştur. Bu nedenle tüketiciler üzerindeki vergi yükü artmıştır. Bunun sonucunda vergi tabanını genişletecek ve vergilemede adalet ve etkinliği sağlayacak vergi politikalarının uygulamaya konulması zorunlu hale gelmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Türkiye’de Başkanlık Sistemi sonrasında uygulanan ekonomi politikaları araştırılmış, ikinci bölümde Türkiye’de kamu maliyesi alanında yaşanan güncel sorunlar bütçe gelir ve giderleri ile ek bütçe uygulaması çerçevesinde anlatılmış, üçüncü bölümde ise Türkiye’de vergi tabanını genişletmeye yönelik yapılması gereken düzenlemeler anlatılmıştır.

1. Türkiye’de Başkanlık Sistemi Sonrasında Uygulanan Ekonomi Politikaları

24 Haziran 2018 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra Türkiye’de yönetim biçimi *Başkanlık Sistemi* olarak değişmiştir Türkiye’de 2019-2021 yılları arasında *Orta Vadeli Program* yerine *Yeni Ekonomi Programı* ismi ile bir program uygulanmıştır. Bu programın temel amacı, kısa vadede fiyat istikrarının, finansal istikrarın ve bütçe disiplininin sağlanması orta vadede sürdürülebilir ekonomik büyüme ve gelir dağılımında adaleti sağlamaya yönelik ekonomik değişimin gerçekleşmesi olarak açıklanmıştır (HMB, 2019, s. 4). *Yeni Ekonomi Modeli* 10 Ağustos 2018 tarihinde Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. Ancak son üç yıl içerisinde Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları Cumhurbaşkanlığı Erdoğan’ın *“faiz sebep enflasyon sonuc”* tezine aykırı hareket etmesi nedeniyle istifa etmiştir. (BBC, 2021). Temmuz 2019 da Merkez Bankası Başkanlığı’na atanan Murat Uysalın yerine 8 Kasım 2020 de Naci Ağbal atanmıştır. Naci Ağbal 20 Mart 2021 tarihinde Cumhurbaşkanlığı tarafından görevden alınmış yerine Prof. Dr. Şahap Kavcıoğlu aynı tarihte atanmıştır. Naci Ağbal göreve gelmesinin ardından Kasım ve Aralık aylarında Merkez Bankası politika faizini 675 baz puan artırmıştır (Sözcü Gazetesi,2021). Naci Ağbal’ın yerine atanan Şahap Kavcıoğlu 2021 yılı başlarında para ve faiz politikasını belirlerken sözlü olarak “çekirdek enflasyonu” dikkate alacaklarını belirtmiş ve Temmuz 2021’de MB faiz oranında indirmeye gitmiştir (Tuhan, 2021).

Hazine ve Maliye Bakanlığı 16 Aralık 2021 tarihinde yayımladığı bir bildiri ile *“Türkiye Ekonomi Modeli”ni* uygulamaya koymuştur. *Türkiye Ekonomi Modeli*, düşük faiz politikası yoluyla ekonomik büyümeyi ve istihdamı artırmayı, cari işlemler açığını ihracatı artırıp, kurun yüksekliğinden kaynaklı bir çeşit ithal ikamesi yaratarak yerli üretimi teşvik ederek çözmeyi hedeflemiştir. Daha sonra da kurdaki artış karşısında dolarizasyonu önlemek ve kur ataklarını engellemek amacıyla 20 Aralık 2021 tarihinde *Kur Korumalı Mevduat Uygulamasına* geçerek kur korumalı TL mevduat varlıkları ile Türk Lirası sahiplerinin döviz kurundaki dalgalanmalara karşın Hazine garantili telafi alması sağlanmıştır (Bilgi Merkezi, 2023).

TCMB, Ocak ve Nisan 2022 Enflasyon Raporlarında *“Liralaşma Stratejisi”* politikasını kamuoyu ile paylaşmıştır. Buna göre liralaşma stratejisi, tasarrufların Türk lirası cinsinden olması, bilançolarda Türk lirasının ağırlığının artırılması, TCMB’nin Türk lirası fonlamalarda Türk lirası varlıkları teminat olarak kullanılması, yurt içi ticarete değişim aracının Türk lirası olmasını sağlayacak süreçlerin geliştirilmesi ve TCMB’nin makro süreci yönetmek için izleyeceği politikalar çerçevesini ifade etmektedir (Kavcıoğlu, 2022).

Tablo 1: Fiyat Endeksleri (Tüketici ve Üretici Fiyat Endeksi 2003-100) Yıllık Yüzde Değişimi

FİYAT ENDEKSLERİ	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
TÜFE	7,72	9,65	8,39	10,6	6,53	6,4	10,45	6,,6	7,4	8,17
ÜFE	2,66	11,58	5,94	8,11	5,93	8,87	13,33	2,45	6,97	-
Yİ-ÜFE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6,36
FİYAT ENDEKSLERİ	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023-06	2023-07
TÜFE	8.81	8,53	11,92	20,30	11,84	14,40	36,08	64,27	38,21	47,83
ÜFE	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yİ-ÜFE	5,71	6,94	15,47	33,64	7,36	25,15	79,89	97,72	40,42	44,50

Kaynak:TCMB,2023a,<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri>, Erişim Tarihi: 10.082023, Veriler TCMB wep sitesinden alınmış olup tablo yazar tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 1, Türkiye ekonomisinde uygulanan ekonomi politikaları sonucunda 2005-2023 yılları arasında enflasyonun seyirinin TÜFE ve ÜFE endekslerine göre değişimini göstermektedir. Tablo1 de görüldüğü üzere Türkiye’de enflasyonun 2018 yılından itibaren arttığını görmekteyiz. Enflasyonda ortaya çıkan bu artışın temel nedeni uygulanan ekonomi politikalarının yanı sıra pandemi nedeniyle arz tedarikinde yaşanan sorunlar, ithalata dayalı üretim yapısı, Türkiye’de oligopol piyasa yapısının olması, özellikle dolaylı vergilerdeki artış ve iklim koşullarındaki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Türkiye ekonomisi 2018 yılından itibaren uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle *üst üste kur şokları* yaşamış bu kur şokları nedeniyle döviz kurundaki artış başta *maliyet enflasyonu* olmak üzere enflasyon rakamlarının yükselmesine neden olmuştur.

Yaşanan kur şoklarından birincisi, 2018 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Bloomberg’in Londra bürosunda iş adamlarına faiz artırımına karşı olduğunu belirtmesi ve ABD’li Rahip Andrew Brunson olayı nedeniyle ABD’nin Türkiye’ye yönelik yaptırım kararı alması nedeniyle oluşmuştur. (BBC, 2018) Gösterge niteliğindeki Merkez Bankası kur oranlarına göre, 31.01.2017 tarihinde 3.7874 olan dolar kuru 31.12.2018 yılı sonunda yaklaşık olarak %40 artışla 5.2810 olarak gerçekleşmiştir. İkinci kur şoku ise, Ekim 2020’de meydana gelmiştir. Aylık ortalama dolar kuru 29.07.2020’de 5.9405 iken 30.10.2020’de 8.3082 olarak gerçekleşmiştir. 2018 kur şoku nedeniyle enflasyon Ekim 2018’de TÜFE %25.24 olarak gerçekleşmiş. Bu nedenle Merkez Bankası politika faizini 08.06.2020 tarihinde %16.25’den 21.09.2018’de 22.50’ye çıkarmıştır. Faiz artışı nedeni ile Cumhurbaşkanı Merkez Bankası Başkanı Murat Çetinkaya’yı görevden alarak yerine Murat Uysal’ı atamıştır. 20.11.2020’de faiz oranı %13.50 iken TÜFE ise Kasım 2020 de %14.03 olarak gerçekleşmiştir. Ekim 2020’de ikinci döviz krizinin ortaya çıkması üzerine Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak istifa etmiştir. Üçüncü kur şoku ise 2021-Ekim-Kasım aylarında yaşanmıştır. Eylül 2021’den başlayarak TL değer kaybetmiş 15 Kasım 2021’de dolar kuru 10 TL’yi geçmiştir. Kur şokunu 2021 Mart ayında Merkez Bankası başkanı Naci Ağbal’ın Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınması tetiklemiştir. Mayıs 2023 genel seçimlerden sonra ise MB başkanlığına Dr. Hafize Gaye Erkan Maliye Bakanlığı’na ise Mehmet Şimşek atanmıştır (TCMB, 2023a).

Merkez Bankası tarafından yayınlanan Enflasyon Raporu 2023-III (27-Temmuz 2023)’e göre, Merkez Bankası Haziran ayındaki Para Politikası Kararları toplantısında enflasyonun gerilemesi ve orta vadede %5 hedefine ulaşmasını sağlayacak parasal ve finansal koşulların oluşmasının gerekli olduğu tespitini yaparak önemli bir değişikliğe gitmiştir. Fiyat istikrarını sağlamanın makro ekonomik istikrar ve finansal istikrar açısından önemi belirtilerek kademeli bir şekilde uygulanacak *parasal sıkılaştırma sürecine* karar verilmiştir. Bu çerçevede ilk etapta Haziran ayındaki toplantısında politika faizini %8.5’den %15 düzeyine Temmuz ayındaki toplantısında ise %17.5 düzeyine yükseltmiştir. Ayrıca aynı toplantıda parasal sıkılaştırma sürecini destekleyecek seçici kredi ve miktarsal sıkılaştırma gibi bir dizi karar da alınmıştır. MB Haziran 2023’de politika faizini %8.5’den %15’e çıkarması piyasa tarafından yetersiz bulunmuş ve bunun üzerine yeniden kur artışı yaşanmıştır. 15 Mayıs 2023 tarihinde dolar kuru 19.6386 iken 10 Ağustos 2023 tarihinde 27.0400 olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra MB Ağustos 2023 toplantısında politika faizini 750 baz puan artırarak %25’e çıkarmıştır. Ağustos 2023’te TÜFE oranı ise %58 olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2023b).

2. Türkiye’de Kamu Maliyesi Alanında Yaşanan Güncel Sorunlar

2.1 Kamu Giderleri

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 3. maddesine göre “*kamu giderleri, kanunlara ve Cumhurbaşkanlığı kararlarına dayanılarak yaptırılan iş, alınan mal ve hizmet bedelleri, sosyal güvenlik katkı payları, iç ve dış borç faizleri, borçlanma araçlarının iskontolu satışından doğan farklar, ekonomik mali ve sosyal transferler, verilen yardım ve bağışlar ile diğer giderler*” olarak ifade edilmektedir. Tablo2’de ekonomik sınıflandırmaya göre 2023 yılı Ocak-Haziran dönemi gerçekleşmeleri, 2022 yılının aynı döneminin gerçekleşmeleri ile karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 2: Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderleri

(Milyon TL)	2022 Yılı Gerçekleşmeleri	2022 Yılı Ocak-Haziran Dönemi Gerçekleşmeleri	2023 Bütçe (Ek Bütçe Dahil)	2023 Yılı Ocak-Haziran Dönemi Gerçekleşmeleri	Ocak-Haziran Dönemi Gerçekleşme Oranı (%)		2023/2022 Ocak-Haziran Dönemi Artış Oranı (%)
					2022	2023	
Personel Giderleri	615.296	258.460	952.308	557.435	42,0	58,5	115,7
Sosyal Güv. Kur. Dev. Pr. Giderleri	96.864	41.536	150.392	85.871	42,9	57,1	106,7
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	257.660	83.771	419.443	164.119	32,5	39,1	95,9
Faiz Giderleri	310.903	134.654	646.136	275.244	43,3	42,6	104,4
Cari Transferler	1.126.363	490.153	1.940.901	1.046.392	43,5	53,9	113,5
Sermaye Giderleri	276.896	65.118	383.278	133.654	23,5	34,9	105,2
Sermaye Transferleri	48.822	8.350	521.000	54.153	17,1	10,4	548,5
Borç Verme	209.944	89.808	410.410	46.709	42,8	11,4	-48,0
Yedek Ödenek	0	0	165.216	0			
Toplam	2.942.748	1.171.851	5.589.085	2.363.577	39,8	42,3	101,7

Kaynak: SBB,2023, 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporu, s.15, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/07/2023-Merkezi-Yonetim-Butce-Gerceklesmeleri-ve-Beklentiler-Raporu_31072023.pdf, Erişim Tarihi: 18 Ağustos 2023

2023 yılının Ocak- Haziran döneminde merkezi yönetim bütçe giderleri içerisinde en yüksek gerçekleşme oranı yüzde 58.5 ile **personel harcamaları** iken, en düşük gerçekleşme oranı %10.4 ile **sermaye transferleri** olmuştur.

Merkezi yönetim bütçe gider kalemlerinden birisi olan **personel harcamaları**, devletin kamu personeline verdiği maaşlar, yolluklar, kırtasiye, su, elektrik, doğalgaz harcamaları vb. tüketim malları ve malzemelerine yönelik harcamalardan oluşmaktadır. Bu kalemden meydana gelen artış enflasyon nedeniyle memur maaşlarındaki artışlarla ilişkilendirilebilir. **Sosyal Güvenlik Kurumu Devlet prim giderleri** ise, devletin personeller için işveren sıfatı ile sosyal güvenlik kurumlarına yapmış oldukları ödemelerdir.

Mal ve hizmet alım giderleri, devletin mal ve hizmet alımına yönelik olarak yapmış olduğu harcamalardır. Bu harcamalar GSYİH’da artışa yol açmaktadır. Bu nedenle gelir yaratıcı kamu harcamaları olarak da isimlendirilirler (Aksoy, 2011, s. 95).

Faiz giderleri ödünç alınan paralar karşılığında yapılan ödemelerdir (SBB, 2021, s. 30). Tabloda bu kalemin oranının yüksek olma nedeni **kur korumalı mevduat** için yapılan ödemelerden kaynaklanmaktadır.

Cari transferler, “sermaye birikimi hedeflemeyen ve cari nitelikli mal ve hizmet alımını finanse etmek amacıyla karşılıksız olarak yapılan ödemeleri kapsamaktadır” (SBB, 2021, s. 31). Cari transferlerdeki artış görev zararlarından, Mayıs 2023’te yapılan genel seçimler nedeniyle hane halkına yönelik yapılan yardımların artmasından ve hazine yardımlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu kalem içerisinde Ziraat Bankası, Halk Bank gibi kamu bankaları ile KİT’lerin görev zararları, sağlık, emeklilik ve sosyal yardım giderleri nedeniyle verilen hazine yardımlarındaki artışlar, tarıma yönelik verilen teşvikler, KOBİ destekleri ve hane halkına yönelik yardımlar yer almaktadır.

Sermaye giderleri ve sermaye transferleri başlıkları altında yapılan giderler ise bütçeden yapılan yatırım harcamalarını göstermektedir.

Borç verme, “bir mali hakka dayanan veya Devletin teşebbüs mülkiyetinde hisse (sermaye) katılımına neden olan likidite yönetimi veya kazanç sağlama amaçları dışında kamusal amaçlarla yapılan ödemeleri” kapsamaktadır (SBB, 2021, s. 406). KİT’lere sermaye artırımını nedeni ile yapılan ödemelerle kamulaştırma giderleri için yapılan ödemeler bu kalemden artışa neden olmaktadır.

2.2. Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi ve Ek Bütçe Uygulaması

Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesinin hazırlanma süreci her yıl Eylül ayının ilk haftası sonuna kadar Cumhurbaşkanı tarafından kalkınma planları, stratejik planlar ve genel ekonomik koşullarla ilgili makro göstergeler, gelecek üç yıla ilişkin gelir ve gider tahminleri, bütçe dengesi ve borçlanma durumu ile kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren **Orta Vadeli Programın** Resmi Gazetede yayınlaması ile başlar. **Orta Vadeli Program** Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığı’nın müşterek çalışmaları ile hazırlanır. Yüksek Planlama Kurulu tarafından haziran ayının 15’ine kadar karara bağlanır (Altuğ,2010:93). Dolayısıyla Orta Vadeli Planda yer alan bu öngörüler ve gelir gider tahminleri ne kadar objektif ve gerçekçi ise

bu durum bütçenin kaynak kullanan tahsis yapan yapısı ve kamu bütçe dengesinin sağlanması açısından o derece önem arz etmektedir.

Tablo:3 Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı Denge

(Milyon TL)	2022 Yıl Sonu Gerçekleşme	2023 Bütçe	2023 Bütçe (Ek Bütçe Dahil)	GSYH'ye Oranı		
				2022 Yıl Sonu Gerçekleşme	2023 Bütçe	2023 Bütçe (Ek Bütçe Dahil)
Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri	2.942.748	4.469.570	5.589.085	19,6	24,0	30,0
Faiz Hariç Bütçe Giderleri	2.631.845	3.903.974	4.942.949	17,5	20,9	26,5
Faiz Giderleri	310.903	565.596	646.136	2,1	3,0	3,5
Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri	2.800.088	3.810.149	4.929.664	18,7	20,4	26,4
Vergi Gelirleri	2.353.438	3.199.534	4.270.668	15,7	17,2	22,9
Bütçe Dengesi	-142.660	-659.421	-659.421	-1,0	-3,5	-3,5
Faiz Dışı Bütçe Dengesi	168.243	-93.825	-13.285	1,1	-0,5	-0,1

*2023 yılı bütçe başlangıç ödenek ve gelir tahminlerine Ek Bütçe ile eklenen ödenek ve gelir tahminleri dahil edilerek hesaplanmıştır.
2023 yılı GSYH verisi 2023-2025 Dönemi Orta Vadeli Programından alınmıştır.

Kaynak: SBB, 2023a, 2023 Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentileri Raporu, s:54, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/07/2023-Merkezi-Yonetim-Butce-Gerceklesmeleri-ve-Beklentiler-Raporu_31072023.pdf, Erişim Tarihi: 4 Eylül 2023.

Tablo 3'te de görüldüğü üzere Türkiye'de son iki yıldır bütçe gelirleri bütçe giderlerini karşılayamamıştır. Bunun temel nedeni ise, yaklaşık iki (2) yıldır uygulanan **Türkiye Ekonomi Modeli'nin** başarısız olması bu nedenle döviz kuru ve enflasyonun artması, Merkez Bankası rezervlerinin erimesi, başta cari transferler ve faiz harcamaları olmak üzere kamu harcamalarındaki artış, dış ticaret açığındaki artış, Mayıs 2023'te yapılan genel seçimlere yönelik yapılan kamu harcamaları, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminin ekonomik etkileri, kamu borçlarının artması ve borçlanma maliyetinin artmasına neden olan Türkiye'nin kredi risk priminin göstergesi CDS'nin yükselmesidir.

Mayıs 2023 genel seçimlerinden sonra para politikasında kademeli sıkılaştırma ve sadeleştirme uygulamalarına başlanmıştır. Aynı zamanda Maliye Bakanı Mehmet Şimşek tarafından açıklanan Maastricht kriterleri ile uyumlu olacak şekilde %3,5 olarak belirlenen bütçe açığı/GSYİH oranını tutturabilmek için KDV, ÖTV, kurumlar vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisi, şans oyunları vergisi vb. vergi artışları ile daraltıcı maliye politikası uygulanmaya başlanmıştır.

Mayıs 2023 seçimleri sonrasında ekonomi yönetimi vergi artışları ile daraltıcı maliye politikaları uygulanırken diğer taraftan kamu hizmetlerini yerine getirebilmek amacı ile **Ek Bütçe** uygulamasına gitmiştir.

Tablo 4: 2022-2023 Bütçe Gelir ve Gider Tahminleri, Ek Bütçe Ödenekleri ve Gerçekleşmeleri

2023 Bütçesi (Milyar TL)	Başlangıç Bütçesi	Ek Bütçe	Başlangıç Bütçesi+Ek Bütçe	Gerçekleşme
Giderler	4.469,6	1.119,5	5.589,1	
Gelirler	3.810,2	1.119,5	4.929,7	
Bütçe Dengesi	-659,4		659	
2022 Bütçesi (Milyar TL)	Başlangıç Bütçesi	Ek Bütçe	Başlangıç Bütçesi+Ek Bütçe	Gerçekleşme
Giderler	2.831,4	880,4	3.711,8	
Gelirler	2.553,0	1.080,5	3.633,5	
Bütçe Dengesi	-278,3		-278,3	-139.065

Kaynak: HMB, 2023, 2023 Yılı Bütçe Gerçekleşmeleri, <https://hmb.gov.tr/2023-mayis-ayi-butce-gerceklesme-sonuclari> ve SBB, 2022, 7414 Sayılı 2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile Bağlı Cetvellerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun+ SBB,2023b, 7457 Sayılı 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile Bağlı Cetvellerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098>, Erişim Tarihi 15 Ağustos 2023, Veriler T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı ile T.C Cumhurbaşkanlığı Bütçe ve Strateji Başkanlığı wep sitesinden alınıp tablo yazar tarafından düzenlenmiştir.

2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanun Teklifinde Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri 4.469,6 milyon TL olarak belirlenmiştir. Ek Bütçe ile birlikte Merkezi Yönetim Bütçesi 5.589,1 milyon TL'ye ulaşmıştır. Tablo 4'te de görüldüğü üzere 2022 yılında uygulanan ek bütçe ilgili yıl bütçesinin yaklaşık olarak % 60'ı iken, 2023 yılı ek bütçesi deprem harcamaları ve genel seçime yönelik yapılan harcamalara karşın 2023 yılı bütçesinin yaklaşık olarak %25'ini oluşturmaktadır.

Ek bütçe başta deprem nedeniyle ortaya çıkan harcamaları karşılamak ve kamu hizmetlerinin kesintiye uğramaması amacıyla 1.1195 milyon TL olarak kabul edilmiştir. Ek bütçeden Genel Bütçeli Kurumlara 1.074,5 milyon TL ödenek ayrılırken Özel Bütçeli Kuruluşlara 45.005 milyon TL ödenek ayrılmıştır. **Ek bütçeden kamu kurumları içerisinde en yüksek ödenek 428.8 milyar TL ile Afet ve Acil Durum Başkanlığı'na** ayrılırken bunu 279.75 ile Hazine ve Maliye Bakanlığı, 76.98 ile Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile 46.15 milyon ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı takip etmiştir (SBB, 2023c).

2.3 Kamu Harcaması Çarpanı ve Denk Bütçe Çarpanının Ekonomi Üzerindeki Etkisi

Klasik ve Neo- Klasik iktisatçılar kamu harcamalarında ve dolayısıyla ekonomik faaliyetlerdeki artışların ekonomide kaynakların etkin dağılımına engel olacağını ve özel sektör harcamaları üzerinde **dışlama etkisi** yaratarak kamuya göre daha verimli olan özel sektör yatırımlarını azaltacağını iddia etmişlerdir. Çünkü kamu harcamalarının iç borçlanma ile finanse edilmesi nedeniyle faiz oranlarının artması başta özel yatırımlar olmak üzere toplam yatırımlarda azalmaya yol açacaktır. Keynesyen yaklaşıma göre ise, Klasik iktisadi yaklaşımda ileri sürülen fikirlerin tam tersine kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkide bulunacaktır. Keynesyen görüşe göre, hükümetler gerek yatırım harcamaları gerekse de hane halklarına yönelik olarak gerçekleştirdikleri transfer harcamaları aracılığıyla ve **çarpan mekanizması** yoluyla toplam talebi artırarak ekonomik büyüme üzerinde bir artış yaratmaktadır. Keynes, özellikle özel tüketim ve yatırımların yetersiz olduğu kriz dönemlerinde işsizliği ve eksik istihdamı azaltmada talep yönlü politikaların uygulanması ve dolayısıyla kamu harcamalarının artırılması ile toplam talebin ve millî gelirin artacağını iddia etmektedir (Çelikay vd, 2020, s. 88).

Kamu harcamaları ve vergiler, aynı miktarda artırıldığında bütçe dengliği bozulmadan millî gelir artabilir. Bu noktada **denk bütçe çarpanı** etkili olmaktadır. Kapalı bir ekonomide, vergilerin sadece götürü olarak alındığı basit **Keynesyen modelde, kamu harcamaları çarpanı ve vergi çarpanını** şu şekilde yazılabilir:

Kamu Harcaması Çarpanı = $k=1/1-c$ (c: Marjinal tüketim eğilimidir).

Vergi Çarpanı = $t=-c/1-c=1$ (Vergi çarpanının başında eksi işareti vardır. Çünkü vergilerin artırılması toplam talebi daraltmaktadır.)

Denk Bütçe Çarpanı = $1/1-c+-c/1-c=1$ (Denk bütçe çarpanı her iki çarpanın toplanması ile elde edilmektedir.)

Kamu harcamaları çarpanı $1/1-c$ kadar ekonomide **genişletici**, vergi çarpanı ise $-c/1-c$ kadar **daraltıcı etki** yapar. Vergilerin artırılması kullanılabilir geliri azaltacağı için toplam talepte azalmaya ve ekonomide daralmaya yol açacaktır. Kamu harcamaları çarpanı ve vergi çarpanının toplamı denk bütçe çarpanını verir ve yukarıdaki modele göre, denk bütçe çarpanı 1'e eşit olur. Model üzerinde de ifade edersek;

$\Delta G = \Delta T$ (Kamu harcamaları ve vergilerdeki değişimin birbirine eşit olduğunu gösterir)

$\Delta Y = 1 / 1-c \times \Delta G \rightarrow$ **Genişletici Etki**

$\Delta Y = -c / 1-c \times \Delta T \rightarrow$ **Daraltıcı Etki**

$\Delta Y = \Delta G = \Delta T$

Yukarıda yer alan modelde de görüldüğü üzere denk bütçe politikası millî geliri kamu harcamalarındaki artış kadar artırmaktadır. Haavelmo kuramı, denk bir bütçenin de ekonomide genişletici etkiler oluşturabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla ekonomi yönetimi 100 birimlik vergi ve 100 birimlik kamu harcaması artışı yaptığında, millî gelir düzeyini 100 birim artırmış olacaktır. Kamu gelirleri ve kamu harcamaları aynı oranda artırılarak bütçe dengliği sağlansa dahi bunun ekonomi üzerindeki etkisi genişletici olacaktır. Bu nedenle, devletin ekonomiye müdahale etmemesini ve tarafsız bütçeyi savunan Klasik iktisadi yaklaşımın bu konudaki görüşleri geçerli değildir. (Yılmaz, B. E,2020:80)

Türkiye'de marjinal tüketim eğilimini (c)², GSYH içindeki tüketim harcamaları oranını esas alarak 0,8 kabul edersek **marjinal tasarruf eğilimi** ($s = 1 - c$)³ = 0,2'dir. Bir ekonomide marjinal tüketim eğilimi ile marjinal tasarruf eğilimi toplamı kural olarak bire (1) eşittir. $c+s=1$ 'dir (Bocutoğlu, 2012, s. 221).

Bu çerçeveden hareket ederek kamu harcaması çarpanı ve vergi çarpanını yazabiliriz.

Kamu harcamaları çarpanı⁴ = $1 / s = 1 / 0.2 = 5$

² Marjinal Tüketim Eğilimi: Milli gelirden ortaya çıkan bir birimlik artışın tüketim harcamalarını ne kadar artıracaklarını gösteren oran. $\Delta C/\Delta Y$

³Marjinal Tasarruf Oranı: Milli gelirden ortaya çıkan bir birimlik artışın tasarrufları ne kadar artıracaklarını gösteren oran. $\Delta S/\Delta Y$

⁴Kamu Harcamaları Çarpanı: Kamu harcamalarında ortaya çıkan bir artışın GSYH'yi ve istihdamı ne kadar artıracaklarını gösteren oran $1/1-c$

Kamu harcamaları ek bütçe ile 1.119,5 milyon lira artırılsa GSYH (1.119,5 x 5 =) 5.595 milyon TL artar.

$$\text{Vergi çarpanı}^5 = -c / 1-c = -0,8 / 0,2 = -4$$

Vergi çarpanı, vergilerde ortaya çıkan bir birimlik artışın GSYH'yi ne kadar azaltacağını gösteren orandır. $-c/1-c$ olarak yazabiliriz.

Ek bütçe ile sadece 1.119,5 milyar TL'lik vergi alınrsa GSYH, (1.119,5 x -4 =)-4.478 milyon TL azalır.

$$\text{Denk bütçe çarpanı} = \text{kamu harcamaları çarpanı} + \text{vergi çarpanı} = 5 + (-4) = 1$$

2023 yılı ek bütçe uygulaması ile hem kamu harcamaları hem de vergiler 1.119,5 milyar TL artırıldığından bütçenin denkliliği değişmemekte ve GSYH kamu harcamaları artışı kadar (1.119,5 milyar TL) artmış olmaktadır.

Türkiye ekonomisinde son iki yılda ek bütçe uygulamaları yolu ile genişletici etki sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu model maliye teorisi açısından doğru olmakla birlikte maliye politikası para politikası ile koordineli bir şekilde uygulanmadığı için başarılı olamamıştır. Çünkü, Merkez Bankası politika faizini yeterince artırmadığı için enflasyonu düşürememekte bu durumda toplam talepte artış devam etmekte ve enflasyonu artırmaktadır (Eğilmez, 2023).

2.4. Ek Bütçe Gelir Kalemleri

Ek bütçenin gelir kalemi gider kalemi ile aynı miktarda belirlenmiştir. Tablo5 'de görüldüğü üzere ek bütçe gelir tahminininin 1.150,5 milyar TL'si vergi gelirlerinden; 31.5 milyar TL'si mülk ve teşebbüs gelirlerinden, 12,3 milyar TL'si diğer gelirlerden, 2,9 milyar TL'si sermaye gelirlerinden 1,9 milyar TL'si alacaklardan tahsilatlardan 79,5'milyarı ise red ve iadelerden oluşmaktadır.

2023 Bütçe Kanununa göre vergi gelirleri 3.199 milyar TL olarak hedeflenmişti ek bütçe ile yaklaşık 1.150 milyar TL'lik vergi geliri öngörülmektedir. Böylece yıl sonu hedefi 4.350 milyar TL olarak belirlenmiştir (SBB, 2023d).

Tablo 5: Çeşitli Vergilerin 2023 Bütçe ve Ek Bütçe Hedefi

Yıllar	Gelir Vergisi	Kurumlar Vergisi	Dahilde Alınan KDV	ÖTV	Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	Damga Vergisi	Şans Oyunları Vergisi	MTV
2023 Bütçe Hedefi	495	619,1	203,6	510	75,1	55,5	13,2	38,7
Ek Bütçe Hedefi	203,2	166,3	310	307,6	33,2	30,3	13,2	32,7

Kaynak: Veriler 2023 Bütçe Kanunu ve 2023 Yılı- MYBK'nın Gelir Başlangıç Hedeflerine -Eklenen Gelir Tahmininden alınarak tablo yazar tarafından düzenlenmiştir.

Ülkemizde gelir vergisi, gelir vergisi kanununun 2. maddesinde belirtilen gelirin unsurları arasında yer alan ticari kazançlar, zirai kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, gayri menkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları ile diğer kazanç ve irat unsurları üzerinden alınmaktadır. (Aksoy,2010,169) Ancak, gelir vergisi hasılatı içerisinde en yüksek pay ücret gelirleri vergisine aittir. Türkiye' de gelir vergisi artan oranlı olarak uygulanmaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu yıllarda *mali sürüklenme* etkisi nedeniyle ücretliler daha yüksek oranda vergi ödemek zorunda kalmaktadırlar. Çünkü enflasyon dönemlerinde maaş artışlarından dolayı nominal gelirler artarken vergi dilimlerinde herhangi bir düzenleme yapılmaması nedeniyle ücretliler bir üst vergi dilimine tabi olmaktadır.

15/7/2023 tarihli ve 32249 Sayılı Resmi Gazete'de "6/2/2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telafisi için Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanununun 21 inci maddesi ile kurumlar vergisi oranı %25 olarak belirlenmiş olup, söz konusu oran; bankalar ile bazı finans şirketleri, sermaye piyasası kurumları ve sigorta şirketleri için %30 olarak belirlenmiştir. Aynı kanunun ilgili maddesi ile bir defaya mahsus olmak üzere ek motorlu taşıtlar vergisi alınması kararlaştırılmıştır (2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremler, 2023).

Resmi Gazete'nin 07.07.2023 tarih ve 32241 sayılı Cumhurbaşkan Kararı ile KDVK' ekli listelerde yer alanlar hariç olmak üzere, vergiye tabi işlemler için uygulanacak KDV oranları %18'den %20 ye, Ekli (II) sayılı listede yer alan teslim ve hizmetler için uygulanacak oranlar ise %8'den %10'a yükseltilmiştir. Böylece temel gıdanın KDV oranında bir değişiklik yapılmaz iken çoğu temizlik ürünüde KDV oranı %8'den %20'ye çıkarılmıştır. İki sayılı listede yer alan tekstil ürünleri, ayakkabı, defter, çanta, kırtasiye ürünleri, eğitim ve sağlıkta KDV oranı

⁵ (4) Vergi Çarpanı: Vergilerde ortaya çıkan bir artışın GSYH'yi ne kadar azaltacağını gösteren oran.-c/1-c

%8'den %10'a çıkarılmıştır. Aynı zamanda otomobilin KDV'si %18'den %20'ye çıkarılırken benzin tütün, alkol ve elektronik cihazların KDV oranı %20 olmuştur (Mal ve Hizmetlere Uygulanacak KDV,2023, s. 7).

ÖTV alanında akaryakıt ürünlerinde maktu vergi oranı artırılırken diğer taraftan alkollü içki ve sigarada da vergi oranlarında artış yaşanmıştır (ÖTV Kanunu I Sayılı Liste, 2023).

Resmi Gazetenin 07.07.2023 tarih ve 32241 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı ile tüketici kredilerinde Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi oranı %10'dan %15'e çıkarılmıştır (Mal ve Hizmetlere Uygulanacak KDV,2023, s. 6).

07.07.2023 tarihli 32241 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararları ile Şans Oyunları Vergisinin oranları at yarışlarında %7'den %14'e, spor müsabakalarına dayalı müşterek bahislerde %5'den %10 ve diğer şans oyunlarında ise %10'dan %20 çıkarılmıştır (Mal ve Hizmetlere Uygulanacak KDV, 2023, s. 8).

07.07.2023 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 32241 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı ile 492 Sayılı Harçlar Kanunu'na bağlı tarifelerde yer alan maktu harç tutarları %50 artırılmıştır. Ayrıca yurt dışından getirilen telefon harcı da %228 artış ile 6.091 TL'den 20 TL'ye çıkarılmıştır (Mal ve Hizmetlere Uygulanacak KDV, 2023, s. 5).

3. Türkiye'de Vergi Tabanını Genişletmeye Yönelik Yapılması Gereken Düzenlemeler

Anayasa'nın 73. maddesi genellik ilkesidir. Buna göre herkes vergi yüküne mali gücüne göre katılmalıdır. Mali gücün göstergesi ise gelir, servet ve harcamadır. Vergilemede adalet ilkesinden anlamamız gereken ise *yatay ve dikey adaletin* sağlanmasıdır. Ancak Türk Vergi Sisteminde vergiler daha çok tüketiciler üzerinde kalmaktadır (Oktayer,2010:179). Bu durumda toplumun belli bir kesimi ağır vergi yükü altında kalmaktadır. *Vergi yükü* OECD ülkelerinde ortalama %34 iken Türkiye'de %22'dir (OECD Data,2023). Türkiye'de dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı yaklaşık olarak %65 iken dolaysız vergiler toplam vergi gelirinin %35'ini oluşturmaktadır. Bu nedenle vergi tabanının genişletilmesi, vergi ahlakının ve bilincinin artırılması, vergiye gönüllü uyumun sağlanması, vergi ödeyen mükellef sayısının artırılması, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması, vergi dışı kalan alanların vergi kapsamına alınması, ekonomik ve sosyal açıdan rasyonelliği kalmamış muafiyet ve indirimlere son verilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde "*vergi harcaması kavramı*" ilk kez 10.12.2003 tarih ve **5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu** ile girmiştir. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu 18. maddenin c fıkrasında "*Merkezi Yönetim Bütçe Kanun Tasarısına Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında dikkate alınmak üzere vergi muafiyeti, istisnası ve indirimleri ile benzeri uygulamalar nedeniyle vazgeçilen kamu gelirleri cetveli eklenmiştir* (5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 2003, s. 6).

Vergi harcaması kavramı; en genel anlamda "*devletlerin gelir toplamını azaltan, standart vergi sisteminden ayrılan ayrıcalıklar veya istisna ve muafiyetler*" olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda; bazı indirim, istisna ve muafiyetler, standart vergi sisteminin unsurları olmaları nedeniyle vergi harcaması kapsamı dışında tutulabilmektedir (SBB, 2023, s. 29).

2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçesi Bütçe Kanunu -Vergi Harcamaları eki incelendiğinde toplam vergi harcaması 934.380.321.625 TL olarak açıklanmıştır. Vergi harcamaları devlet bütçesi içerisinde yer almadığı için sadece kamu harcamaları tutarı ile bütçe hakkında doğru bilgiye ulaşılamamaktadır. Ayrıca vergi harcamaları yoluyla hazinenin gelir kaybından hangi gerçek ve tüzel kişilerin istisna ve muafiyetler, vergi indirimleri yoluyla yararlandığı belli değildir. Bu durum bütçenin şeffaflığı açısından sorun teşkil etmektedir.

Vergi harcamaları temelde iki nedenle yapılır. Bunlardan birincisi, sosyal amaçlı vergi harcamaları yoluyla ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlere yönelik gelir transferi yaparak gelir dağılımında adaleti sağlamaktır. İkincisi ise, ekonomik amaçlı vergi harcamaları yoluyla çeşitli sektörlerde vergi teşviği sağlayarak maliye politikası amaçlarına ulaşmaya çalışmaktır (Firat, 2018, s. 47). Kamu harcamalarının alternatifini oluşturan vergi harcamalarının maliye politikası amaçlarını gerçekleştirmek, vergi sisteminde artan oranlılığı sağlamak, erdemli malların üretimini hızlandırmak, bölgesel ve sektörel kalkınmayı sağlamak gibi amaçları olmasına rağmen Türkiye'de uygulamada çoğu vergi kanunu içerisinde gereksiz istisna ve muafiyete yer verilerek vergi harcaması yoluyla hazine gelir kaybına uğratılmıştır. Bunlar:

Gelir vergisi kanunu geçici 67. madde çerçevesinde hisse senedi alım satım kazançlarında (yatırım ortaklıkları hisse senetleri hariç) tevkifat oranı %0 (sıfır) olarak belirlenmiştir. 23 Temmuz 2006 tarihinden itibaren uygulanan %10 stopaj oranı 13 Kasım 2008 tarih 2008/14272 Bakanlar Kurulu kararı ile yüzde 0'a indirilmiştir. Dolayısıyla bu tarihten sonra elde edilen hisse senedi satış kazançları üzerinden %0 oranında vergi kesintisi yapılacaktır (Gelir Vergisi Kanunu, 2023).

Ücret gelirlerinde yapılacak tevkifat Gelir Vergisi Kanunu 103. maddede yer alan vergi tarifeleri uygulanmak sureti ile hesaplanmaktadır. Ancak Gelir Vergisi Kanunu geçici 72. madde uyarınca sporculara yapılan ücret ve ücret sayılan ödemelerde lig usulüne tabi spor dallarında,

En üst ligdekiler için %20

En üst altı ligdekiler için %10

Diğer ligdekiler için %5

Lig usulüne tabi olmayan spor dallarındaki sporculara yapılan ödemeler ile milli sporculara uluslararası müsabakalara katılmaları karşılığında yapılan ödemeler %5 vergi kesintisi yapılmaktadır (GİB, 2023:26).

4490 Sayılı Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanun'u ile 491 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 12.maddesine göre "Bu kanun uyarınca oluşturulan Türk Uluslararası Gemi Siciline kayıtlı gemilerin ve yatların işletilmesinden ve devrinden elde edilen kazançlar gelir ve kurumlar vergisinden istisnadır" denilmektedir (GİB, 1999). Burada verilmiş olan istisna ve muafiyetlerinde kaldırılmasına yönelik düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Kamu sektöründe yönetim kurulu ya da denetim gibi üst düzey görevlerde maaş alanların ücretlerinin vergilendirilmesinde istisna sağlanmıştır. Ücretlilerin vergilendirilmesinde tevkifata mı tabi olacaklar yoksa beyanname vererek mi vergilendirilecekleri noktasında elde ettikleri ücretin tek işverenden mi yoksa birden fazla işverenden mi elde edildiğinin bilinmesi önem arz etmektedir. Türk Vergi Sisteminde artan oranlılık açısından birden fazla işverenden ücret olan kişilerin gelirleri ile ilgili olarak belli tutarı aşması durumunda beyanname verme zorunluluğu vardır. Kamuda ve özel sektörde tek işveren/birden fazla işveren tespitinin yapılmasına ilişkin düzenlemeler 311 ve 321 Seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliğinde yapılmıştır. Bu kapsamda; "**Genel bütçe kapsamında bulunan kamu idarelerinde çalışan personelin, yıl içerisinde bu kapsamdaki diğer kurum ve kuruluşlardan da ücret alması veya bu kapsamdaki diğer bir kurum ve kuruluşa nakil olması durumunda, elde ettikleri ücretler tek işverenden alınan ücret olarak değerlendirilecektir** (GİB, 2023, s. 35).

Kripto para piyasasının vergiden istisnasının kaldırılması

Karbon vergisi uygulamasına geçilmesi

Çeşitli vakıf ve derneklere sağlanan vergi muafiyetine son verilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Türkiye'de **Başkanlık Sistemi** sonrasında uygulanan gerek **Yeni Ekonomi Programı** gerekse de **Türkiye Ekonomi Modeli** geleneksel politikalarından uzaklaşılması, sık sık Maliye Bakanı ve Merkez Bankası başkanlarının değişmesi ve COVID-19 krizi ve Kahramanmaraş depremi gibi beklenmedik durumlarında ortaya çıkması sonucu başarısız olmuş ve makro ekonomik göstergelerde bozulmaya yol açmıştır.

Enflasyon ve ekonomik göstergelerdeki bozulma kamu maliyesi alanında da başta bütçe gelir ve gider tahminlerinin gerçekleşmemesi olmak üzere kendini hissettirmiştir. Cari transfer harcamaları ile kur korumalı mevduat ve kamu borçları nedeniyle faiz harcamaları artmış kamu gelirleri kamu harcamalarını karşılayamadığı için son iki yılda **ek bütçe** uygulamasına gidilmiştir. **Ek bütçe** uygulaması ile kamu harcaması kadar vergi gelirlerini artırmak amaçlanmıştır. Kamu harcamalarındaki artış çarpan mekanizması yoluyla ekonomide genişletici etki yaratmaktadır. Ancak aynı oranda vergi gelirlerinin artırılması ise ekonomide daraltıcı etki yaratmaktadır. Sonuç itibarıyla aynı miktar kamu harcamalarının genişletici etkisi vergilerin daraltıcı etkisinden daha fazla olacaktır. Ancak TCMB tarafından politika faizi yeterince artırılmadığı için ekonomide istikrar sağlanamamıştır.

Ekonomi yönetiminin arka arkaya iki yıl ek bütçe uygulamasına girmesi ve **2024-26 Orta Vadeli Planda** da bütçe açığının 2024 yılında artacağı öngörülmesi nedeniyle bütçe açığı /GSYİH oranını düşürebilmek için **vergi tabanını genişletici politikaların** uygulanması gerekmektedir. Bu çerçevede hazineyi gelir kaybına uğratan rasyonelliği kalmamış **vergi harcamalarının** kaldırılması zorunluluk teşkil etmektedir. Bu çerçevede, Gelir Vergisi Kanunu geçici 67. madde çerçevesinde hisse senetleri satış kazançları için uygulanan %0 stopaj ve borsa kazançları için uygulanan %0 tevkifatın kaldırılması, sporculara yönelik yapılan indirimlerin düzenlenmesi, kamuda yönetim kurulu ya da denetim gibi üst düzey görevlerde maaş alanların ücretlerinin vergilendirilmesi, kripto para piyasasının vergilendirilmesi, karbon vergisi uygulamasına geçilmesi bazı vakıf ve derneklere alınmayan kurumlar vergisi alanında düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Diğer taraftan Anayasa'nın 73. maddesinde yer alan genellik ilkesinin hayata geçirilmesi vergilendirme yapılrken **mali güce göre vergilendirme** yapılması **vergileirmede yatay ve dikey adalet ilkesine** riayet edilerek ücret geliri elde edenlerden az kazanandan az çok kazanandan çok vergi alınacak şekilde vergi dilimlerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarın katkısı % 100'dür.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır

Kaynakça

- Aksoy, Ş. (2011). Kamu Maliyesi,4. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Aksoy, Ş. (2010). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, 6. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Altuğ, F. (2010). Bütçe Teorisi ve Uygulaması, İ.Ü Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/maliye_ue/butceteorisiveuygulamas%C4B1.pdf,Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023.
- BBC. (2021). “Lütfi Elvan istifa etti: Hazine ve Maliye Bakanlığı’na düşük faizi savunan bakan yardımcısı Nurettin Nebati atandı”, <https://www.bbc.com/turkce/59500262#>. Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2023.
- BBC. (2018). “FT: Yatırımcılar Türkiye iştahlarını kaybetmeye başlıyorlar” <https://www.bbc.com/turkce/44134215>, Erişim Tarihi: 4 Eylül 2023.
- Bilgi Merkezi. (2023). “Türkiye Ekonomi Modeli Nedir, Türkiye Ekonomi Modeli Neyi Amaçlıyor, <https://www.bankalar.org/bilgi-merkezi/turkiye-ekonomi-modeli-nedir>, Erişim Tarihi 15 Ağustos 2023.
- Bocutoğlu, E. (2012). Makro İktisat, 9. Baskı, Murathan Yayınevi, İstanbul.
- Cumhurbaşkanlığı (7456 Nolu Kararı). (2023). 6/2/2023 Tarihinde Meydana Gelen Depremlerin Yol Açtığı Ekonomik Kayıpların Telafisi İçin Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi İhdası İle Bazı Kanunlarda Ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Sayı: 32249, 14.07.2023, Resmi Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/07/20230715-2.htm>, Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2023.
- Cumhurbaşkanlığı (7346 Nolu Kararı). (2023). Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar, Resmi Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/07/20230707-11.pdf>, Erişim Tarihi: 1 Eylül 2023.
- Cumhurbaşkanlığı (7390 Nolu Karar). (2023). 4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa Ekli (I) Sayılı Listede Yer Alan Mallara İlişkin Özel Tüketim Vergisi Tutarlarının Yeniden Belirlenmesi Hakkında Karar, Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/16.07.2023>, Erişim 1 Eylül 2023.
- Çelikay, F, vd. (2020). Maliye Politikası II, TC, Anadolu Üniversitesi, Editör Ertan Çomaklı, Yayın No3992, Açık Öğretim Fakültesi Yayın No:2775, <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/MLY404U/ebook/MLY404U-16V1S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2023 .
- Eğilmez, M. (2023). “AKP’nin Ekonomideki Kırmızı Çizgileri”, <https://www.mahfiegilmez.com/2023/08/akpnin-ekonomideki-krmzcizgileri.html>, Erişim Tarihi:12 Eylül 2023.
- Fırat, M. 2018. “Mali Alan Yaratma Açısından Vergi Harcamalarının Rolü”, Vergi Raporu s.45-47.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, 2023 Ücret Geliri Elde Edenler İçin Vergi Rehberi, https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/beyannamerehberi/2023/2023_ucretgelirirehber.pdf, Erişim Tarihi: 1 Eylül 2023, 1-71.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (1999). Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu ile 491 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname de Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun: Kanun No:4490, Sayı:23913, Cilt:40,

-
- <https://bmvdb.gib.gov.tr/yaritim-ve-kaynaklar/yatirimlarda-vergisel-tesvikler/ll-konularina-gore-vergisel-tesvikler/o-4490>, Erişim Tarihi: 3 Eylöl 2023.
- Gelir Vergisi Kanunu. (2023). Gelir Vergisi Geçici 67. Maddesi, <https://www.gib.gov.tr/gibmevzuat>, Erişim Tarihi:1. Eylöl 2023.
- T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2019). Yeni Ekonomi Programı 2019-2021, Dengeleme Disiplin, Değişim, <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/10/Yeni-Ekonomi-Program%C4%B1-2019-2021.pdf>, Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2023.
- T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2023). 2023 Yılı Bütçe Gerçekleşmeleri, <https://hmb.gov.tr/2023-mayis-ayi-butce-gercekleme-sonuclari>, Erişim Tarihi:15 Ağustos 2023.
- Kavcıoğlu, ř. (2022). "Liralaşma Stratejisi, Merkezın Güncesi" <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/liralaşma+stratejisi>,Erişim Tarihi:10 Ağustos 2023.
- T.C. Merkez Bankası (TCMB). (2023a). Enflasyon Verileri, www.tcmb.gov.tr, Erişim Tarihi:10.08.2023.
- T.C Merkez Bankası (TCMB. (2023a). Gösterge Niteliğindeki TCMB Kurları, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/doviz+kurlari/gosterge+niteligindeki+merkez+bankasi+kurlarii>, Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2023.
- T.C Merkez Bankası (TCMB). (2023a). Faiz Oranları (%) Gecelik (0/N), <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politik+asi/Merkez+Bankasi+Faiz+Oranlari/faiz-oranlari>, Erişim Tarihi:31 Ağustos 2020.
- T.C Merkez Bankası (TCMB). (2023b). Enflasyon Raporu 2023-III (27 Temmuz 2023) Genel Değerlendirme, www.tcmb.gov.tr, Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023.
- OECD, (2023), OECD Data Tax Revenue,2023, <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm>, Erişim Tarihi 1 Eylöl 2023
- Oktayer, N. (2010). Kamu Maliyesi, İ.Ü Açık ve Uzaktan Eğitim <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/kamumaliyesiau237.pdf>, Erişim Tarihi: 1 Eylöl 2023.
- Sözcü Gazetesi., (2021). "Merkez Bankası Başkanı Naci Ağbal görevden alındı", <https://www.sozcu.com.tr/2021/ekonomi/son-dakika-merkez-bankasi-baskani-naci-agbal-gorevden-alindi-6324474/>, 20 Mart 2021 Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2021). 2022-24 Bütçe Hazırlama Rehberi <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/09/2022-2024-ButceHazirlamaRehberi-1.pdf>, s:1-488, Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2023.
- T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2023a). 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentileri Raporu,1-84 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/07/2023-Merkezi-Yonetim-Butce-Gerceklesemeleri-ve-Beklentiler-Raporu_31072023.pdf, 1-84.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Bütçe ve Strateji Başkanlığı (SBB). (2022). 7414 Sayılı 2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile Bağlı Cetvellerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098> Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Bütçe ve Strateji Başkanlığı (SBB). (2023b).7457 Sayılı 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile Bağlı Cetvellerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Erişim Tarihi 15 Ağustos 2023, [www. https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098](http://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı ve Strateji Başkanlığı. (SBB). (2023c). 2023 Yılı Bütçe Kanunu, 2023 Yılı MYBK'nın Başlangıç Ödeneklerine Eklenen Ödenekleri Gösterir 7457 Sayılı Kanuna Bağlı (A) İşaretli Cetvel, <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098>, Erişim Tarihi 8 Ağustos 2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Bütçe ve Strateji Başkanlığı (SBB). (2023d). 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ve 2023 Yılı- MYBK'nın Gelir Başlangıç Hedeflerine -Eklenen Gelir Tahmini Cetveli, <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098>, Erişim Tarihi 1 Eylöl 2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Bütçe ve Strateji Başkanlığı. (SBB). (2023e). 2023 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu-Vergi Harcamaları, <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550658802053-28e1db68-a098>, Erişim Bilgileri: 1 Eylöl 2023.

-
- Turhan, Ş. (2021). "Merkez Bankası Başkanı Kavcıoğlu çekirdek enflasyona işaret etti." <https://www.ekonomim.com/ekonomi/merkez-bankasi-baskani-kavcioglu-cekirdek-enflasyona-isaret-etti-haberi-633092>, Erişim Tarihi 12 Eylül 2023.
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2003). Sayı:25326, Cilt:4, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf>, Erişim Tarihi: 5 Eylül 2023.
- Yılmaz, B.E., (2020). Maliye Politikası, İ.Ü Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/maliyepolitikasiu220.pdf>, Erişim Tarihi 1 Ağustos 2023.

Extended Abstract

Research Questions and Purpose

This text investigates the economic policies implemented after the 2018 Presidential System in Turkey and the effects of these policies on public finance. The aim of the study is to reveal the impact of applied economic policies on budget income and expenses within the framework of additional budget application. After the Presidential elections held on June 24, 2018, the form of government in Turkey became the Presidential System. A program called the New Economy Program was implemented in Turkey between 2019 and 2021 instead of the Medium Term Program. The main purpose of the program is explained as re-establishing price stability and financial stability in the short term, ensuring economic balancing and budget discipline, and realizing economic change towards sustainable growth and fair sharing in the medium term. The New Economic Model was announced by the then Minister of Treasury and Finance Berat Albayrak on August 10, 2018. In the following period, the Turkish economy experienced a period in which three or four finance ministers and central bank governors resigned from their positions in a row, approximately one year apart.

The Ministry of Treasury and Finance implemented the "Turkey Economy Model" with a declaration published on December 16, 2021. The Turkish Economic Model aims to increase economic growth and employment through a low interest policy, and to solve the current account deficit by taking advantage of the high exchange rate, creating a type of import substitution and encouraging domestic production. However, as a result of the policies implemented, there were increases in macroeconomic indicators such as inflation, current account deficit and budget deficit. Inflation, which was 20% in 2018, reached 47% in July 2023. The Turkish economy has experienced successive exchange rate shocks due to the economic policies implemented since 2018. Due to these exchange rate shocks, the increase in the exchange rate has caused inflation figures, especially cost inflation had been risen. After the general elections in May 2023, Dr. Hafize Gaye Erkan will be appointed as the chairman of the Central Bank. and Mehmet Şimşek were appointed as the Ministry of Finance.

In the Inflation Report 2023-III (27-July 2023) published by the Central Bank, the importance of ensuring price stability in terms of macroeconomic stability and financial stability was highlighted, and a gradual monetary tightening process was decided.

The economic policies implemented have also caused structural problems in the public budget. Budget revenue and expenditure estimates have not been realized in Turkey for the last two years. The main reason for this is high inflation, high foreign trade deficit, implementation of election economy for the general elections held in May 2023, increase in macroeconomic problems due to expenses made for the Kahramanmaraş earthquake of February 6, 2023, and the failure of the Turkish Economic Model, which has been implemented for about 2 years. Therefore, the increase in exchange rate and inflation, the melting of Central Bank reserves, the increase in government debts and the increase in CDS, which is an indicator of Turkey's credit risk premium.

After the May 2023 general elections, gradual tightening and simplification practices in monetary policy began. At the same time, tax increases and contractionary fiscal policy were also implemented.

On the one hand, contractionary fiscal policies were implemented with tax increases, on the other hand, an additional budget was implemented in order to provide public services.

In the 2023 Central Government Budget Bill, Central Government Budget Expenses were determined as 4,469.6 million TL. With the additional budget, the Central Government Budget reached 5,589.1 million TL. While the additional budget in 2022 is approximately 60% of the current budget, the additional budget for 2023 constitutes approximately 25% of the current budget, despite earthquake expenditures and expenditures for the general election.

Methodology

The study was prepared by making use of articles written on the subject, public finance and fiscal policy books, Ministry of Finance and Presidency Strategy Directorate and Revenue Administration reports and data, TUIK data, official newspaper data and some periodicals publication and various websites.

Results

Some adjustments need to be made in the tax system in order to comply with the budget deficit/GDP ratio to Maastricht criteria. Article 73 of the Constitution is the principle of generality. Accordingly, everyone should participate in the tax burden according to their financial ability. What we need to understand from the principle of justice in taxation is to ensure horizontal and vertical justice. However, in the Turkish Tax System, taxes remain mostly on consumers. In this case, a certain segment of the society remains under a heavy tax burden. For this reason, it is necessary to expand the tax base, increase tax morale and awareness, ensure voluntary tax compliance, increase the number of taxpayers paying taxes, register the informal economy, include tax-free areas within the scope of taxes, and end exemptions and discounts that are no longer economically and socially rational should terminate.

Is the Understanding of Geopolitical Security Russia's Destiny?

Jeopolitik Güvenlik Anlayışı Rusya'nın Kaderi mi?

Yiğit Karasu^a

^aMarmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, YiitKarasu@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-4701-1504

ARTICLE INFO

Research Article

Article Received: 05.09.2023

Article Accepted: 06.11.2023

Keywords: Russia, Geopolitics, Geopolitical Security, Eurasia, Realism

JEL Codes: F51, H56, N40

ABSTRACT

This article discusses why the Russian Federation is obliged to understanding geopolitical security or not. Russia's security has always been related to its geography throughout its history. From the Mongols to Napoleon to the occupation of Nazi Germany and the Cold War, it had to follow a security policy dependent on the geography of Russia. But why is Russia stuck in geopolitical security? To answer this question, this article is divided into 3 parts. In the first part, geopolitical security and geopolitical theories related to Russia are explained. Russia's perspective on geopolitical security and how the world views Russia's geopolitical security become more understandable. In the second part, it is discussed how Russia's dependence on geopolitical security is shaped by the events and processes in geography, historical sociology, and international relations. Third, whether there is an alternative path for Russia after the collapse of the Soviet Union; It is also discussed why Russia failed to take this path and how it returned to historical habits during the Putin period. It was aimed to discuss these issues in the article. In this way, with this article, Russia's geopolitical security imperatives will be better understood, and Russia's future will be more predictable in the future.

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 05.09.2023

Makale Kabul Tarihi: 06.11.2023

Anahtar Kelimeler: Rusya, Jeopolitik, Jeopolitik Güvenlik, Avrasya, Realizm

JEL Kodları:F51, H56, N40

ÖZ

Bu makale Rusya Federasyonu'nun jeopolitik güvenlik anlayışına ne derece bağımlı olduğunu tartışmaktadır. Rusya'nın güvenliği tarihi boyunca hep coğrafyası ile ilişkili olmuştur. Moğol saldırısından Napolyon işgaline, NAZI Almanya'sının istila girişiminden Soğuk Savaş dönemine kadar Rusya her daim coğrafyasına bağımlı bir güvenlik politikası izlemek zorunda kalmıştır. Makalenin ilk bölümünde başlıca jeopolitik teoriler kısaca açıklanmış, Rusya'nın jeopolitik güvenlik anlayışı ile bu teorik çerçeve arasında bir bağ kurulmuştur. İkinci bölümde, Rusya'nın jeopolitik güvenliğe olan bağımlılığı coğrafi, tarihi, sosyolojik ve uluslararası ilişkiler dayalı tarihsel bir arka plan içinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında, güvenlik anlayışı bakımından, Rusya için alternatif bir yolun olup olmadığı tartışılmıştır. Özellikle Putin döneminde tarihsel alışkanlıklara nasıl dönüldüğü üzerinde durulmuştur ve makalede bu konuları tartışmak amaçlanmıştır. Bu çalışmanın hem Rusya'nın jeopolitik güvenlik zorunluluklarının daha iyi anlaşılması hem de Ukrayna'da olduğu gibi Rusya'nın çıkarlarına yönelik çatışmaların daha doğru analiz edilmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Introduction

Today, the ghost of geopolitics haunts Europe again. This ghost has been resurrected by Russia. Ironically, Russia expands into Ukraine and pursues an expansionist foreign policy in general, thinking it is protecting its security. But what is the main reason why Russia thinks this expansionist and aggressive path is the more suitable it's national security understanding? Classical geopolitical security has been a part of the realist security, and national identity of Russia. Some academics, strategists and researchers have developed geopolitical theories due to Russia's position. For example, the British geographer Halford John Mackinder says that Russia is the heir of the Mongolian empire on the geographical pivot of history (Gray and Sloan, 2013, p. 22). Because of this situation, it is of great importance that we look at the geopolitical theories and Russia's point of view related to Russia.

Russia has a path it has followed throughout its history. To make sense of this path and to better read the consequences of this path, we need to take a look at the geopolitical theories about Russia. However, if we specify what the understanding of geopolitical security and classical security are, other geopolitical theories will be understood more clearly. For this, in the first part, we will first explain geopolitical security and classical security, and then we will look at geopolitical theories related to Russia.

In the second part, before talking about Tsarist Russia and the Soviet period, information about the geography of Russia will be given, so the definition of security will be examined through the relationship of Russia with its geography. After that, an overview of how this path was historically determined in Russia will be presented. To understand why Russia has historically become this way, we need to look specifically at the changes Russia has gone through. Tsarist Russia was very influential in the transition to the early modern capitalist era and its traces continue. Russia existed as a tribute state in its adventure from the 11th to the 16th centuries. However, with the change of various economic and governance movements, it turned into an agricultural bureaucracy. These transformations have left deep traces in Russia's geopolitical and classical security perception. Especially after the 16th century, Russia gradually expanded. This expansion was directed to the East for raw materials and to the West for reasons such as political participation and manpower during the Tsarist period. However, the main reason behind them was security. Then, the Soviet period will look at how the infrastructural problems described in the Tsarist period combined with the geopolitical perspective in the international system. The answers we can give to this are of critical importance in observing Russia's attitude in Europe today.

In chapter three I will discuss: is it the fate of Russia to have this understanding or could Russia have followed a different alternative path? The answer to this question lies in the integration of Russia's relations with the West after 1990 and the failure of this integration. Examining this integration will help us understand why the war between Ukraine and Russia broke out today and why Russia could not see the Western states as friends and a new approach collapsed. This research aims are to try to answer the question "Was Russia's adoption of the classical understanding of geopolitical security a necessity for Russia?" Using a totalistic understanding of history, it tried to answer this question by examining history, geography, and Russia's theoretical perspective on the world with data and events.

1. An Introduction to Geopolitical Security Understanding

But first of all, what is geopolitics? The word geopolitics was coined by the Swedish geographer Rudolf Kjellen (Herwig, 2013, p. 219). One of the aims of geopolitics is to emphasize that political dominance is not just about having power in terms of human or material resources, but also a question of the geographical context in which that power is exercised: "In nearly all international transactions involving some." opposition, resistance, element of struggle or conflict, location, space and distance between the parties were important variables. This importance is embodied in the motto "Power is local". In other words, political demands are projected from one place on the Earth's surface to another through space (Gray and Sloan, 2013, p. 2). In addition, geopolitics is not a concept that never changes, produced only by that geography. On the contrary, local structures constitute the state, and the power struggle based on geography in the international system constitutes geopolitics. That is, it can be reproduced linguistically according to the conditions (as seen in the Cold War example).

The understanding of geopolitical security is the evaluation and discussion of a nation's national security by considering its geography, climate, and neighbors. For geopolitical security, although this situation shows differences in many geopolitical security theories, it predicts a foreign policy and security understanding that is dependent on geography. Realist security is an issue that attracts the attention of academics, strategists, and policymakers. The reason for this is that it has great ties with the Realist school of thought and even that geopolitical security is a sub-branch of realism. However, although Geopolitics bears great similarities with Realism, geopolitical security also examines different areas from realism and touches on points different from the classical security understanding shown

---

by realism. For example, while classical geopolitics presents a determinist picture in which the essence of a nation and accordingly its foreign policy is defined by geography, it differs from realism's foreign policy understanding that is shaped by absolute interests. However, it is important to remember that geopolitical security and realist security are two sides of the same coin. The reason for this lies in the fact that geopolitics uses the state-centered perspective, the world system, and the concept of self-help, which are the basic principles of realism. There are great similarities between the international system thesis of neo-realism and geopolitics (Walt, 2010, s. 1-5).

Since geopolitics is a sub-branch of realism, Russian geopolitics is an integral part of it. When we look at these statements of neorealists about the international system, we see that Russia is identified with its geopolitical situation. Because, due to Russia's geopolitics, it is constantly open to invasion. This situation has created distrust in Russia throughout history and has pushed Russia to a forced enlargement due to its geopolitical situation. When we look at the example of Russia, which consists of plains, this theory also gains historical accuracy. Russia has been exposed to various mass invasions throughout its history and has always tried to solve this situation by expanding its borders. When this situation is examined within the scope of neo-realist theory, it shows that system insecurity has a geopolitical infrastructure. Classical geopolitical theories will give us a clearer picture of Russia's vulnerabilities and how Russia is trying to fill that gap. Therefore, knowing the classical and neo-classical geopolitical theories within the scope of Russia's geopolitical security will explain why Russia feels insecure within this system. To make this statement, we need to know the geopolitical theories associated with Russia and we will look at Russia's geopolitical understanding in this section.

1.1. Classic-Geopolitical Theories Related to Russia

Classical geopolitics is the study of the influence or influence of certain geographical features (these are the locations of regions, states, and resources, as well as topography, climate, distance, migration, sizes and shapes of states, demography, etc.) on states. However, classical geopolitics, unlike neoclassical geopolitics, approaches geography more deterministically and gives less importance to other institutions than geography. When we look at classical geopoliticians such as Mahan, Spykman, and Mackinder, we see very geographical determinism very clearly. In short, he claims that the structure, interests and security of the classical geopolitical state are based on geography.

When considering classical geopolitical theories and their connection with Russia, the first person that comes to mind is Sir. Halford Mackinder. Although Mackinder's famous heartland theory is a theory based on British interests, it makes an important reference to Russia's geopolitical position and its security. According to the Heartland theory, the Hun tribes from the interior of the Eurasian continent determined the history of Europe. The Huns, who crossed the plains of Eastern Europe and Siberia, invaded Europe with their horses and completely changed the political geography. In this context, the theory tells us how the Huns invaded Europe thanks to the flat areas of Eurasia, but also tells us that the interior of Eurasia, that is, the "historical pivot area", as Mackinder puts it, is open to occupation. However, according to Mackinder, only one land power can capture the pivot area because it is closed to naval forces. It is Russia because of its land power that can manage the world's largest space. Control of the Pivot Area is the key to control of the World Island, saying that the country that controls this place will control the world. But as a prerequisite for this it must be checked in Heartland (Eastern Europe). So how will this control be achieved? Mackinder's answer to this is the railway that emerged with the development of transportation technologies. As transportation technologies develop, this big gap will be easier to control. A closed international system would also initiate this. Because Russia, which is a land power in a closed international system, will become even more aggressive (Cohen, 2014, p.17-19/ Gray and Sloan, 2013, p. 20-23)

When we examine Mackinder's heartland theory, we see that it is quite connected with Russia. It even gives us clues about Russia's security. The steppes opened Europe to occupation. However, this also facilitates the occupation of the pivot area. Besides, to control the pivot area, the ground power (Russia) must both constantly mobilize its soldiers and control the heartland. Throughout history, Russia has expanded its territory in both Central Asia (Pivot Area) and Eastern Europe (Heartland). We can still see this situation today. For example, Russia invaded Ukraine for the fight against Heartland, besides, it intervened in Kazakhstan in 2022 to reduce China's influence in Central Asia (Pivot Area) and still maintains its ties with Central Asia with CSTO.

The other two most important names from classical geopolitical theories are Ratzel and Kjellen. These two German and Swedish geopoliticians base their theories on social Darwinism and biology. According to Ratzel, the state is an organic structure, and, like any organism, its growth is necessary for its survival. In this context, as the state expands and captures or controls the small states around it, it will open a "living space" (Lebensraum) for itself. Likewise, Kjellen shares the same view with Ratzel. The state must expand to achieve "autarky", that is, self-sufficiency.

According to Kjellen, the existence of the state may be endangered if control and expansion cease (Herwig, 2013, p. 220).

The connection of this theory with Russia is again related to its geography. Today, although social Darwinism is not tolerated as a means of providing power, Russia has constantly expanded both historically and today to keep its biological existence alive. This is not only an expansion into the empty plains of Siberia, but it has also dominated and controlled the eastern European states throughout history. When this control was loosened, Russia began to doubt its security and accordingly did not hesitate to use hard power. As an example, he paved the way for military intervention with the Brezhnev doctrine to prevent Eastern Europe from leaving communism, that is, from Russian control (Solovyev, 2004, p. 87). With the Yugoslav Civil War, Russia suspended its pro-Western attitude, and in 2008, Georgia openly invaded as a result of its close relations with the West. In other words, Russia continues to use hard power to protect its borders and biological existence, which it considers vital for itself and considers it necessary for its biological existence.

1.2. Neo-Geopolitics Theories Related with Russia

On the other hand, neo-classical geopolitics, unlike classical geopolitics, does not put only geographical factors at its center. Instead, it adds cultural, economic, and political factors along with the geographical location of the state. The best example of this is understood from the theses of academics and researchers such as Huntington and Kaplan. For example, Huntington's article on the clash of civilizations can be considered one of the neo-classical geopolitical theories in terms of its claim that culture and geopolitics are parallel to each other. In other words, even losing a geographical determinist point of view completely removes geography from being the absolute determining factor by including many parameters in it.

With the disintegration of the Soviet Union after 1990, a great power vacuum emerged in Eurasia. It is a matter of great curiosity whether Russia or the West will fill this geopolitical gap, or whether another state will attempt to fill it. This issue is still not completely closed. Because struggles continue in this geopolitical field. So, how would the Soviet Union's "near abroad" trigger Russia's geopolitical security concerns, and what are the related views?

In this section, it would be better to focus on 2 geopolitical theories made after 1990, especially to understand the geopolitical situation of Russia and the world. These theories are Brzezinski's great chessboard and Huntington's clash of civilizations. Brzezinski's theory is a theory of geopolitics, but Huntington's thesis may not seem directly related to geopolitics. However, Huntington's giving us a map of civilizations and possible security problems (Fault lines) gives us a geopolitical perspective.

If we first look at Brzezinski's theory, it is largely a reinterpretation of Mackinder's Heartland theory for the post-Cold War era. According to the theory, a power vacuum has formed in the "Balkans of Eurasia", that is, in central Asia, and the US-backed Western powers should increase their forces there before Russia reveals its true intentions (Brzezinski, 2005, p. 176-177). To do this, the USA has the two countries that are the engines of Western Europe, these countries are France and Germany (Brzezinski, 2005, p. 92-105). Russia, on the other hand, does not intend to hand over control of the heartland and the pivot area to the West. That is why the security and cooperation of Europe's security belt, namely France, Germany, Poland, and Ukraine, is imperative for the United States (Brzezinski, 2005, p. 122-123). On the contrary, he emphasizes that Ukraine is an indispensable country for Russia. According to Brzezinski, Ukraine is the most important country that Russia has both in terms of identity and geostrategic. According to Brzezinski, Russia cannot be a European and an empire without Ukraine (Brzezinski, 2005, p. 161-166).

When we consider this theory of Brzezinski, it will be easier to understand why Russia was so intrusive, especially against Ukraine and the Former Soviet Union countries after Putin, although striking similarities and evidence were obtained in Russian history and political life. But we'll leave the explanation for that in the next section.

According to Huntington's famous theory Clash of Civilizations, the world is divided into civilizations. These civilizations have core states, and the core state of each civilization has more say than other states of the same civilization. These civilizations have points of conflict, and conflict is likely on these fault lines because civilizations are in constant conflict. Russia has an important place as one of the core states. Because, according to Huntington, Russia is the core leader of its expansion area, historically and as an identity. The reason for this identity and history formation is geography because Russia has transformed the places it can reach and occupy into its civilization. Although the Russian-led Slavic civilization was expelled from Eastern Europe and a Western European-supported civilization was formed, Russia still has ties that cannot be broken with Ukraine, Belarus, and Central Asian countries due to geography. Russia maintains these ties by interfering in the internal affairs of other states and by maintaining

---

its economic and military relations with the above-mentioned states, thanks to the identity proximity it has achieved thanks to its geographical size (Huntington, 2005, p. 227-234). For example, CIS, Eurasian Economic Union Initiative, and CSTO can be given as examples.

Huntington thus highlights possible future and present conflicts for us. For example, Russia's intervention in South Ossetia and Abkhazia or the Chechen War. However, since these will be called in another chapter, I leave this part for now as the proof of the theory on Russia.

1.3. Russian Geopolitics and Security Understanding

The geopolitical and geopolitical security perspective in Russia has an important history spanning centuries. This understanding is an expansionist understanding that has been coming since Russia defined itself as the Third Rome. However, this understanding is devoid of any scientific basis and methodology (Solovyev, 2004, p. 86). However, it would not be wrong to say that these Russian leaders and academics were attracted by the characteristic structure of geopolitics and their reductionist and stereotypical approaches. For this reason, geopolitical schools began to develop in Russia over time. Although these schools were tried to be combined modernly with the ideas of important geopolitical thinkers such as Mackinder, Haushofer, Kjellen and Ratzel, geopolitics was ignored during the Soviet period, especially since the concept of geopolitics was associated with being NAZI, originating from Haushofer in the Soviet Union (Solovyev, 2004, p. 87). With Perestroika, geopolitical schools that have been returning from the past in Russia have started to resurrect. Three of these theories stand out. The Eurasian approach, which argues that Russia has a special place in the Eurasian continent, is the Westernist approach, which predicts that Russia is a part of the West and to act together with the Western states, and the Revisionist school, which argues that Geopolitics is a global struggle and expansionism.

The Eurasian school was undoubtedly the most popular among them, and especially with the disintegration of the Soviet Union, neo-Eurasianism had a significant impact on Russia's foreign policy and understanding of security. Especially in neo-Eurasianism, two names came to the fore: Dugin and Panarin. According to Dugin, Russia has always been a multinational land empire. In short, it is not a nation-state. It does not unite with any foundation in the Western sense (Dugin, 2018, p. 31-33). Russia has a special mission of its own. This mission is Russia's taking the leadership of the Eurasian continent in the war between the land power and the sea power and breaking the hegemonic unilateral world power of the Western values (Liberalism, democracy, etc.) attached to the sea power. After this break, the world must be bipolar or multipolar. Russia will control the Heartland and Pivot Area, the world's largest space, through interactions with various geopolitical actors. In this way, Russia will turn into both an energy giant and a land empire. Dugin supports Russia's claim to be an empire because, according to Dugin, this is Russia's destiny. Likewise, Panarin also supports duality in geopolitics. In other words, he sees the struggle between sea power and land power as inevitable. However, Panarin brings a more revisionist basis to Neo-Eurasianism. According to this idea, the stability of Russia depends on its enormous size. Therefore, the only way out for Russia is to re-establish the former Soviet Union. In this way, both Dugin and Panarin will prevent the unipolarity of the world from being unipolar by Russia and a new bloc will be formed against the West thanks to the newly formed Eurasian union (China, India, Central Asia) (Solovyev, 2004, p. 90-91/ Diec, 2019, p. 145-147).

The Westernist school, on the other hand, entered Russian history as a result of the policy of taking the West as an example since the Russian Tsar Peter the Second. Russia has both been in the order of Europe and has tried to provide security in this order. However, with the Soviets, a clear anti-Westernism arose and Westernism was shelved until the rule of Boris Yeltsin. However, with the rule of Boris Yeltsin, Westernism became popular again. Fully aligned with the West and even improved relations with NATO. However, as a result of the bad politics and atmosphere of the 1990s, Westernism is now a completely shelved idea in Russia.

The basic view of the revisionists is that geopolitics cannot survive unless it controls space and cooperates with other disciplines. If it wants to survive as a geopolitical science, it has to do with military, politics, civilization, communication, demographics, etc. must recognize that its formats have been significantly transformed. For example, Pleshakov's innovation in Russian geopolitics was to examine geopolitical issues in the context of emerging political ideologies. The proposed framework fits well with some past geopolitical developments such as the Cold War, but it doesn't seem to have much to offer for understanding the present and the future. Likewise, another geopolitician, Tsymburskiy, took this issue forward and found it right to take a more Eurasian approach to Revisionist philosophy. According to him, Russia's capital must be relocated and Russia, a geopolitical island, repeats itself with 150 years of military transformations and points to Russia's territory so that this situation creates stability. Sorokin and Gadzhiev, on the other hand, defend the multipolar world against the unipolar world, like the Eurasians, and emphasize that the geo of geopolitics is a global ideological struggle (Solovyev, 2004, p. 92).

Although Russia has various schools and different thinkers related to foreign policy and security, today's foreign policy and security understanding of the Russian state oscillates between certain fusions of these 3 ideas. Although these ideas are controversial for Russian leaders, they have periodically shaped Russia's perception of security. Especially when we look at it from a geopolitical point of view, Russia has come very close to Eurasianism from a statist perspective with the disintegration of the Soviet Union. Especially with the occupation of Ukraine, as Russia moves further away from the international arena, it shifts to the Eurasian axis.

2. What is the Effect of Russia's Geography and History on Russia's Understanding of Security?

Geography is an age-old element that has shaped the history of states in one way or another. Of course, although it is not the only factor, it is effective in the decisions of the state in history. Since the world has almost always been full of states with a classical security understanding for the last 2000 years, the importance of geography is increasing even more.

When we look at the example of Russia, we can see the traces of history and geography better. The reason for this is that the classical understanding of security, which has become a part of Russia's identity, has formed its history. Although this is valid for every state, the society affected by its geography is less than Russia in the realization of historical events. For this reason, knowing Russia's geography and important turning points in its history is very important to understand how Russia's security perception is formed.

2.1. Is the Geography of Russia a Vulnerability of Russia?

For years, maps have been drawn centered in Europe, thanks to Europe's political power and its colonization of the world. According to these map drawings, Russia is divided into two. This division is indicated by the Ural Mountains and is divided into European Russia and Asian Russia. However, this distinction is not geographically correct. On the contrary, the Ural Mountains do not divide Russia. As Vernadsky said, the Ural Mountains facilitate the transition and unite Russia. In other words, the geography of Russia is clear compared to the Russians and this geography is Eurasia (Verdansky, 2011, p. 21).

Eurasia, this huge geography where Russia is located, consists of 4 basic belts. The first of these belts is the Tundra Belt, which stretches across the Arctic Sea; the second is the Forest Belt, which spreads from the south and reaches the deserts of Mongolia; the third is the Steppe Belt, which spans the south of the forest area, and finally the Aral and Mongolian Desert Belt. However, two of these generations had a serious impact on the history and security of the Russian people. These belts are Forest and Steppe Belts. The reason for this is that nomadic communities (Nomadic tribes), which have an important place both in the expansion of Russia and in the history of Russia, tried to invade Russia from these generations. Russia According to Vernadsky, the reason for its spread to these generations and throughout Eurasia is not due to imperialism or the ambitions of the Russian leader. The reason for this spread is hidden in the logic of geography. If Russia did not go to these spreading areas, there would always be people coming from this wide space. For this reason, Russia has constantly spread by utilizing the space in front of it. As Mackinder said, as Western Europe opened to the new world, Russia continued its movement into this great space. This expansion brought the Russian colonists to the Pacific Ocean in 1650 (Vernadsky, 2011, p. 22-23). According to Kotkin's data, Russia expanded its territory by an average of 50 square miles per day for 100 years, beginning in the 16th century (Kotkin, 2016, p. 2).

Paradoxically, although this expansion of Russia was made for security, this degree of geographical size created greater security problems. The fact that Russia's borders do not end with a geographical barrier, that is, the borders are artificial, created a perception of security that Russia is constantly on the alert. In short, this situation gave rise to the logic that Russia needed to expand further to maintain its previous position. Thus, a "security dilemma" stemming from geography emerged. This has made Russia a country that is constantly in need of conventional power and hard power. Thus, Russia's endless adventure of insecurity began (Kotkin, 2016, p. 4).

2.2. Geopolitical Security Understanding During Tsardom.

Before and after the Tsarist period, Russia planted the seeds of the geopolitical security understanding that would occur in the Soviet Union and with the collapse of the Soviet Union. These were formed not only as a result of Russia's geographical sensitivities but especially during the construction of bureaucratic and economic institutions during the Tsarist and Romanov Dynasties. In the 13th century, the invasions of the Mongols created a deep fear of invasion in Russia, so a part of Russia's production was completed as a result of the Russian state's geopolitical relations with

---

each other. In addition, it caused the death of old trade routes and prevented the development of capital in Russia like other European counterparts. This made Russia a capital-deprived country and, with Tilly's use, a coercion-intensively rich country. Unlike other states, Russia tried to increase the direct administration before the French Revolution. To ensure direct rule, tsars such as Ivan III and Ivan IV set up bureaucratic structures above the feudal lords and tried to centralize power as much as possible. But Russia had too few men to maintain central government and use force, and this encouraged conquest. As a result of the encouragement of the conquests, the peasants, with whom the state did not have to agree, began to pay the financing of the conquests. Thus, the institution of serfdom deepened even more in Russia. Then, in this capital-scarce region, the logic of the state and war made rulers distribute land only to loyal lords, eliminating any possible public agreement (Tilly, 2020, p.238-241).

The taxes imposed on the peasants, especially during the reign of Peter the Great, both supported the westernization reforms of the state from above and increased the dependence between the crown and the lords. In 1700 Peter passed a law on the enlistment of free serfs and created a noble class that was completely loyal to the Tsar alongside the nobility. This gave rise to a hierarchy defined, supported, and governed by the state that was unimaginable in Western Europe. This centralization continued increasingly during the reign of Catherine the Great. As a result, as Moore says, the dominance of landlords and feudal institutions over the commodity-producing farmer paved the way for authoritarianism to be seen later in Russia (Tilly, 2020, p.36). At the same time, it gave rise to a rapid modernization that was weak and open to social revolutions, and thus incomplete modernization led to social revolutions (Tilly, 2020, p.242/ Skocpol, 1976, p.182-183).

As we mentioned, infrastructural conditions have increased centralization and authoritarianism within the country, and increasing authoritarianism, the people required the use of coercion, the need for raw materials in the early modernization period, and the fear of being invaded, mainly due to geographical weaknesses, have caused Russia to follow an expansionist policy. For example, according to Stephen Kotkin, Russia expanded its territory by an average of 50 square miles per day for 100 years, beginning in the 16th century. (Kotkin, 2016). In other words, as Mearsheimer said, being the strongest and most widespread meant being the safest for Russia (Mearsheimer, 2003, p. 21). Because of capital, hierarchy, being able to do diplomacy with European states (Russia being considered the dominant power after the Napoleonic wars is the biggest example of this), state sovereignty depended on security expansionism. This paved the way for the legitimacy that allowed the state to continue its geopolitical and classical security discourse in the Soviet and post-Soviet states. For example, the claim of Tsarist Russia to be the 3rd Rome is supported by security concerns with this unique mission of Russia.

2.3. Geopolitical Security Understanding During the Soviet Period.

Geography, serfdom, incomplete modernization, and authoritarianism, which paved the way for geopolitical and classical security during the Tsarist era, were transferred to the Soviet Union in different forms. This prepared the necessary infrastructure for classical security discourse. However, one of the reasons for the security discourse in Russia during the Soviet Union period was the full entry of the Soviet Union into the international arena and the start of the Cold War. Thus, Russia continued to maintain discourses that legitimize its obsession with the geography of Russia and its security during and after the Soviet period.

With the end of the Second World War, Russia, which was previously excluded from the international system due to Communism, was now one of the new founders of the system. However, with the Nazi occupation, both Russia's perception of security against threats from Europe had increased and the perception of geopolitical security had completely changed.

Russia had new security problems with its new position. He was again protecting imaginary boundaries. These imaginary boundaries were the boundaries of a linguistically produced world. In the new ideological geopolitical era, where these two ideologies and economic orders collide, Russia also found a new universal mission for itself: Communism (Agnew, 2004, p. 103/ Kotkin, 2016, p. 3-6).

In this new order, the Western bloc and the Soviets had roughly the same stereotyped perceptions and hostility. But the definition of security had now completely changed. In the new definition, the world was separated not only by a linguistic discourse but also by a "nuclear fence". This nuclear fence kept the Cold War cold and prevented the two sides from engaging in direct conflict. Instead, geopolitical wars started as proxy wars (Agnew, 2004, p. 102).

In these proxy wars, Russia was trying to pierce the containment strategy that the USA was trying to implement against it. While doing this, he was acting within his own Russian borders. Because Russia's borders are seen as directly related to Russia's stability, as we mentioned above, and the spread of Communism meant that Russia would create

---

satellites around Russia that would act as a buffer state for itself. The more these states, the more expanded Russia and the safer Russia would be.

However, although Russia economically discovered natural gas reserves in the 1960s (Kaplan, 2022, p. 204), it still could not find the mass mobilization and economic power to fight with the USA and the Western bloc. The bipolar world created by these imaginary borders collapsed, succumbing to the pressure of reform within Russia itself. As a result, Russia, the superpower of the bipolar world, is now a "normal state" as a "normal state" in 1991 (Kotkin, 2016, p. 7), based on the classical security understanding of that it has established since Tsarism, and the expansion of the understanding that sees the expansion of borders is essential both in Eastern Europe and in Central Asia. (Approximately 2 million square miles of land). Despite this, the weakness of the economy of this country, which has the largest land area in the world, and its influence in the new world order was evident. It was time for Russia to stumble in security and geopolitics (Kotkin, 2016, p. 3).

3. Alternative Approach vs. Return to Traditional Patterns

With the collapse of the Soviet Union in 1991, the world order completely changed. In the world order, the US-supported Western camp and its values have sat on top of the world as a unilateral hegemon. The world was now talking about the West and the universality of its values. It seemed as if history had come to an end, as was the title of Fukuyama's famous article. Russia survived a Soviet Coup in 1992 and Yeltsin was elected President. Yeltsin would follow a Western-centered foreign policy and security approach in his early years by following world trends. The old-fashioned geopolitical security and realism were now shelved.

But things would not go as expected and Realism and geopolitics, the old specter of Russia, would be resurrected. This alternative approach of Russia would soon return with Primakov, and then with Putin, the doors of pragmatism and then Eurasian expansionism would be opened, and landscapes reminiscent of Europe's 20th century would emerge.

3.1. Rapprochement with NATO: Liberal Westernism of Yeltsin and Kozyrev

In 1992, Yeltsin, the president of the newly formed Russian Federation, appointed Kozyrev as foreign minister. Of particular importance was Kozyrev's appointment as foreign minister. This situation showed that New Russia was looking for a new alternative. This was because Kozyrev had an Atlanticist vision according to the "Russian school of thought". The Atlanticist perspective was based directly on liberalism and the thesis that Russia is a Western country. The West was not an enemy to the Atlanticists because they were Westerners themselves. Since they are Westerners, they aim to act in cooperation with the West in the international arena they are in and to clean up the damages caused by the former Soviet economy and bureaucracy with liberalism. The concept of security is no different. According to Atlanticists such as Kozyrev, geopolitics and realism are policies that reflect the past in the Soviet Union's system. As a result, they thought that the Soviets expansionist and ideological sense of security had to be abandoned, and Russia's neo-liberal, democratic, and pro-Western credentials needed to be established as a new rational consensus and the only viable foreign policy option (Morozova, 2009, p. 668). In short, a game theory in which the Russian security concept was not a zero-sum game (realism), but a win-win (liberalism) situation was started to be applied. In this context, the Atlanticists thought that a threat to Russia could come from authoritarian countries. They predicted that if Russia could achieve internal democratization and economic liberalism, they would be able to stop the conflicts taking place on the "near broad". In short, in the Atlantic understanding, Russia was now trying to put the individual at the center of the state and was trying to remove itself from the former Soviet sphere (Bjelakovic, 2001, p. 119-123).

However, this situation did not last long. The coalition formed by the Nationalists in Russia began to criticize both the economy and foreign policy of the Atlanticists in 1992, using the bad economic conditions as a result of Yeltsin's shock therapy. The main view of the nationalists was based on a state-centered security understanding in Russia and a realist-geopolitical understanding that said that the former interests of the Soviet Union should be preserved. With the success of the Nationalist opposition in the 1993 parliamentary elections, Yeltsin's power fell into disrepair. The result was the 1993 parliamentary crisis and Yeltsin became increasingly authoritarian (Bjelakovic, 2001, p. 133-135). With this success of the Nationalists, although Yeltsin retained his power, the Nationalist discourse was now clearly active in foreign policy. When we look at the foreign policy concept and military doctrine of 1993, it is striking that there is a concession between liberal and realist values. In addition, it has begun to be said that Russia is a "great power" instead of a "normal" state. Militarily, the West and NATO are no longer seen as partners, but rather as a threat. The protection of Russia's "near abroad" interests highlights a return to geopolitical security.

3.2. Back to the Realism: Primakov and Multipolarity

After the Atlanticists gradually lost power as a result of the Chechen war and Yeltsin's economic policies in 1996, and after the concessions in foreign policy against the Nationalists in 1993, Yeltsin completely changed his stance. As a result, with Kozyrev's resignation in 1996, Primakov became first foreign minister and then prime minister in 1998. Primakov is clearly defined as a statist in the Russian school of thought. In other words, Primakov, who is on the line of the Nationalists, shares the same foreign policy and security vision with the Nationalist bloc (Bjelakovic, 2001, p. 180).

In Primakov's view, Russia was a great power, and this position of Russia was indisputable. Russia should be considered equal to other great powers in the world. The "new world order" announced by President Bush was certainly a security threat to Russia and was the result of Western unilateralism. Primakov, on the other hand, chose to adopt the principle of multilateralism. According to Primakov, Russia had to protect its territorial integrity in a multipolar world, relations with the CIS had to be developed, and it was Russia's duty to resolve the hot conflicts in the countries within the former Soviet sphere of influence besides the CIS. Unlike Kozyrev, Primakov did not see NATO as a partner, but NATO enlargement was a security threat to Russia. Primakov was in favor of using economical soft power instead of hard power. The reason for this was that Russia was trying to strengthen its former Soviet interests by expanding its geo-economic area and supporting the multipolar world with economic interaction with other countries (Bjelakovic, 2001, p. 180-183).

To sum up, Russia had reverted to the classical realist understanding of security. While NATO's expansion and shift to Eastern Europe increased Russia's concerns about the heartland, the Eurasian, Nationalist, and Statist discourse based on Russian interventionism and the protection of interests had returned. Now the slogan "Russia first" had returned (Bjelakovic, 2001, p. 180).

3.3. Putin's way

Putin is undoubtedly an astonishing leader who has left his mark on the history of Russia. As with many supporters, millions follow their actions with horror. So what is Putin's latest game? Why is Putin acting this way and what is behind Putin's bumpy diplomacy? Such questions began to be asked more and more, especially with the Russian occupation of Ukraine. However, words or questions about Putin's personality often connect us to Putin's authoritarian rule. However, the situation has nothing to do with this. Foreign policy is likely to change dramatically when leaders expect the status quo to result in continued painful losses (Igor, 2016, p. 2). Because Putin was not that authoritarian or expansionist in his first term.

In his first term, Putin was advancing on a non-expansionist, realist line. Among the Russian schools of thought, he had an Atlanticist (economically), Statist (pragmatic foreign policy), and later increasingly Eurasian attitude. This attitude allowed Putin to develop relations with the West and facilitated Russia's intervention in soft power and near broad, as it was in the Primakov era. When we look at the national security concept of the year 2000, the things as a threat to Russia are as follows:

- 1) The 1998 economic crisis showed Russia's vulnerability the international financial market,
- 2) NATO's Kosovo operation, NATO enlargement, and the war in Chechnya are the three main threats to Russia's security (an obvious geopolitical security concern about Heartland),
- 3) Weakening of international organizations like OSCE, UN, and CIS are also threats to Russia's security (BITS, 2001, p. 3).

This situation gives us a perspective on how Putin and his administration firstly base their understanding of realist security and how they interpret the world system. At the same time, when we look at the foreign policy concept of 2000, we see that there is an open attempt to establish relations with a geopolitical Eurasianism and the former Soviet area. We see that efforts are being made to develop bilateral relations, especially with Asian and CIS countries. However, in the same concept, the protection of Russian minorities is underlined, and this signals to the West that Putin's administration can intervene against its neighbors at any time after NATO's intervened in Kosovo (BITS, 2001, p. 9).

Color revolutions began to break out in Russia's near abroad during Putin's second term. With these color revolutions, Liberal and pro-Western governments began to form around Russia. For example, the Rose Revolution and the coming to power of pro-Western governments in Georgia and the Orange Revolution and Ukraine gradually increased geopolitical sensitivities in Russia. This triggered Russia's old geopolitical and realist perception of security. When

---

the Chechen problem and terrorist activities were added to these, Russia caused the loss of its soft and willing (but far from partnership) attitude with the West. The biggest reason for this was that Russia saw the color revolutions as a game plan of the West. What Russia, which is a "revisionist" in the eyes of the West, is trying to do is to try to preserve its geopolitical status quo. However, Russia achieves this status quo with "old school" methods, namely the use of hard power (Mead, 2014, p.70-72).

In 2008, Putin and Medvedev exchanged prime minister and presidency seats. Even though Medvedev had his own vision, Putin was still active in foreign policy and had a resurgent perception of security. However, there were new events in the world that triggered Russia, and this would make Russia even more aggressive. With the 2008 world economic crisis, Russia saw the weakness of both the USA, the EU, and Japan, whose strength in the world market decreased, and started to turn to the rising global South and Asian markets. The 2008 Russian foreign policy concept proves this. According to the concept, Russia should strengthen its relations and economic ties with the EEC, as well as increase the integration of the economic community, as in Belarus (such as the use of a common currency with Belarus). In addition, the concept mentions that the CIS countries are Russia's security priority and underlines the protection of the Russian minority under the name of humanitarian intervention. We see Russia's humanitarian intervention attempt and its return to traditional hard power in the 2008 Russia-Georgia war. The Russian annex showed that the Soviet sphere of influence could be intervened openly and opened Pandora's box (russiaeu.ru., 27.05.2023).

When we come back to the 2010 years and Putin's power in the 2020s, it became clear that realism and the protection of geopolitical interests with hard power. The overthrow of the Ukrainian Yanukovich government in 2013 sounded alarm bells for Russia and signaled that the heartland was clearly trying to be taken over by the West. Although Ukraine is not critically important to the West (historically), it is incredibly important to both Russia's identity and geopolitical security. There are 2 reasons for this: First, it is a geopolitical symbol of Russia's independence and great power. The second is again a geopolitical symbol, the Russian World (*Russkiy Mir*) cannot exist without Belarus and Ukraine. For these reasons, Ukraine is one of Russia's primary geopolitical security interests (Igor, 2016, p.3/ Dannenberg, Cilluffo, Cardash, 2014, p.3). As a result, Russia entered the annexation attempt of Crimea. This situation pushed Ukraine and other Eastern European countries to experience more security concerns and brought them closer to the West. This paved the way for Russia to see this situation as a geopolitical security risk. As a result, the door to Russia's invasion of Ukraine was opened. Now Russia has reverted to its old geopolitical and realist understanding of security. Effectively using hard power to defeat its opponents has been the main foreign policy tool.

Conclusion

Russia is almost a picture of the geopolitical theories and realism that have been said about it. The reason for this is the creation of a discourse suitable for diffusion, as well as infrastructural problems such as serfdom, incomplete modernization (especially in the Romanov dynasty), authoritarianism, and excessive strengthening of the central government during the Tsarist period. There are many reasons for this picture, but the result is the same: enlargement to remove Russia's distrust of its geography. For this reason, Russia has had a special purpose throughout its history and has refused to be a "normal" state. Russia's geopolitics not only adds to the image of greatness but also adds a sense of special mission. Russia tried to enter the Eurasian chessboard with the power given by its geographical size, and a struggle was entered into the European continent with the West. However, the historical problems and infrastructural problems and the design of the international system, during the Soviet period and after, dragged Russia into a security quagmire and increased Russia's security concerns. Russia's further expansion to protect the homeland consisting of plains did not make Russia safer, on the contrary, it made it more insecure. On top of this situation, the search for a universal mission (3rd Rome-Communism-Eurasianism), which led to the permanent exclusion of authoritarian regimes and Russia from the world stage, further securitized the Russian identity and geography. From this point of view, Russia has always been unable to get out of the classical security understanding imposed on it by geopolitics and has been stuck with the realist security understanding.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

References

- Agnew, J. (2004). *Geopolitics re-visioning world politics*. New York: Routledge Publications.
- BİTS (2001). *2000 Russian national security concept*. Berlin: Berlin Information-Center for Transatlantic Security.
- Bjelakovic, N. (2001). *The foreign policy debate in Russia of the 1990s; an analysis of Russian security discourse*. Doctoral dissertation, Carleton: Carleton University.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük satranç tahtası*. Trans.: Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Publications.
- Cohen, S. B. (2014). *Geopolitics: the geography of international relations*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Dannenberg, R., Cilluffo, F.C. and Cardash, S. L. (2014). *Putin's Russia: a geopolitical analysis*. HSPI (Homeland Security Policy institute) Issue Brief Series, Washington: The George Washington University.
- Diec, J. (2019). Major trends in Russian geopolitics after 1991. *POLITEJA*, 5(62), 141-160.
- Dugin, A. (2018). *Rus jeopolitiği Avrasyacı yaklaşım*. Trans.: Vügar İmanov, İstanbul: Küre Publications.
- Gray, C. and Sloan, G. (2013). *Geopolitics, geography and strategy*. Oxfordshire: Routledge Publications.
- Herwing, H. (2013). Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum. C. Gray and G. Sloan (Ed), *Geopolitics, geography and strategy inside* (pp.218-242). Oxfordshire: Routledge Publications.
- https://russiaeu.ru/userfiles/file/foreign_policy_concept_english.pdf. Date of access : 27.05.2023.
- Huntington, S. P. (2005). *Medeniyetler çatışması*. Trans.: Mehmet Turan, İstanbul: Okuyan Us Publications.
- Igor Z, (2016). *Russian national identity and foreign policy*. Washington: Centre for Strategic & International Studies.
- Kaplan, R. (2022). *Coğrafyanın intikamı*. Trans.: Zahide Tuba Kor, İstanbul: Küre Publications.
- Kotkin, S. (2016). Russia's perpetual geopolitics: Putin returns to the historical pattern. *Foreign Affairs*, 95(3), 2-9.
- Mead, W. R. (2014). The return of geopolitics: the revenge of the revisionist powers. *Foreign Affairs*, 93(3), 69-75.
- Mearsheimer, J. J. (2003). *The tragedy of great power politics*. New York: W. Norton & Company.
- Morozova, N. (2009). Geopolitics, Eurasianism and Russian foreign policy under Putin. *Geopolitics*, 14(4), 667-686.
- Skocpol, T. (1976). France, Russia, China: a structural analysis of social revolutions. *Comparative Studies in Society and History*, 18(2), 175-210.
- Solovyev, E. G. (2004). Geopolitics in Russia—science or vocation? *Communist and Post-Communist Studies*, 37(1), 85-96.
- Tilly, C. (2020). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu 990-1992*. Trans.: Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Publications.
- Vernadsky, G. (2011). *Rusya tarihi*. Trans.: Egemen Çağrı Mızrak, İstanbul: Selenge Publications.

Walt, S. (2017). Realism and security. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*.
<https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10>.

Çıracak ve Stajyerlerin İş Sağlığı ve Güvenliği

Occupational Health and Safety of Apprentices and Interns

Ahmet Terzioğlu^a, Fatma Betül Baykuş^b

^aDr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, aterzioglu@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1916-0421

^bDoktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-8507-2414

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 10.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 13.12.2023

Anahtar Kelimeler: Çıracak, Stajyer, İş Sağlığı, İş Güvenliği, İşyeri

JEL Kodları: K30, K31, K32, K39

ÖZ

İş sağlığı ve güvenliği kavramı çalışma hayatının vazgeçilmez kavramlarından biridir. Çalışanların işlerini yaptıkları esnada sağlık ve güvenlik açısından korunmaları onların emeklerinin karşılıklarını almaları kadar önemli bir husustur. Bu itibarla önceki düzenlemelerde işçilerin, daha sonra ise 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile birlikte tüm çalışanların çalışmaları esnasında yaptıkları iş nedeniyle zarara uğramalarının önüne geçmek için hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. 6331 sayılı Kanundan önce yürürlükte bulunan 4857 sayılı Kanunun ilgili hükümleri çerçevesinde sadece işçilerin iş kazası ve meslek hastalığı yönünden korunmaları hususunda sınırlı sayıda hükümler bulunurken 20 Haziran 2012 yılında yürürlüğe giren 6331 sayılı Kanun ile kapsam geniş tutularak tüm çalışanların korunması yönünde hükümler getirilmiştir. Bu çalışmada öncelikle iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin ulusal ve uluslararası mevzuat gelişimine kısaca değinildikten sonra ülkemizde yürürlükte bulunan hükümler çerçevesinde çıracak ve stajyerlerin iş sağlığı ve güvenliği yönünden durumu üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi çıracak ve stajyerler, işçi ya da memur statüsünde olmamaları dolayısıyla çalışma hayatında korunmaları için özel düzenlemelere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle çalışmamızda yürürlükte bulunan mevzuat çerçevesinde çıracak ve stajyerlerin çalışma hayatlarında hastalık ve kazalara karşı diğer çalışanlar gibi korunmaları yönünde var olan hükümler ve eksik yönler ele alınmaktadır.

ARTICLE INFO

Research Article

Article Received: 10.11.2023

Article Accepted: 13.12.2023

Keywords: Apprentice, Intern, Occupational Health, Occupational Safety, Workplace

JEL Codes: K30, K31, K32, K39

ABSTRACT

Occupational health and safety is one of the indispensable concepts of working life. Protecting employees in terms of health and safety while doing their jobs is as important as receiving compensation for their efforts. In this respect, legal regulations have been made to prevent workers, in the previous regulations, and later, with the Occupational Health and Safety Law No. 6331, to prevent all employees from suffering losses due to the work they do during their work. While there were limited provisions regarding the protection of workers in terms of work accidents and occupational diseases within the framework of the relevant provisions of Law No. 4857, which was in force before Law No. 6331, with Law No. 6331, which came into force on 20 June 2012, the scope was broadened, and provisions were made to protect all employees. In this study, first of all, the development of national and international legislation on occupational health and safety will be briefly touched upon, and then the situation of apprentices and trainees in terms of occupational health and safety will be emphasized within the framework of the provisions in force in our country. As it is known, apprentices and trainees need special regulations to be protected in working life since they do not have the status of workers or civil servants. For this reason, in our study, the existing provisions and shortcomings regarding the protection of apprentices and trainees against diseases and accidents in their working lives, like other employees, are discussed within the framework of the legislation in force.

Giriş

İş sağlığı ve güvenliği, yeryüzünde çalışma hayatının başlamasından itibaren insan hayatının bir parçası olmuştur. İlk zamanlar sadece üretime ve insan sağlığına yönelik düzenlenirken, daha sonraları medeniyetin gelişmesi ile birlikte bu konu da daha çağdaş bir görünüm kazanmıştır. Yapılan bu çalışmada iş sağlığı ve güvenliğinin tarihçesine kısaca değinildikten sonra çalışmanın esas konusu olan çırak ve stajyerlerin iş sağlığı ve güvenliği açısından durumu incelenecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde iş sağlığı ve güvenliğinin gelişimi açısından süreç üzerinde kısaca durulmuştur. Uluslararası düzeyde bu konu ile ilgili yapılan düzenlemeler belli dönemlere ayrılarak incelendikten sonra Türkiye’de bu konunun ilk gündeme geldiği tarihten itibaren ele alınış şekli incelenmiştir. İş sağlığı ve güvenliği alanında yapılan yasal düzenlemeler ilk bölümde incelendikten sonra ikinci bölümü oluşturan iş sağlığı ve güvenliği alanında çırak ve stajyerlerin durumu üzerinde inceleme yapılmıştır.

Yapılan yasal düzenlemeler içinde mesleki eğitim alan çırak ve stajyerlerin iş sağlığı ve güvenliği konusunda diğer çalışanlarla beraber aynı haklara sahip olup olmadığı, ya da kendilerine özgü yasal düzenlemeler yapıp yapılmadığı konusuna değinilmiştir.

1. Genel Olarak

İş sağlığı ve güvenliği, çalışma ortamında faaliyeti sürdürülen iş nedeniyle, çalışanlarda ortaya çıkabilecek her türlü sağlık problemlerini ortadan kaldırmaya yönelik yapılan çalışmaların tamamına verilen isim olarak bilinmektedir. Sağlık problemlerinin uzun ya da kısa vadeli olması önem arz etmemektedir. İş güvenliği ise, çalışanlara yönelik, sağlıklı iş ortamı sunmak, olumsuz etkilerden korumak, yapılan iş ile çalışanlar arasında uyumu sağlama, olası her türlü risklerden, maddi ve manevi zararlardan koruma ve engelleme veya en aza indirme, çalışma ve üretim verimini yükseltme anlamına gelmektedir. Dar anlamda iş sağlığı ve güvenliği, işçinin sağlık ve güvenlik yönünden işyeri sınırları ve yaptığı iş dolayısıyla oluşan risk ve tehlikeye karşı korunmasını ifade etmektedir (Akyiğit, 2019, s.30). İş sağlığı ve güvenliğinin, çalışanların yaşam hakkıyla doğrudan ilişkisi olması nedeniyle iki boyutu bulunmaktadır. Bunlar, önleme ve tazmin boyutlarıdır. İş sağlığı ve güvenliği, işyerinde ortaya çıkabilecek olası kaza ve meslek hastalıkları sonucu meydana gelebilecek zarardan dolayı tazmin edilecek bedelden öte bu tür durumları ortaya çıkan nedenler üzerinde durmaktadır. Yani önleyici politikalar daha çok ön planda tutulmaktadır.

Türkiye’de iş kazası ve meslek hastalıkları çalışma hayatı için önemli konuların başında gelmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumunun 2020 yılına ait İş Kazası ve Meslek Hastalıkları verilerine göre, iş kazası geçiren sigortalı sayısı 384.262 olup meslek hastalığı geçirenlerin sayısı ise 908’dir. 2021 verilerine göre ise iş kazası geçirenlerin sayısı 511.084 iken, meslek hastalığına tutulanların sayısı 1.207’dir. 2020 verilerine göre, iş kazası sonucu geçici süre iş göremeyen ayakta hastaların gün sayısı 3.253.225 iken, hastanede yatanların gün sayısı 85.759’dur. 2021 verilerine göre ise bu sayı ayakta gün 472.992 iken, hastane yatağında geçirilen gün sayısı ise 4.650.312’dir (www.sgk.gov.tr).

İş kazası sonucu 2020 yılı içinde gelir bağlananların sayısı 3.183 iken mesleki hastalığı sonucu gelir bağlananların sayısı 164’tür. 2021 verilerine göre ise iş kazası sonucu gelir bağlananların sayısı 3.123 iken meslek hastalığı sonucu gelir bağlananların sayısı 148’dir. Yine 2020 verilerine göre iş kazası sonucu ölenlerin sayısı 1.232 iken meslek hastalığından dolayı ölenlerin sayısı 5’tir. Bu rakamlar 2021 verilerine göre, iş kazası sonucu ölenler 1.382 iken, meslek hastalığı sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı 35’tir (www.sgk.gov.tr).

İş kazası ve meslek hastalığına ilişkin verilerden de anlaşılacağı üzere iş sağlığı ve güvenliği konusu, çalışma hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Ortaya çıkan olumsuz durumun olabildiğince asgari düzeye indirilebilmesi ise olası kaza ve hastalıkların önlenmesi amacıyla gerekli özveri ve çabanın verilmesiyle mümkün olacaktır. (Seratlı, 2004, s.198).

1.1. İş Sağlığı ve İş Güvenliği Tanımı

İş sağlığı ve güvenliği kavramının kökenlerinin milattan önce 2780 yılına kadar geriye gittiği düşünülmektedir. Mısırlı mimar olan İmhotep’ in yaşadığı zamana kadar gerilere gittiği de söylenmektedir. İmhotep’ in piramit inşaatında çalışanlarda bel sakatlanmalarının olduğunu tespit ettiği söylenmektedir (Akyiğit, 2019, s. 29).

İş sağlığı ve güvenliğinin amacı, çalışanların sağlıklı bir çalışma ortamında olumsuz etkilerinden korunmuş bir şekilde çalışmasının yanında, iş ile işçi arasındaki uyumu sağlamış olarak, oluşabilecek risk ve zararları kısmen ya da tamamen engellemek, işçiden çalışma ve üretim sonucunda elde edilecek verimi en üst seviyeye çıkarmaktır. 6331 sayılı yasanın 1. Maddesi şu şekildedir: “İşyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve mevcut sağlık ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için işveren ve çalışanların görev, yetki, sorumluluk, hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir”. Kanun hükmünden de anlaşılacağı üzere iş sağlığı ve güvenliği, iş yerinde

---

çalışmadan dolayı çıkabilecek kaza ve hastalık risklerinin önlenmesi ya da zararın minimuma indirilmesi için oluşturulacak bütün uygulamalara verilen isim olarak bilinmektedir.

Dünyada iş sağlığı ve iş güvenliği alanındaki düzenlemeler; işçilerin sendika, grev gibi sınıfsal haklarının yasal teminat altına alınmasına paralel olarak gelişmiştir. Sanayi devrimine gelinceye kadar Avrupa kıtasında ülkelerin yasalarınca tanınmayan işçi haklarına ilişkin iyileştirmeler, lonca tarzı sivil örgütlenmelerin işçiler arası dayanışma ve yardımlaşması zemininde, kamuya yansıdığı durumlarda ise ağır müeyyidelere tabi tutularak varlığını hissettirmiştir. Kulak kesme (Almanya), idam (Hollanda) gibi cezalar işçileri dönemselsel olarak duraklatsa da zaman içinde işçi hakları Avrupa ülkelerinde yasal planda kategorik olarak tanınmak zorunda bırakılmıştır (Kozak, 1992, s. 64).

1788 yılında İngiltere’de Baca Temizleyicileri Kanunu çıkarılmıştır. 1802 tarihinde çıkarılan ilk Fabrikalar Kanunu, diğer adıyla Çıracıların Sağlığı ve Morali Kanunu olarak bilinen bu kanun 1833’te yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunla 9 yaş altındaki çocukların çalıştırılması yasaklanarak, 18 yaş altındakilerin gece çalıştırılması da yasak kapsamına alınmıştır. Çalışma süresi 12 saat olarak yasal teminat altına alınmıştır. Bu yasayla ayrıca fabrikaların denetlenmesi için iş müfettişlerinin görevlendirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu ülkede 1842’te yapılan bir düzenlemeyle kadınlar ve 10 yaşın altında olan çocukların madenlerde çalıştırılması yasaklanmış bulunmaktadır. 1844’te yapılan başka bir düzenlemeyle fabrikalarda işyeri hekimi bulundurulması ve bu işyerlerinde, riskli işlerde çalıştırılan işçilerin sağlık kontrollerinin yapılması bu hekimlerin görev kapsamı içine alınmıştır. 1847’de 10 Saat Yasası kabul edilmiş, daha sonra çalışma alanları için denetleme ve iş müfettişliği departmanı oluşturulmuştur. 1895’te yapılan bazı hukuki düzenlemeler sonucunda, işyerlerinde meydana gelebilecek bazı hastalık ve kazaların bildirim zorunlu hale getirilmiştir. 1900’lerde işe başlama, dönemselsel sağlık kontrolleri, tehlikeli işler için hususi muayeneler, iş yerinde çıkan mesleki hastalıkların bildirim, artık iş göremez duruma gelenler ve sakat kalanlara yönelik hususi rapor hazırlama zorunluluğu hukuki bir nitelik kazanmıştır (Çiçek-Öcal, 2016, s. 115). İş sağlığı ve güvenliği alanındaki bu gelişmeler, diğer Avrupa ülkelerinde de periyodik olarak gerçekleşmiştir: İsviçre (1840), Fransa (1842), Almanya (1849).

Ayrıca, ABD’de (Amerika Birleşik Devletleri) 1919 yılında; aynı zamanda ilk kadın öğretim üyesi olan Alice Hamilton adındaki kişi işyeri ve iş kolu hekimi olarak mesleki zararlar konusunda araştırmalar yapmış, bakır madenleri, cıva madenleri ve suni ipek sanayinde; silikon, karbon sülfür ve cıva zehirlenmelerini araştırmıştır. SSCB’de (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) Aleksander Semashko önderliğinde 1920’li yıllarda birçok araştırma merkezi ve enstitünün kurulması sağlanmıştır. (Çiçek-Öcal, 2016, s.116).

Türkiye de bu yöndeki ilk düzenlemeler Tanzimat öncesinde “Lonca (Orta Sandığı-Teavün Sandığı) teşkilatlarına kadar gitmektedir. Tanzimat sonrası için ise 1865 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi (Havza-i Fahmiye Teamülnamesi), 1869 tarihli Maadin Nizamnamesi, 1871 tarihli Amelepver Cemiyeti, 1895 tarihli Osmanlı Amele Yardımlaşma Cemiyeti” (Korkut ve Tetik 2013, s. 460) gibi kurumlar teşekkül ettirilerek başlamıştır.

Cumhuriyet sonrasında ise, 1925’te işyerlerinde meydana gelen mesleki rahatsızlıklar ve yol kazalarının iş kazası olarak kabul edilmesine yönelik düzenleme yapılmıştır. 1926 yılında yürürlüğe giren ve 1 Temmuz 2012 ye kadar yürürlükte kalan 818 sayılı Borçlar Kanunu’nda (Resmî Gazete, 29/04/1926 Tarih ve Sayı:359) iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili hükümler, Kanunun 10’uncu babında madde 332’de “İşverenin işçinin uğrayabileceği tehlikelere karşı lüzumlu tedbirleri alması gerektiğini, aksi takdirde işverenin uğranılan zararları tazmin edeceği” şeklinde hükme bağlanmıştır.

6 Mayıs 1930’da 1489 sayılı Resmî Gazete ile yürürlüğe giren 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 175-180. Maddeleri ile on iki yaşından küçüklerin fabrika ve imalathanelerde çalıştırılma yasağı en az elli işçi çalıştırılan iş yerlerinde doktor bulundurma zorunluluğu şeklinde yasal düzenlemeler yapılmıştır.

15 Haziran 1936’da 3330 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 3008 sayılı İş Kanunu, ülkemizde iş yaşamıyla ilgili ilk önemli kanundur. Bu Kanun, Fransa, Belçika ve İsviçre gibi ülkelerin iş kanunları ile Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 1919-1933 yılları arası yapılan sözleşmelerin tamamının dikkate alınması sonucu oluşturulmuştur. 1946’da ülkemizde Çalışma Bakanlığı kurularak bu tür yasal düzenlemeler belirli bir bakanlığa bağlanmıştır. Akabinde 1949’da Merkezi İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü kurulmuştur. 1964’te ise ülkemizde İş Sağlığı ve Güvenliği Müfettişliği Merkezi kurulmuştur (Sabuncu, 2004, s. 26).

Son olarak 10 Haziran 2003 tarihinde 25134 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 4857 sayılı İş Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile birlikte bu alanda yapılan bu düzenleme, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunudur (30.06.2012 Tarih ve 28339 Sayılı Resmî Gazete). Bu Kanun günümüz modern iş sağlığı ve güvenliği anlayışına uygun olarak; iş kazası ve meslek hastalıklarını önleme ve işçiyi koruma anlayışıyla yola çıkarak, iş yerlerinde bir iş sağlığı ve güvenliği örgütlenmesinin oluşması, risk değerlendirmesinin yanında, önlemlerin neler olduğunun tespiti ile denetleme gibi konularda kapsamlı bir sistemi öngörmektedir (Alpagut, 2014, s. 31). İş sağlığı ve

güvenliğinin etkin bir şekilde oluşturulabilmesi ile olası iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesi için Kanun, çalışan ve işverenlere bazı görev ve sorumlulukları açıkça yüklemiştir.

1.2. İş Sağlığı ve Güvenliğinin İşverene Getirdiği Yükümlülükler

6331 sayılı Kanuna göre işverenlerin yükümlülükleri sekiz madde halinde sıralanmıştır. Bunlar; işveren tarafından iş sağlığı ve güvenliği için gerekli her türlü önlemlerin alınması, önlemlerin uygulanması açısından denetleme, işçiye yaptığı iş ve çalışma riskleri hususunda gerekli eğitimi verme, işyerindeki olası risklere yönelik genel bir değerlendirme raporu hazırlama, çalışanların sağlıklarına yönelik gözetim yapma, işyerinde meydana gelen kazaları bildirme ve bu kazaların kaydını tutma ve diğer yükümlülükler ile çalışma alanında iş sağlığı ve güvenliği konusunda örgütlenmeyi sağlama şeklinde sıralanmıştır. Eğitim verme yükümlülüğü maddesi ise kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Bunlar; çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimi ile çalışanların bilgilendirilmesidir. İşyerinde iş sağlığı ve güvenliği konusunda örgütlenme maddesi de kendi içinde altıya ayrılmaktadır. Bunlar; iş sağlığı ve güvenliği kurulları, işyerlerinde sağlanan iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri, iş güvenliği uzmanları ve işyeri sağlık ekipleri, işyeri güvenliği ve sağlık birimi, müşterek sağlık ve güvenlik departmanı ve çalışan temsilcileridir (Süzek, 2022, s.915-956). Çalışmanın ana konusunu çırak ve stajyerlerin iş sağlığı ve güvenliği açısından yeri olması sebebiyle çalışmanın bu bölümünde işverenin çırak ve stajyerlere yönelik yükümlülükleri üzerinde durulacaktır.

Çıraklara ve meslek eğitimi gören stajyerlere yönelik düzenlemeler 6331 sayılı Kanunun 2. maddesinde “İlgili yasa, kamu ve özel sektöre ait bütün işlere ve işyerlerine, bu işyerlerinin işverenleri ile işveren vekillerine, çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanlarına faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanır” şeklinde zikredilirken, aynı yasanın 3. maddesinde “çalışan” kavramı “ kendi özel yasalarındaki konularına bakılmaksızın kamu ve özel sektörde istihdam edilen çalışanların tamamını kapsar” ifadesi de çırak ve stajyerlerin de ilgili Kanun kapsamına dahil edildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla işverenlerin çırak ve stajyerler de dahil olmak üzere işyerindeki bütün çalışanlara karşı eğitim verme, koordine etme, kısacası iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı uygulanacak bütün tedbir ve önlemlerde sorumlu olduğu söylenebilir.

1.3. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Çalışanlara Getirdiği Hak ve Yükümlülükler

6331 sayılı Kanunun işverenlere yüklediği sorumlulukların yanı sıra bir de çalışanlara yüklediği hak ve yükümlülükler bulunmaktadır. 6331 sayılı Kanuna göre çalışanların kanundan doğan hakları; “çalışmaktan kaçınma hakkı” ve “iş akdini feshetme hakkı” şeklindedir. Bu hakları kullanabilmek ancak hukuki dayanaklar çerçevesinde oluşabilmektedir (Süzek, 2022, s. 957-962).

Ciddi ve yakın bir tehlikenin meydana gelmesi halinde, işyerinde eğer bir iş sağlığı ve güvenliği kurulu yoksa çalışanlar, işverene başvurmak suretiyle gerekli önlemlerin alınmasını isteyebilirler. İş yerinden çıkacak karar, çalışanın talebi yönünde olması halinde, gerekli tedbirler işveren tarafından alınana kadar ücret ve diğer hakları saklı kalmak kaydıyla işçilerin çalışmaktan kaçınma imkanları bulunmaktadır. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 13.md. /4. Fıkrası gereği olarak; “toplu sözleşme veya toplu iş sözleşmesi kapsamındaki kamu personelinin çalışmadığı bu dönem ise fiilen çalışılmış sayılacaktır”. (Kılış, 2013, s. 32).

İş akdini fesih hakkı ise 6331 sayılı Kanunun 13.md. /4. Fıkrasında; “İş sözleşmesiyle çalışanlar, talep etmelerine rağmen gerekli tedbirlerin alınmadığı durumlarda, tabii oldukları kanun hükümlerine göre iş sözleşmelerini feshedebilir” şeklinde zikredilmiştir. İş sözleşmesinin feshedilme hakkının da belli gerekçelerinin olması gerekmektedir. Öncelikle çalışanlara yönelik verilen bu hakların kullanılabilmesi için iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin önlem ve tedbirlerin alınmasına yönelik işverenden talepte bulunmuş olması ve işverenin de bu taleplere yönelik eyleme geçmemiş olması gerekmektedir (Süzek, 2022, s. 961). Çalışanların iş sözleşmelerini feshedebilme hakkını kullanabilmeleri için öncelikle önlem ve koruma için talepte bulunmuş olmaları gerekmektedir.

Aynı durumun çırak ve stajyerler için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. 6331 sayılı Kanunda da açıkça belirtildiği üzere kamu ve özel sektörde çalışanların tamamı (kanunda belirtilen istisnalar dışında), kanunun belirttiği önlem ve korumaya yönelik yapılan bütün düzenlemelere tabidir. Dolayısıyla çırak ve stajyerler de iş sağlığı ve güvenliğine aykırılık durumunda gerekli tedbirlerin alınmasını isteme ve bu tedbirler alınmaya kadar çalışmaya devam etmeme haklarını kullanabileceklerdir.

Çalışanların yükümlülükleri ise 6331 sayılı Kanunun 19. maddesinde ifade edilmiştir. Buna göre, “Çalışanlar, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili aldıkları eğitim ve işverenin bu konudaki talimatları doğrultusunda, kendilerinin ve hareketlerinden etkilenen diğer çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehlikeye düşürmemekle yükümlüdür”. Çalışanların işverenin iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerine katılma zorunluluğu konusunda 6331 sayılı Kanun özellikle vurgu yapmıştır. Hatta eğitimlere katılmayan çalışanların iş sözleşmelerinin işveren tarafından feshedilmesi hakkı verilmiştir. Bu düzenlemeye göre iş sağlığı ve güvenliği bilincinin gelişebilmesi için çalışanın

da en az işveren kadar sorumlulukları vardır. Bunlardan en önemlisi de çalışanın iş sağlığı ve güvenliği açısından yükümlülüklerini yerine getirmesidir (Ateş, 2020, s. 727). Bu uygulama çalışanın iş sağlığı ve güvenliği konusunda daha özenli ve titiz olmasını sağlayabilir.

6331 sayılı Kanun çerçevesinde çırak ve stajyerlerin de iş yerinde çalışan pozisyonunda bulunduğu için aynı yükümlülük ve haklardan yararlanmaları gerekmektedir. Çünkü 6331 sayılı Kanunda da açıkça belirtildiği gibi bu düzenleme kamu ve özel sektörde çalışanların tamamını kapsamaktadır. Örneğin 6331 sayılı Kanunun 19. maddesinin 2. fıkrasına göre “Çalışanların, işveren tarafından verilen eğitim ve talimatlar doğrultusunda” birtakım yükümlülükleri bulunmaktadır.

Bunlar:

a) Çalışanlar, tehlikeli madde, taşıma ekipmanları ve diğer çalışma araçlarını verilen talimatlara göre kullanma, cihaz, araç/gereç ve makineleri doğru kullanmak, keyfi uygulamalardan kaçınmak zorundadır.

b) Çalışanlara yönelik destek amaçlı sağlanan hususi koruyucu ve ekipmanları talimatlar doğrultusunda kullanmalı ve korumalıdır.

c) Çalışanlar, işyerinde kullanılan bütün donanımlarda ve işyerini dahil olan bütün alanlarda sağlık ve güvenlik açısından herhangi bir tehlike ile karşılaştıklarında, ya da koruyucu tedbirlerde bir eksiklik fark ettiklerinde, gerekli mercilere (işveren ya da çalışan temsilcisi) haber verme zorunluluğu ile yükümlüdürler.

ç) Çalışanlar, denetime yetkili merci tarafından çalışma alanında görülen noksanlıklar ve ilgili düzenlemeye aykırılıkların giderilmesi hususunda, işveren ve çalışan temsilcisi ile iş birliği yaparlar.

d) Çalışanlar, çalışma alanında, iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için işveren ve çalışan temsilcisi ile iş birliği yapar. Çalışanların yükümlülüklerinin genelinde hem kendilerinin hem de çalışma arkadaşlarının sağlığını koruyup kollamaya yönelik düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler; çırak, stajyer ya da işçi ayrımı yapılmadan çalışanların genelini kapsamaktadır.

2. Çırak ve Stajyerlerin İş Sağlığı ve Güvenliği

İş sağlığı ve güvenliği, çoğu işin yapıldığı farklı işyerlerinde herhangi bir nedenden dolayı meydana gelebilen ve insan sağlığına risk oluşturabilen durumlardan sakınmak için başvurulan sistemli ve bilimsel veriler olarak ifade edilebilir. İş yerinde insan sağlığını tehlikeye koyma potansiyeli taşıyan bütün durumlarda iş sağlığı ve güvenliği devreye girmektedir. Meslek hastalığı ya da iş kazalarının önünün alınabilmesi için bu alanda uygulanacak kuralların tamamı 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile güvenceye alınmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle çırak ve stajyer kavramlarının tanımları üzerinde durulacaktır. Daha sonrasında ise çırak ve stajyerlere dair kanuni düzenlemeler incelenecektir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 6899 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu ve 4857 sayılı İş Kanunu'nda yer alan çırak ve stajyerlerin durumu incelenecektir. Son olarak çırak ve stajyerlerin güncel durumu ele alınacaktır.

2.1. Çırak ve Stajyer Kavramları

Çırak, Osmanlı saray mutfaklarında deneyimi olmayan, yardımcılara, “Şakirt, Şakird, Şagird” (web.archive.org) denir. Günümüzde küçük işletme kültürünün bir parçası olan çıraklık kurumunun kökeninin, Türkiye'ye 11. Yüzyılda göç eden Anadolu Selçuklularına kadar dayandığı düşünülmektedir. Ahilik Teşkilatı'na dayanan çıraklık kurumu bireye, bir mesleğe dair eğitim verirken aynı zamanda toplum içinde ve mensubu olduğu topluluk içindeki tutum ve davranışları açısından da eğitim vermektedir (Ünlü, 2016: s. 91-92).

Çırak, ilgili mesleği edinme açısından gerekli olan bütün bilgi, pratik ve uygulamaları, çalışma süreci boyunca bir ustanın vereceği uygulamalı eğitimle alan kişiye denir. Bir iş yerinde çırak yetiştirmenin asıl amacı, işyerinde bir işçi gibi iş görmesi değil, ona bir sanat veya mesleğin öğretilmesidir (Akyiğit, 2019, s. 42).

Tanımlar üzerinden devam edildiğinde aday çırak şeklindeki bir kavrama da ilgili literatürde görmekteyiz. Aday çırak, çıraklığa başlama yaşına ulaşmamış ve çıraklığa henüz başlamadan önce işyeri kendisine tanıtılan biri olarak, sanat ve mesleği ile ilgili bilgiler verilen kişiye denirken, çırak ise bir meslek alanında o mesleğin gerektirdiği bilgi, becerileri iş akışı içinde geliştiren kişiye denir (Yiğit Şakar, 2012, s. 250). Kısaca özetlenecek olursa çıraklık için, bir mesleği öğrenmeye gerekli olan teknik bilginin genç yaşlarda bireylere öğretilme süreci de denilebilir.

Staj kelimesi yabancı kökenli bir kelime olup, Fransızca 'da (stage) kelimesine dayanmaktadır (www.etimolojiturkce.com). Stajyerlik, bir alanda meslek edinmek isteyen kişinin geçirdiği uygulamaya dayanan öğrenme zamanı olup bu kişinin, teoride var olan meslek bilgisini arttırmak amacıyla bir kurumun bir veya birkaç biriminde çalışarak suretiyle geçirmiş olduğu dönemdir. Stajyerlik, eğitim süresi doğrultusunda elde edilen

bilgileri, işyeri ortamında pratik uygulamaya dönüştürebilecek bir deneye dayalı öğrenme yöntemidir. İşveren, stajyerin var olan yeteneklerini doğru bir şekilde yönlendirme ve onu eğitmenin yanında ayrıca değerlendirmeden de sorumludur.

19 Haziran 1986 tarihinde yayımlanan 19139 sayılı Resmi Gazetede yürürlüğe giren 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nun 3/r maddesine göre; staj, "Yükseköğretim Kurulunca, yükseköğretim kurumlarında verilmekte olan her düzeydeki alana özgü olarak belirlenen teorik ve uygulamalı dersler dışında, öğrencilerin öğretim programlarıyla kazandırılması öngörülen mesleki bilgi, beceri, tutum ve davranışlarını geliştirmeleri, sektörü tanımaları, iş hayatına uyumları, gerçek üretim ve hizmet ortamında yetişmeleri amacıyla işletmede yaptıkları mesleki çalışmayı" şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmayı yapan kimse de stajyer olarak adlandırılmaktadır.

Çıracak ve stajyerler, eğitim aldıkları alanlarda, uygulamalı olarak mesleği öğrenme ve bütün inceliklerine hâkim olma amacıyla eğitilen ve aynı zamanda çalıştırılan bireyleri ifade etmektedir. Mesleğe henüz hâkim olmamaları ve henüz eğitim düzeyinde olmaları sebebiyle diğer çalışanlardan ayrı hukuki düzenlemelere tabi olmuşlardır.

2.2. Hukuki Düzenlemelerde Çıracak ve Stajyerlik

Türk mevzuatında çıracak ve stajyerlere yer veren kanun ve düzenlemelere genel düzenlemeler çerçevesinde Anayasa, 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu, 4857 Sayılı Türk İş Kanunu ve 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda rastlamaktayız. Çalışmanın bundan sonraki kısmında yukarıda ismi zikredilen Kanunlardaki ilgili bölümler incelenecektir.

2.2.1. Anayasa

İş sağlığı ve güvenliği konusuna 6331 sayılı Kanun yayımlanmadan önce diğer mevzuatların çeşitli yerlerinde yer verilmişti. Örneğin bu konuda en önemli kaynakların başında Anayasa'nın dolaylı olarak iş sağlığı ve güvenliğine dayandırılan maddeleri gelmektedir. Bunlar; (m. 56) "Hiç kimse yaş, cinsiyet ve gücüne uygun olmayan işte çalıştırılmaz" ayrıca, (m. 50) "Çalışma şartları ve dinlenme hakkı" ve iş sağlığı ve güvenliği açısından en çok üzerinde durulan (m. 17) "Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı" maddesidir. Kişi hayatının devamının sağlanması, vücut bütünlüğünün korunması ve de sağlıklı bir yaşamın sürdürülebilmesi iş sağlığı ve güvenliği konusunun temeli olarak görülmektedir (Terzioğlu ve Aksungur, 2019, s. 20).

2.2.2. 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu

Bir mesleğin küçük yaşta öğretilmesi için öteden beri çıracaklık sistemi uygulanmıştır. Mesleki Eğitim kanununun 3. maddesine göre çıracak; "bir meslek alanında mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve iş alışkanlıklarını iş içerisinde geliştirilen kişiye denir". Tanımdan da anlaşılacağı üzere çıracaklık bir çeşit öğrencilik olarak sayılabilir. Fakat mesleki eğitim gören öğrencilerin farklı yasal düzenlemeleri mevcuttur. Örneğin 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu hükümlerine göre tamamlamayı eğitim veya alan eğitimi alan öğrencilerin sigorta bildirimleri Sosyal Güvenlik Kurumuna okulun yönetimi tarafından yapılacaktır. Aynı zamanda öğrencilerin iş kazası ve meslek hastalığı durumunda bu durumun bildirimini yine ait oldukları okul idaresince yapılacaktır. Yüzde bir olan iş kazası ve meslek hastalığı priminin tamamı okul idaresi tarafından ödenecektir. Şayet iş kazası ya da meslek hastalığı üç iş günü içerisinde okul idaresi tarafından Sosyal Güvenlik Kurumuna bildirilmediği takdirde sorumlu idareciler 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununa göre idari para cezasına çarptırılmaktadır (www.alomaliye.com, 2017).

Mesleki eğitim veren kurumların varlığı üretim açısından önemli birer işleve sahiptir. Bu tür kurumların gelişmiş olduğu ülkelerde küresel ekonomik krizler diğer ülkelere oranla daha kolay atlatılabilir. Bu eğitim türünün esnek üretim yönelik yapısı, olağanüstü dönemlerde (salgın hastalık ya da ekonomik krizler) ortaya çıkan hasarın azaltılması ya da ihtiyaç duyulan ürünlerin üretiminde ön planda görülmektedir (Özer ve Suna, 2022, s. 3). Bu kurumların önemli birer işleve sahip olmasının yanında iş kazası ve meslek hastalıklarına yakalanma riski diğer iş yerlerinde olduğu gibi kaçınılmazdır. Dolayısıyla iş sağlığı ve güvenliği açısından en az diğer iş yerleri kadar önlem ve tedbirlerin alınması gerekmektedir.

2.2.3 4857 Sayılı İş Kanunu

4857 sayılı İş Kanunu, iş sözleşmesi, işveren, işçi, işveren vekili vb. ilişkilerin düzenlenmesi için oluşturulurken, bazı iş ilişkileri bu düzenlemenin dışında bırakılmıştır. Buna göre (m. 4), "deniz ve hava taşıma işleri, elli kişiden az çalışanı olan iş yerleri, aile ekonomisi içinde sayılan tarımsal işler, aile üyeleri ya da 3'üncü dereceden yakınlarla birlikte yapılan el sanatları, ev hizmetleri ve çıracaklar" bu Kanunun dışında bırakılmıştır.

İşçi ile işveren arasındaki iş akdi ile kurulan iş ilişkisi sonucunda işveren, işçilerin iş sağlığı ve güvenliği açısından sorumluluğunu Kanun gereği olarak devralmaktadır. İşçi ile işveren arasında oluşturulan iş akdi ile karşılıklı

sadakat bağı kurulmaktadır. Bu bağ, çalışanın işvereni ve ona bağlı olarak işyerinin menfaatini gözetme, koruma, işyeri ve işverene zararlı olacak davranışlardan kaçınma şeklinde sıralanırken, işveren için ise çalışanın koruma, kollama ve gözetme anlamına gelmektedir. Bu ise işçiye zarar verebilecek her türlü eylemden kaçınma, kişi haklarına saygı duyarak ona dair her türlü bilgiyi saklama, gerekli bilgileri çalışanla paylaşma, çalışana ait kişisel eşyaları koruma gibi çalışanın her türlü tehlikeli ve riskli durumdan çalışma alanı içerisinde koruyup gözetme bağıdır (Seratlı, 2004, s. 213).

4857 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılmış olan hükümlerinde; iş sağlığı ve güvenliği açısından işveren ile işçinin yükümlülükleri açıkça belirtilmiş olup işverenin işçiye gözetme borcunun yanı sıra, (m.77) “işveren işçinin korunması için gerekli bütün önlem ve tedbirleri almak zorundadır” ibaresi de işverenin sorumluluğunun sınırsızlığını ifade edilmiştir. İş Kanununun yürürlükten kaldırılan 77/son maddesinde, “Bu bölümde ve iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin tüzük ve yönetmeliklerde yer alan hükümler işyerindeki çırak ve stajyerlere de uygulanır” hükmü yer almaktaydı. Bilindiği üzere 6331 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinin ardından İş Kanunundaki iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili hükümler kaldırılmıştır. Dolayısıyla bu konudaki çırak ve stajyerlere ilişkin koruyucu hükümler, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nda düzenlenmiş bulunmaktadır.

2.2.4. 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu

Çıraklık için Türk mevzuatında birçok yerde düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin Türk Borçlar Kanunu’nun 393. maddesinde işveren ve çalışan arasında kurulacak hizmet sözleşmelerine uygulanan kanuni hükümler çıraklar için de geçerli olacaktır. Kanunun ifadesine göre, “Genel hizmet sözleşmesine ilişkin hükümler, kıyas yoluyla çıraklık sözleşmesine de uygulanır; özel kanun hükümleri saklıdır”. Bu durumda çıraklar da diğer çalışanlar gibi hizmet sözleşmeleri yapabilecek ve bu sözleşmeden doğabilecek herhangi bir anlaşmazlık ya da olası bir problemde Borçlar Kanunu’nun hükümleri uygulanacaktır. Bu hüküm çerçevesinde çırakların sözleşmeden kaynaklanan haklarının güvence altına alındığı söylenebilir. Fakat çıraklıkla ilgili düzenlemede çıraklık sözleşmesinden söz edilmekle birlikte içeriği ve koşulları hakkında bir açıklık bulunmamaktadır (Akyiğit, 2019, s. 42). 4857 sayılı İş Kanunu’ nun 4. maddesine göre çıraklar bu kanun kapsamı dışında tutulmaktadır. Bu nedenle çıraklar ile ilgili hukuksal sorunların çözümü Borçlar Kanunu çerçevesinde olacaktır. Borçlar Kanunu yanında başka önemli bir düzenleme olan 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’na göre; çırak ve stajyerler de diğer çalışanlar gibi koruma, tedbir alma ve eğitim gibi hak ve sorumluluklara dahil edilmişlerdir.

2.2.5. 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu

İnsan yaşamı ve vücut bütünlüğü, iş sağlığı ve güvenliğinin temelini oluşturmaktadır. Bundan dolayı iş sağlığı ve güvenliği için 20 Haziran 2012 yılında özel bir kanun çıkarılmış ve bu konudaki bütün düzenlemeler, bu kanun bünyesinde toplanmıştır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nda eksik kalan konular için bu kanuna ters düşmeyecek şekilde diğer mevzuat hükümlerinden faydalanılabilecektir. Yani temel olarak iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin sorunların çözümünde bu kanun esas alınmaktadır. Örneğin 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu tarafından işverenlerce sağlanacak eğitimin çalışanlar bakımından hayati öneme sahip olması hususunda kesin ve bağlayıcı kurallar konulmasını sağlamıştır.

Çalışanlara verilen iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin amacı, çalışma esnasında meydana gelecek olası iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı bilinç oluşturma, bu konuda tutum ve davranış geliştirme ve eğitim sürecinde aktarılan bilgi ve birikimlerin hayati öneme sahip olduğunun çalışanlarca idrak edilmesini sağlamaktır (Yener Aydın ve Doğan, 2020, s. 16). İş sağlığı ve güvenliği eğitiminin bu kadar önemli olması hususuna kanuni düzenlemelerde de özenle yer verilmiştir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununa göre (m.17) bir işyerinde çalışanların iş sağlığı ve güvenliği eğitimi almasını sağlama yetkisi işverene aittir. Çalışanlara verilen bu eğitim, bilhassa işe başlamadan önce, çalışma alanının değişmesi veya iş değişikliği sırasında, iş ekipmanının değişmesi durumunda veya teknik yenilikler sırasında verilir. Verilen eğitimin önemli bir özelliği de sürece ve duruma göre esnetilebilmesidir. Yani yapılan işe bağlı ortaya çıkabilecek yeni risklere göre güncellenebilmekte, ya da süreleri değişmektedir. Çalışanlara verilecek eğitimin şartlara ve duruma göre uyarlanması konusunda bilgilendirme yapılırken, işverenin eğitim verme yükümlülüğüne vurgu yapılmıştır. Fakat aynı kanunun 6.maddesine göre; işyerinde verilecek iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinde çırak ve stajyerlerin sayısı toplam çalışanların sayısına dahil edilemez ibaresinin eklenmesi, bu statüde olan çalışanların verilen hizmetlerden sınırlı faydalanacağı şeklinde yorumlanmasına yol açabilecektir.

İşçi ve işverenlerin iş sağlığı ve güvenliği söz konusu olduğunda ayırım gözetmeksizin bütün çalışanlara bu hükümler uygulanmaktadır. 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun 2. maddesindeki “bu kanun çırak ve stajyerler de dâhil olmak üzere tüm çalışanlarına faaliyet konularına bakılmaksızın uygulanır” şeklindeki düzenleme ile bu düşünce pekiştirilmiştir. Çıraklar hukuki anlamda işçi vasfına sahip olmasalar bile buldukları işyerlerinde işçiler gibi; ‘belki aynı oranda olmasa bile’ onlar da iş kazası ve meslek hastalığı riskiyle karşı karşıya

---

kalmaktadırlar (Doğan Yenisey, 2018, s. 29). Burada söz konusu sağlık ve kaza durumu olduğu için bütün çalışanların eşit haklara sahip olması istenmiştir diyebiliriz.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun (m. 17) "Tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde çalışanların, yapacakları işlerle ilgili mesleki eğitim aldığını belgeleyemeyenler çalışamaz" ifadesi, mesleki eğitim alan çalışanların, yapacakları işle ilgili gerekli belgelere sahip olması gerektiğini açıkça ifade ederken, aynı kanunda (m. 17/5); başka işyerlerinden tehlikeli ve çok tehlikeli işlerde çalıştırılmak üzere getirilen çalışanların bu işleri yapabileceklerine dair gerekli belgeleri almış olmaları gerektiğine ilişkin ifadesi mesleki eğitim alanlara yönelik gerekli tedbir ve önlemlerin alınmasında yetersiz olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla bu düzenlemenin yeterince açık olmadığı söylenebilir.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun 6.maddesine göre; iş güvenliği uzmanı, işyeri hekiminin yanında on ve daha fazla çalışanı olup çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde diğer sağlık personeli de görevlendirilirken, kendi çalışanları arasında belirlenen nitelikleri taşıyan personel bulunmayan işyerlerinde, bu hizmetin tamamı ya da bir kısmı ortak sağlık ve güvenlik birimlerinden hizmet olarak yerine getirilebilir. Fakat gerekli belge ve niteliklere sahip olmadığı takdirde ve çalışan sayısı dikkate alındığında bu hizmeti kendileri de yerine getirebilir. Gerekli belge ve niteliklere sahip olmadığı halde, 50'den daha az çalışanı olan ve az tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde bu hizmet işveren ve vekilleri tarafından, Bakanlıkça ilan edilen eğitimlerin tamamlanmış olması şartıyla, işe giriş ve periyodik muayeneler hariç iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri sürdürülebilir. Fakat yapılacak görevlendirmede öğrenci statüsündeki çırak ve stajyerler toplam çalışanların sayısına dahil edilmemektedir. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun 6/son fıkrasından da anlaşılacağı üzere tehlike sınıfı ne olursa olsun, çırak ve stajyerler toplam çalışanların sayısına dahil edilmemektedir. Dolayısıyla çırak ve stajyerlerin iş sağlığı ve güvenliği hakları açısından diğer çalışanlardan daha düşük bir statüde olduğu görülmektedir.

Sonuç

İş sağlığı ve güvenliği konusu medeniyet kurulduğu günden itibaren insanların hayatında bir şekilde varlığını göstermiştir. Tarihin ilk dönemlerinde sadece hayatta kalma ve üretme güdüsüne dayalı olan iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları ilerleyen dönemlerde daha gelişmiş bir görünüm kazanmıştır. Günümüzde ise çalışanların karşılaşılabileceği bütün zorluklar, kazalar ve meslek hastalıkları hakkında önceden bir öngörüle bulunarak bunlara karşı çalışanları koruma, bu tür durumların yaşanmaması için tedbir ve önlemler almaya yönelik düzenlemeler yapılmaktadır. Yapılan yasal düzenlemelerde elde edilen verilere göre çırak ve stajyerlerin iş sağlığı ve güvenliği açısından ihmal edildiği gözlenmiştir. Konu ile ilgili düzenleme yapan İş Kanunu, Mesleki Eğitim Kanunu, Borçlar Kanunu ve son olarak 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, ayrıca Anayasa'da iş sağlığı ve güvenliği konusuna dayandırılan maddeler incelenmiştir. Bu düzenlemelere göre çırak ve stajyerlerin durumu iş sağlığı ve güvenliği konusunda yetersiz görülmektedir. 6331 sayılı Kanunun, yürürlükten kaldırılan İş Kanunu hükümlerine göre iş sağlığı ve güvenliği açısından çok daha kapsamlı ve koruyucu olduğu yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte korunmaya çok daha muhtaç durumda olan çırak ve stajyerlere ilişkin özel hükümlerin bu düzenlemede yer almayışı bir eksiklik olarak görülebilir. Oysa özellikle çıraklığın erken yaşta başladığı göz önüne alındığında bu kesimin daha çok korunmaya ihtiyacı olduğu söylenebilir. Zaten Anayasanın da 50.maddesi de "Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar" hükmünü içermektedir. Bu itibarla çırak ve stajyerlerin genç ve acemi olmaları nedeniyle daha çok korunmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin 6331 sayılı Kanunda bu konuda daha fazla düzenlemenin bulunması çok daha iyi olurdu. Ayrıca Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 5.maddesine göre, "Çocuğun ve genç işçinin işe yerleştirilmesinde ve çalışması süresince güvenliği, sağlığı, bedensel, zihinsel, ahlaki ve psikososyal gelişimi, kişisel yatkinlik ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuk ve genç işçiler, okula devam edenlerin okula devamları ile okuldaki başarılarına engel olmayacak, meslek seçimi için yapılacak hazırlıklara ya da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yeterliliği kabul edilen mesleki eğitime katılmasına engel olmayacak işlerde çalıştırılabilirler. İşverenler çocuk ve genç işçilerin tecrübe eksikliği, mevcut veya muhtemel riskler konularında bilgisizlik veya tamamen gelişmiş olmamalarına bağlı olarak gelişmelerini, sağlık ve güvenliklerini tehlikeye sokabilecek herhangi bir riske karşı korunmalarını temin edeceklerdir" hükmü ile aynı yönetmeliğin 13.maddesindeki, "İşveren, çocuk ve genç işçilere, çalıştırmaya başlamadan önce işyerindeki riskler, işe uyum ve kanuni hakları ile işin niteliğine göre gerekli iş başı eğitimlerini verir" hükümleri Kanun koyucunun gençlere yönelik hassasiyetini ortaya koymaktadır.

İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin 6331 sayılı düzenlemede çırak ve stajyerlerin de diğer çalışanlar gibi İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na dahil edildiği görülmekle birlikte, kanunda işverenin yerine getirmesi gereken yükümlülükler açısından çırak ve stajyerlerin toplam çalışanlara dahil edilmediği göze çarpmaktadır.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununa göre bir işyerinde iş sağlığı ve güvenliği ekipmanlarının bulunmasına ilişkin olarak çırak ve stajyerlerin sayısının bir etkisi bulunmamaktadır. Bir işyerinde çırak ve stajyer sayısı ne olursa olsun yasal mevzuata göre bunlar çalışan olarak kabul edilmediği için ekipmanların tedarikinde

çırak ve stajyerler dikkate alınmamaktadır. Çırak ve stajyerlerin risk taşıyan işyerlerinde çalıştırılması halinde iş kazası ve mesleki hastalıklardan korunmaya yönelik yasal düzenlemelerden mahrum edildiği düşünülmektedir. Bu durumun düzeltilmesi için mevzuatta çırak ve stajyerlerin de işyerindeki iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin ekipman ve diğer hizmetlerde işçi sayısına dahil edilmesi gerekmektedir. Bu itibarla çırak ve stajyerlerin iş sağlığı ve güvenliği açısından korunmasına yönelik olarak hukuki düzenlemelerde işverene daha fazla yükümlülük getirilmesi ve bu yükümlülüklerin çırak ve stajyerlere yönelik olarak bağımsız bir hukuki düzenlemeyle yapılması daha etkili olacaktır.

İşveren tarafından iş sağlığı ve güvenliği için gerekli her türlü önlemi alma zorunluluğu, önlemlerin uygulanması açısından denetleme, işçiye yaptığı iş ve çalışma riskleri hususunda gerekli eğitimi verme, işyerindeki olası risklere yönelik genel bir değerlendirme raporu hazırlama, çalışanların sağlıklarına yönelik gözetim yapma, işyerinde meydana gelen kazaları bildirme ve bu kazaların kaydını tutma ve diğer yükümlülükler ile çalışma alanında iş sağlığı ve güvenliği konusunda örgütlenmeyi sağlama şeklinde sıralanmıştır. Öte yandan iş sağlığı ve güvenliği kurullarının görev ve yetkileri çerçevesinde; çalışanlara yönelik eğitim verme, denetleme ve çalışma ortamı ile ilgili; sosyal ilişkiler, iş organizasyonu, teknoloji ve çalışma şartları gibi durumları göz önünde tutarak gerekli çalışmaları yapmaları öngörülmektedir. Özellikle çalışma sahasında ortaya çıkan iş kazaları ve meslek hastalıklarının yukarıda zikredilen durumlardaki yetersizlikten kaynaklandığı düşünüldüğünde bu kurulların görev ve yetkilerinin üzerinde durulması tavsiye edilebilir.

Çalışanların yükümlülükleri 6331 sayılı Kanununun 19. maddesinde ifade edilmiştir. Buna göre, “Çalışanlar, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili aldıkları eğitim ve işverenin bu konudaki talimatları doğrultusunda, kendilerinin ve hareketlerinden etkilenen diğer çalışanların sağlık ve güvenliklerini tehlikeye düşürmemekle yükümlüdür” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca çalışanların, tehlikeli madde, taşıma ekipmanları ve diğer çalışma araçlarını verilen talimatlara göre kullanma, cihaz, araç/gereç ve makineleri doğru kullanmak, keyfi uygulamalardan kaçınmak zorundadır. Çalışma ortamında çalışanların işyeri ve diğer çalışanlara karşı sorumluluklarının olduğu vurgulandığı halde bazı iş kazalarının diğer çalışanların dikkatsizliğinden dolayı meydana gelmektedir. Bu açıdan işverenlerin denetleme mekanizması üzerinde durulması gerekmektedir. Denetleme ve eğitim sorumluluklarının yerine getirilmediği takdirde, Anayasa'nın 17. maddesinde zikredilen “Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı”nın korunmasına yönelik düzenlemenin de ihlal edileceği göz önünde tutularak, çalışma ortamında ortaya çıkabilecek iş kazası sonucu çalışanların vücut bütünlüğünün bozulmaması için gerekli önlem ve tedbirlerin alınması gerekmektedir

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: İki yazar da eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır

Kaynakça

- Akyiğit, E. (2019). Çırak ve stajyerlerin iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri hakkında bazı düşünceler. *Kamu-İş*, 14(3), 29-61.
- Alpagut, G. (2014). 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun genel esasları. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(2), 31-46.
- Ateş, Z. G. (2020). Çalışanların iş sağlığı ve güvenliği açısından eğitilmeleri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(2), 713-744.
- Bağ, Y. (2022). Türkiye’de mesleki eğitimde yaşanan değişim süreci, *International Social Sciences Studies Journal*, 8(101), 2739-2756.
- Sabuncu, H. (2004). Prof. Dr. Turhan Akbulut: Ülkemizde İşçi Sağlığının Hocası. *TTB Mesleki Sağlık Ve Güvenlik Dergisi*, 5(18), 25 – 27.
- E. İslamoğlu ve S. Yıldırım (Ed). (2019). Sosyal bilimlerde yeni araştırmalar. s. 213-226. Ankara: Berikan Yayınevi.

-
- Çiçek, Ö.ve Öçal, M. (2016). İş sağlığı ve güvenliğinin tarihsel gelişim. *Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 106-129.
- Doğan Yenisey, K. (2019). İş hukukunun temel kavramları. U. Aydın ve F. Kocabaş (Ed). *Bireysel iş hukuku*. s. 3-40. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kılıkış, İ. (2013). İş sağlığı ve güvenliğinde yeni dönem: 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu (isgk), “iş,güç” *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15(1), 13-41.
- Korkut, G. ve Tetik, A. (2013). 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun getirdiği yenilikler ve temel sorunlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 455-474.
- Kazak, İ. E. (1992). İşçi sendikalarının tarihi gelişimi (İngiltere örneği). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 63-81.
- Özer, M. ve Suna, H. E. (2022). 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu’nda Yapılan Değişiklik Sonrası Mesleki Eğitim Merkezi Programlarının 2022 Yılı İlk Üç Aylık Performans Değerlendirmesi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(18), 1-17.
- Seratlı, G. B. (2004). 4857 Sayılı İş Kanununa Göre İş Sağlığı ve Güvenliği. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2), 197-245.
- Süzek, S. (2022). *İş hukuku*. İstanbul: Beta Basım ve Yayın.
- Terzioğlu, A. ve Aksungur, A. B. (2019). İş sağlığı ve güvenliğinde işverenin hukuki ve cezai sorumluluğu. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 3(6), 12-54.
- Yener Aydın, B. ve Doğan, A. (2020), iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerine yönelik çalışan algılarının belirlenmesi, *beykoz akademi dergisi*, 8(2), 1-19.
- Yiğit Şakar, A. (2012), işletmelerde mesleki eğitim gören öğrencilere ve çıraklara yapılan ücret ödemelerinde asgari geçim indirimi uygulanır mı?. *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 7(25). s.249-255.
- <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/staj> (Erişim Tarihi: 08.04.2023).
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.04.2023).
- <https://web.archive.org/web/20210723212516/http://www.lugatim.com/s/%C5%9EAK%C4%B0RT> adresinden (Erişim Tarihi: 10.04.2023).
- <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4> (Erişim Tarihi: 29.03.2023).
- <https://www.alomaliye.com/2017/10/03/ogrenci-cirak-stajyer-is-kazasi> (Erişim Tarihi: 24.05.2023).

Extended Abstract

Research Questions and Purpose

The concept of occupational health and safety involves protecting individuals from the health and safety risks and dangers that they may encounter in the workplace, or in the event that they are exposed to such risks, mitigating the harm caused. Occupational health and safety have become essential aspects of working life in the modern world, where technological advancements, occupational accidents, and diseases have increased rapidly. Protecting employees in terms of health and safety while they are working is as crucial as compensating them for their efforts. Protecting an employee in terms of occupational health and safety means safeguarding not just their physical well-being but also preventing any negative social and economic consequences that may arise. A person who suffers a work accident or occupational disease may face challenging social and economic situations in society. Comprehensive legal regulations have been established to prevent workers from suffering losses due to the work they perform, as seen in previous regulations and later with the Occupational Health and Safety Law No. 6331. While the previous legal regulations had only limited provisions for protecting workers in terms of work accidents and occupational diseases, the scope was broadened with the Occupational Health and Safety Law No. 6331, which came into force on 20 June 2012, and provisions were made to protect all employees. While the previous legal regulations mostly contained provisions regarding the consequences of non-compliance with occupational health and safety, preventing work accidents, and occupational diseases has become a priority with the Occupational Health and Safety Law.

Methodology

Although apprentices and trainees are not classified as workers or civil servants and are not entitled to wages for their work, they are included in the concept of employees according to Article 2 of the Occupational Health and Safety Law No. 6331. This statement was not found in previous regulations and is a positive regulation. This study aims to address the legal regulations introduced to protect apprentices and interns. These individuals are not considered workers or civil servants, are not entitled to wages for their work, and work in the same areas as other employees. The study aims to identify deficiencies in this regard and to protect them against the risks of work accidents and occupational diseases that they may encounter while working. The study first focuses on the general concept of occupational health and safety, the employer's obligations in this regard, and the rights and powers of employees regarding occupational health and safety. In addition to examining scientific publications regarding the occupational health and safety of apprentices and trainees, the study examines the current legislation.

Results

Legal regulations related to apprentices and interns in the Constitution, the Vocational Education Law No. 3308, the Labor Law No. 4857, and the Code of Obligations No. 6098 are briefly mentioned. Subsequently, the study emphasizes the provisions of the Occupational Health and Safety Law No. 6331, the most critical legal regulation regarding occupational health and safety in force in our country. In particular, the law's regulation stating that "*this law applies to all employees, including apprentices and interns, regardless of their field of activity*" provides a clear statement regarding the protection of apprentices and interns. For this reason, this law is of great importance for all employees, as well as apprentices and trainees. According to the Occupational Health and Safety Law No. 6331, it is incorrect not to consider the number of apprentices and trainees in any situation related to occupational health and safety measures in a workplace. Regardless of the number of apprentices and trainees in a workplace, their number should be considered in providing occupational health and safety services since they are not included in the number of employees according to legal legislation. It is thought that if apprentices and trainees are employed in risky workplaces, they are deprived of legal protection against work accidents and occupational diseases. To ensure that this regulation does not have any negative consequences on apprentices and trainees, the legislation requires that they be included in the number of workers in the equipment and other occupational health and safety services in the workplace. Therefore, it would be more effective to impose more obligations on the employer in legal regulations in this direction for the protection of apprentices and interns in terms of occupational health and safety or to impose these obligations on apprentices and interns through an independent legal regulation.

Arap Milliyetçiliği ve 1967 Arap-İsrail Savaşı¹

Arab Nationalism and 1967 Arab-Israel War

Muhittin Tekdemir^a, Fatma Zehra Biçen^b, Azad Tekdemir^c

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, muhittin.tekdemir87@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0654-6106

^b Öğretmen, Diyarbakır Ergani Atatürk Ortaokulu, zehrabicen82@gmail.com

^c Öğretmen, Diyarbakır Ergani Yenişehir Anaokulu, mucit_tek@hotmail.com

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 15.11.2023

Makale Kabul Tarihi: 15.12.2023

Anahtar Kelimeler: Arap milliyetçiliği, kavmiye, wataniye, Filistin, Cemal Abdünnasır, 1967 Savaşı.

JEL Kodları: F50, F51, F54, F59.

ÖZ

On sekizinci yüzyıldan itibaren Avrupa'da siyasi ve askeri alandaki gelişmeler, İslam dünyasının ilgisini çekmiştir. Osmanlı Devleti, askeri ve siyasi konularda bilgi edinmek amacıyla Avrupa'ya öğrenci göndermeye başladı. Bu durum, Batı kaynaklı bilginin yayılmasına yol açtı. Avrupa toplumu ve yönetimine doğrudan maruz kaldıktan sonra üstünlüğün sadece askeri ve ekonomik alanlardaki ilerlemelerden kaynaklanmadığı, farklı bir dünya görüşü ve zihniyetten kaynaklandığı anlaşıldı. Bu farkındalık, giderek benimsenen bir inancın oluşmasına yol açtı: modernleşme ancak Avrupalılaşmakla elde edilebilir. Aynı dönemde, Arap dünyasında da Avrupa'dan ithal edilen milliyetçilik ve ulus-devlet gibi fikirlerin etkisi görülmeye başlandı. 19. Yüzyıla gelindiğinde, Avrupa sömürgeciliği İslam dünyasının yarısından fazlasına yayılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Araplar, kendilerini Avrupa sömürgeciliği altında buldular. Bu çalışma, Arap milliyetçiliğini ve dönüşümünü incelemekte ve Arap milliyetçiliğinin bir ideoloji olarak uygulanabilirliği sorusunu gündeme getirmektedir. Çalışma, Arap milliyetçiliği konusunda mevcut literatürü inceleyerek, "vataniye" ve "kavmiye" kavramlarından hareketle bu ideolojinin Ortadoğu coğrafyasının ulus-devletler bağlamında yapısal dönüşümündeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

ARTICLE INFO

Research Article

Article Received: 15.11.2023

Article Accepted: 15.12.2023

Keywords: Arab nationalism, qawmiya, wataniya, Palestine, Abdünnasır, 1967 War.

JEL Codes: F50, F51, F54, F59.

ABSTRACT

Since the 18. Century, the developments in Europe have attracted the attention of the Islamic world. The Ottoman Empire sent students to Europe to learn about military and political developments. This led to the spread of Western knowledge in educated Ottoman circles. After direct exposure to Europe, it became clear that the superiority of the West was not only in military and economic fields, but also to a different worldview. This led to a belief that modernization could only be achieved through Europeanization. Arab world also began to see the influence of European ideas, such as nationalism and nation-state. By the 19th century, European colonization had spread to more than half of the Islamic world. After the First World War, Arabs found themselves under European colonialism. This study examines Arab nationalism and its transformation, and the viability of Arab nationalism. In this context, the study aims to examine the impact of this ideology on the structural transformation of the Middle Eastern geography in the context of nation-states, based on the concepts of "wataniya" and "qawmiya".

¹ Bu çalışmanın kısaltılmış bir versiyonu, sorumlu yazar tarafından 07-08.11.2023 tarihli "Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu'nda" bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Antik Yunanlılar bilim ve felsefe alanında önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Yunan düşünürler, rasyonel düşünce, ampirik metodoloji, bilimsel sınıflandırma, formel mantık, ahlak ve siyaset düşüncesi, doğa felsefesi vb. alanlarda bir geleneğin inşasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu düşünce mirası sonraki yüzyıllarda Batı dünyasını derinden etkilemiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, milliyetçilik ve ulus-devlet kavramlarının izinin Antik Yunan'a kadar sürülebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Yunan siyasal-toplumsal yapısının küçük şehir devletlerine kadar yayılmış olması (Katsari, 2006), Yunan olmayan halkların 'barbar' olarak kabul edilmesi (Kalın ve Uçgan, 2016) ve 'cumhuriyet' kavramının doğduğu yer olması bu konuda yeterli kanıt oluşturmaktadır. Tarih boyunca, modern sömürgecilik ve emperyalizm dönemine kadar, Avrupalılar Haçlı Seferleri ile dini milliyetçilik, Almanlar ile etnik milliyetçilik ve Fransızlar ya da Romalılar ile sivil milliyetçilik gibi milliyetçiliğin farklı versiyonlarını deneyimlemişlerdir. Bu durum 17. ve 18. yüzyıllara kadar devam etmiştir.

Avrupa'da özellikle 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren yükselen askeri ve teknolojik gelişmeler, İslam dünyasının ilgisinin Avrupa'ya doğru yönelmesine yol açmıştır. Bu ilginin temel nedeni Batı'nın siyasi ve askeri ilerlemesiydi. O dönemde Avrupa milletleriyle doğrudan ilişki içinde olan Osmanlılar, Avrupa'nın özellikle askeri alanda artan başarı ve üstünlüğünün nedenlerini anlamak için Avrupa'ya askeri ve siyasi alanlarda yetiştirilmek üzere öğrenciler göndermeye başladı. Bunun yanı sıra, bu ilerlemeleri daha yakından takip edebilmek ve Avrupa ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek amacıyla Avrupa başkentlerinde Osmanlı elçilikleri kuruldu. Bu durum, Batı hakkındaki bilginin eğitilmiş Osmanlı çevrelerine aktarılması için yeni kanallar açma etkisi yaratmıştır. Cleveland ve Bunton (2016) bu etkiye işaret ederek "*bu misyonlar, genç Osmanlı memurlarından oluşan küçük bir kadroya Avrupa'ya doğrudan deneyimleme ve Avrupa diplomasisinin dili olan Fransızca'yı öğrenme imkânı sağladı*" demektedir.

Zamanla Avrupalılarla doğrudan temastan sonra, bu üstünlüğün sadece askeri ve ekonomik alanlardaki teknik üstünlükten kaynaklanmadığı, bu başarının yeni bir dünya görüşü ve zihniyetten kaynaklandığı ve modernleşmenin Avrupalılaşmaktan başka çaresi olmadığı fikri yaygınlık kazanmaya başladı. Bu görüş, Avrupa ideallerinin en büyük savunucuları olan yöneticiler, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, aydınlar ve elitler tarafından giderek daha fazla dile getirilmeye ve desteklenmeye başladı. Öte yandan, Avrupa'dan ithal edilen milliyetçilik ve ulus-devlet gibi yeni kavramlardan etkilenen Araplar, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zor durumdan faydalanarak İmparatorluğu terk etmeye başladılar. Bu arada Avrupa sömürgeciliği ve yayılmacılığı 19. yüzyılda İslam coğrafyasının yarısından fazlasını işgal etmeye başladı. I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Araplar birbiri ardına Avrupa'nın sömürgesi ve mandası haline geldiler.

Bu çalışmanın konusuyla bağlantılı olarak, Kudüs'ün I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizler tarafından işgal edilmesi, Filistin Manda Hükümeti'nin kurulması ve ardından bölgede bir İsrail devletinin kurulması, daha çok savunmacı olan Arap milliyetçiliğini Cemal Abdünnasır ve onun politikalarıyla farklı bir düzleme taşımıştır. Bu bağlamda bu makale, öncelikle Arap milliyetçiliğini kısa bir arka planla ele almayı ve Arap-İsrail çatışmasıyla birlikte tersine dönmesini Cemal Abdünnasır ve 1967 Arap-İsrail Savaşı özelinde tartışmayı amaçlamaktadır.

1. Arap Milliyetçiliği

1.1. Ulus ve Devlet Kavramları

Arap milliyetçiliği mümkün müydü? Bu, cevaplama nispeten basit bir soru olabilir ancak milliyetçiliğin siyasi ideolojisinin modern anlayışı nedeniyle daha karmaşık cevaplar gerektirmektedir. Ulusun tanımı, milliyetçilik fikrini etkileyeceği için önemlidir. Hans Morgenthau (2006), bir uluslararası ilişkiler uzmanı olarak, ulusların "yer seviyesinden" kolayca gözlemlenemeyen, biraz soyut şeyler olduğunu açıklayarak ulusları şu şekilde tanımlar:

"Ulus, açık bir şekilde ampirik bir şey değildir. Böyle bir ulus görülemez. Ampirik olarak gözlemlenebilen şey yalnızca bir ulusa ait olan bireylerdir. Dolayısıyla ulus, belirli ortak özelliklere sahip bir dizi bireyden oluşan bir soyutlamadır ve onları aynı ulusun üyeleri yapan da bu özelliklerdir."

Tanımlarının soyut olmasına ve genel kabul görmüş bir tanımlama bulunmamasına rağmen, millet ve milliyet kavramlarını, genel olarak aynı coğrafyada yaşamış, aynı kültürel ve tarihi bağlarla birbirlerine bağlı, aynı dili, dini ve ırkı paylaşan topluluk olarak tanımlamak mümkündür (TDK). Bu tanımlar ışığında bir ulusun ilk ve en temel kriterinin kendisini Roma, Yunan, Alman ya da Arap gibi kolektif bir isimle tanımlaması ve ulus sınırları içerisinde yaşayan insanların da kendilerini Romalı, Yunan, Alman ya da Arap olarak adlandırması olduğu

söylenbilir. Anthony Smith (2010) kolektif isme ek olarak, bir ulusun diğer kritik unsurlarının paylaşılan mitler ve tarih, atalardan kalma bir vatanın işgali ve gelişimi ve ortak bir kültür olduğunu belirtmektedir. Roberts (2014) ise devlet için ölmeye hazır olma kavramına vurgu yapar:

“Bir ulusun varlığını belirleyen son ve belki de en kritik özellik, bir halkın ulusu için ölmeye istekli olmasıdır. İsteklilik kilit bileşendir; belirli bir ulusun insanları yalnızca zorla ya da baskıcı bir rejimin misilleme korkusuyla hizmete yönlendirilemez. Bu, bir halkın hayali ulusal kolektifleri için savaşmayı ve potansiyel olarak ölmeyi seçme iradesini ortadan kaldıracaktır.”

Ulus kavramı net çizgilerle tanımlansa da uygulamada bu kadar net çizgilere sahip değildir. Her ne kadar akademik ve kamusal ortamda sıklıkla birbirinin yerine kullanılsa ve aynı kabul edilse de “ulus” ve “devlet” kavramları birbirinden çok farklı kavramları temsil etmektedir. Bu farklılık, İngiliz-Fransız ve Almanların bu kavramları algılayışlarında da kendini göstermektedir. İngiliz-Fransızlar ulusun devlet tarafından yaratıldığını savunurken, Almanlar ulusların kültürel varlıklar olduğuna ve devletten bağımsız olarak geliştiğine inanmaktadır. Bir tarafta İngiltere ve Fransa etnik ve dilsel olarak homojendi ve uluslarını bu çok kültürlü çeşitliliğe dayanarak inşa edebildiler, ancak bu ikisinden farklı olarak Almanlar 1871’de tek bir devlet altında birleşene kadar ayrı devletler altında varlıklarını sürdürdüler (Smith, 1989). Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Arapların varlığı da birleşik bir ulus devlete sahip olmalarını bakımından Almanlara benzetilmektedir.

1.2. Arap Milliyetçiliği ve Tarihsel Süreci

Batı tipi milliyetçilik ya da ulus-devletten farklı olarak Arap dünyası mezhepçilik, bölgesellik ve kabilecilik gibi çeşitli alt-kültürel dinamikler üzerine kuruluydu ve bu -izmler toplumda derin etkilere sahiptiler. Bu çerçevede Arap dünyasında etnik ve milli bağlamlarda kullanılan milliyetçilik ve devletçilik kavramlarının yerine kullanılan iki kavram olan “vataniye” ve “kavmiye” kavramları ön plana çıkmaktadır.

Vataniye, bir bireyin, bir grubun veya bir topluluğun, genellikle bir devletin vatandaşı olma durumunu ifade eder. Vataniye kavramı, bir kişinin doğduğu veya vatandaşı olduğu ülkeyle olan hukuki, sosyal ve kültürel bağlarını ifade eder. Vataniyet, bir ulus-devletin sınırları içindeki bağlılık ve kimlik duygusunu yansıtarak, bireyin bu devlete aidiyetini belirtir.

Kavmiye ise, genellikle etnik veya kabilevi grupları ifade eden bir terimdir. Kavmiyet, bireylerin aidiyet duygularını, genellikle dil, kültür, tarih veya soy bağlarına dayanarak belirten bir kavramdır. Bu, bir etnik grubun, belirli bir topluluğun veya soyun mensupları arasında paylaşılan özelliklerin, birliğin ve dayanışmanın vurgulanması anlamına gelir.

Bu kavramlar genellikle birbirleriyle ilişkilidir, ancak farklı bağlamlarda kullanılırlar. Vataniye, genellikle devlet veya ülke bağlamında kullanılırken, kavmiye daha çok etnik veya soy bağlamında kullanılır. İnsanlar genellikle hem vataniyetlerine hem de kavmiyetlerine aidiyet duygularını hissedebilirler, bu da karmaşık ve çok katmanlı kimliklere neden olabilir (Gürbüz, 2020).

Ancak tüm bu ideolojilerin ve kavramların varlığına rağmen, halkın milliyetçilik ya da ulus devlet talebi yoktu ve milliyetçi duygular İslam dini tarafından belirlenen temel dinamiklerin önüne geçemiyordu, ancak talepler siyasi otorite tarafından dayatılıyordu. Dawisha (2016), Antonius (2015) ve Cleveland (1979) gibi akademisyenler de Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Arap İsyanı’nın başlangıçta Arapçılık ya da Arap ulusu adına değil, İslam adına ilan edildiğini savunmaktadır. Bu dönemde dini kimlik, ulusal ya da etnik kimlikten daha önemli görülmüştür.

Arap milliyetçiliği, ulus-devletçi Arap milliyetçiliği(leri), Pan-Arabizm ve sosyalist Arap milliyetçiliği (Kurun, 2017) gibi birçok farklı kalıba girmiş olsa da, bu makalede kavramsal farklılıklardan ziyade tarihsel gelişime odaklanılacağı için bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılacaktır.

1.2.1. Arap Milliyetçiliği Dönemleri

Tarihsel açıdan bakıldığında, Arap milliyetçiliğinin üç dönemi vardır: Birinci Dünya Savaşı öncesi, Birinci Dünya Savaşı sonrası ve 1948 Arap-İsrail Savaşı’nı takip eden dönem. Milliyetçilik fikrinin Arap dünyasına ilk kez girişi 18. yüzyıldaki Fransız Devrimi’nden sonra Mısır, Suriye, Irak ve Lübnan üzerinden olmuştur. Arap milliyetçiliğinin kökenleri hakkında farklı görüşler olmasına ve birçok akademisyenin bunu Vahhabi hareketine (Haim, 1962) ve hatta İslam öncesi dönemlere (Rouleau, 1967; Hinnebusch, 2004) dayandırmasına rağmen, diğer birçok akademisyen bunu Mısırlı Muhammed Ali Paşa’ya (1769-1849) ve 1916’da Mekke Şerifi Hüseyin’in isyanına kadar götürmektedir (Zeine, 1989). Napolyon’un 1798’deki işgalinden sonra Mısır’da iktidara gelen Muhammed Ali Paşa döneminde Avrupa ülkeleri ile ticari ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmenin etkisiyle beraber, birçok sayıda öğrenci Avrupa’daki gelişmeleri yakından takip etmek ve öğrenmek amacıyla farklı Avrupa şehirlerine gönderilmeye başlanmıştır (Kurun, 2017). Batı zihniyetiyle

eğitilen bu öğrenciler, Arapların İslam'dan önce de bir ulus olarak yaşadıklarına, dolayısıyla bu iki kavramın birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiği fikrini ön planda tutuyorlardı. Mısır'daki Arap milliyetçiliğinin kökenleri Mısır milliyetçiliği ve İslami modernizm olarak ortaya çıkmıştır. Onlara göre, az gelişmiş Müslüman toplum ancak İslam'da reform yoluyla değişebilirdi. Arap milliyetçiliğinin bu ilk döneminde düşünürler ve siyasi otorite, Batı'dan ithal edilen fikirlerin seküler ve milliyetçi olduğuna ve bu fikirlerin kendilerini bölmeyi amaçladığına ikna olmuşlardır. Bu nedenle İslam'ı Arap toplumunu geliştirebilecek tek üst kimlik ve bağ olarak görmekteydiler.

Avrupa'nın kültürel etkisi, özellikle Suriye ve Irak topraklarında, Fransız Cizvitler ve Amerikalı Protestan misyonerler tarafından açılan okullar aracılığıyla bölgede yaşayan Hristiyan Araplar üzerinden etkili olmaya başlamıştır. Arap milliyetçiliğinin Suriye'de kök salmasının nedeni, Suriye valisi İbrahim Paşa'nın misyoner okullarının kurulmasına izin vermesi ve kendi yönetimi altında yeni fikirlerin ortaya çıkmasını teşvik etmesidir (Dawisha, 2016; Antonius, 1979).

Milliyetçi hareketlerin bu ilk döneminin bir sonucu olarak, Müslümanların İslam'ın yerine ilişkin kaygıları ile Hristiyanların Arap toplumunun çoğunluğunda karşılık bulamayan fikirleri arasındaki çatışma nedeniyle Arap milliyetçiliğinin 19. yüzyılda entelektüel bir hareket olarak belirginleştiği söylenemez.

Arap milliyetçiliği sürecindeki ikinci dönem Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemdir. Arap milliyetçiliği 19. yüzyılda genellikle kültürel bir hareketti. Hareketin siyasallaşması 20. yüzyılın başından itibaren gerçekleşmiştir. Batılı fikirlerin Osmanlı coğrafyasına taşıyan Jön Türklerin milliyetçi ideolojileri ve politikaları Arapların yabancılaşmasına yol açmış ve sonuç olarak Türk milliyetçiliğine karşı Arap milliyetçiliği sürecini hızlandırmıştır. 1914-1916 dönemi Arapların Osmanlı İmparatorluğu'na güvenlerinin neredeyse kalmadığı bir dönemdir (Bilgenoğlu, 2007). Arap milliyetçiliği, Batılı devletler tarafından yönlendirilen Şerif Hüseyin isyanı ile anti-emperyalist bir boyut kazanmıştır. 1916'da gerçekleşen ve "Büyük Arap İsyanı" olarak adlandırılan isyan, Arap milliyetçiliği tarihindeki ilk somut ayrılıkçı harekettir (Özalkan, 2018). Her ne kadar yerel Araplar Osmanlı yönetimine karşı isyanı desteklememiş olsalar da, Arap milliyetçiliğinin siyasallaşma süreci, İslam'ın etnik ya da dilsel olarak bölünmesiyle sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı ile başlamıştır. Khadduri (1970), savaşın Arap milliyetçiliği üzerindeki etkilerine işaret etmekte ve bu dönemi ayrılıkçı hareket üzerindeki İngiliz etkisine işaret ederek anlatmaktadır.

"Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yeni koşullar Arap milliyetçiliğinin gidişatını büyük ölçüde etkiledi ve Arap amaçlarının yeniden formüle edilmesini gerektirdi... Türklere karşı Arap taleplerine İngiliz desteği, Arap milliyetçiliğine damgasını vuran ve onu yavaş ve barışçıl bir harekettten devrimci ve ayrılıkçı bir harekete dönüştüren devrimci liderleri ön plana çıkardı. Bu noktadan itibaren Arap milliyetçiliği, ister Türk ister başka bir yabancı yönetimden olsun, tam bağımsızlık talep etti."

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgenin Batılı güçler tarafından işgal edilmesiyle birlikte pan-Arabizm olarak tanımlanabilecek bir ideoloji gelişmeye başladı. Bu ideolojinin lideri olan Sati el-Husri, seküler bir milliyetçilik anlayışına sahipti. İslam ümmeti kavramını, Arap Hristiyanları da dâhil olmak üzere Arap dili ve tarihinin Peygamber'den önce de var olduğu fikrine dayanarak Arap ümmeti kavramına dönüştürmüştür. Roshwald'ın (2013) argümanı bu tartışmayı kanıtlar niteliktedir:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının son on yıllarında Arap milliyetçiliğinin seküler bir vizyonunu dile getiren, günümüz Lübnan ve Suriye'sinden Batı eğitimi almış küçük bir grup Hristiyan Arap entelektüelinden de bahsetmek gerekir. Paris ve Kahire'de sürgündeyken 1904'ten 1916'daki ölümüne kadar yazdığı yazılarla tanınan Suriyeli Hristiyan Necip Azuri gibi yayıncı ve yazarlar, Arap ulusunun Osmanlı kontrolünden kurtulacağı ve kendi içindeki Hristiyan-Müslüman ayrımını açacağı günü dört gözle bekliyorlardı."

İslam birleştirici unsur olduğu için, Batı'nın arzuladığı ayrışmanın milliyetçilik ideolojisinin İslami bir çerçevede gerçekleşmesi mümkün değildi. Bu nedenle asıl vurgu ayrılıkçı bir ideoloji olarak milliyetçilik üzerindedir. Araplar, Osmanlıları (özellikle Türkleri) İslam'a zarar vermekle suçlayarak milliyet vurgusu yapmaya başladılar (Hourani, 1983).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde siyasi bir nitelik kazanarak anti-emperyalist bir yönelim takip eden Arap milliyetçiliği düşüncesi, Arapların kendi aralarındaki mücadelelerini önleme ve siyasi bir birlik oluşturma konusunda istenen başarıyı sağlama konusunda başarısız olmuştur. Bu süreçte, Arapları birleştiren tek konu, Filistin meselesi olmuştur. Zira o dönemde artan Yahudi göçü ve dış baskılar, Filistin'deki nüfus dengesini bozmuştu (Özalkan, 2018). Bu durum sadece Filistinlileri değil, aynı zamanda Arapları da olumsuz bir şekilde etkiliyordu. Çünkü bölgede yahudi bir devletin kurulması, bağımsızlık mücadelesi vermeye çalışan Arap devletlerinin sosyal, ekonomik ve siyasi durumlarını olumsuz bir şekilde etkileyecekti. Dolayısıyla 1936-1939 yıllarında Filistin'de yaşanan Arap isyanının, Arap uyanışını tetiklediği ve ayrı devletler altında yaşayan Arapları birleştirerek ilk defa tek bir ulus gibi hareket etmelerine olanak tanıdığı söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap milliyetçiliğinin inşa edildiği temel unsurlar, anti-emperyalizm, İsrail karşıtlığı ve siyasi rejimlerin inşası olmuştur (Ay, 2018). 1940'larda Arap milliyetçiliği fikri büyük bir gelişme gösterdi. Sömürgecilğe uğrayan Ortadoğu ülkeleri, sömürgeci Batı'nın etkisinden kurtulmak istiyor, ancak ironik bir şekilde geri kalmışlıklarının çözümünü de Batılılaşma ve modernleşme görüyorlardı. 1945 yılında Arap devletleri arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi ve her devletin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı göstermeyi amaçlayan Arap Birliği, Mısır'ın öncülüğünde kuruldu. Arap milliyetçiliğinin birleşmesine yönelik somut bir adım gibi görünse de, Arap Birliği'ndeki bağımsızlık ve egemenlik vurgusu, *kavmiye* (milliyetçilik) ve *vatanîye* (ulus-devlet) kavramları arasındaki çatışmayı daha da güçlendirdi ve *vatanîye* kavramını güçlendirdi. Aynı zamanda Lig'in kurulması Mısır'ın Arap dünyasındaki olası liderliğini de meşrulaştırdı. Suriye'de Husri'nin fikirlerini geliştiren Mişel Eflak tarafından kurulan milliyetçi-sosyalist Baas Partisi bu yıllarda yükselişe geçti.

Ayrıca, bu dönemde meydana gelen ilk Arap-İsrail çatışması da Arap milliyetçiliği üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Arap milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı'ndan ilk Arap-İsrail Savaşı ve devamında İsrail kurulmasına kadar geçen sürede anti-emperyalist bir nitelik taşıyordu, ancak İsrail'in kurulması bu ideolojiye 'devrimci bir nitelik' kazandırmıştır. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasından hemen sonra İsrail'e saldıran Arap ülkeleri savaştan ağır bir yenilgi alarak ayrılmışlardır. Her ne kadar, Arap ülkelerinin bu şekilde kolektif bir şekilde hareket etmeleri, bu ülkelerin Arap milliyetçiliği etrafında nasıl birleşebildiklerini, dolayısıyla bir ideoloji olarak Arap milliyetçiliğinin gücünü gösterse de, savaşın kaybedilmesi Arap milliyetçiliğinin ciddi bir şekilde gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Mısır'da *vatanîye* ve *kavmiye* arasındaki denge *vatanîye* kavramına doğru kaymış, devletlerin milliyetçi duygulardan ziyade kendi siyasi çıkarlarını önemsedikleri ortaya çıkmıştır. Arap devletlerinin ve hükümetlerinin İsrail karşısındaki zayıflığı da ortaya çıkmıştır. Filistin Savaşı, Arap milliyetçiliği üzerinde kısa sürede olumsuz etkiler yaratsa da 1950'li yıllarda Arap milliyetçiliğinin yeniden canlanmasında temel katalizör olmuştur.

1.3. Cemal Abdünnasır ve Arap Milliyetçiliği

Bu bağlamda, devlet yönetimindeki etkisizlik ve beceriksizlik nedeniyle savaşta yenildiklerini düşünen bir grup genç subay, Cemal Abdünnasır liderliğinde 23 Temmuz 1952'de krallığa karşı darbe yaparak Mısır'ın yönetimini ele geçirdi (Çimen, 2014). Bağımsızlığını kazanmaya başlayan Ortadoğu ülkelerinde modernleşme ve ilerleme hareketlerine ordular öncülük etmiştir. Diğer bir deyişle, milliyetçilik akımı, birçok Arap ülkesinde, orduda kendine yer bulmuş, askerler ulusal kaygılarla devletlerin yönetimini ele geçirmişlerdir. Batı hariç tüm dünyada ordunun benzer şekillerde siyasete müdahale etmesinin nedeni dışa bağımlı eşitsiz yapıdır. Askerler kendilerini halkın temsilcisi olarak tanımlamakta, bağımsızlık ve ulusal kalkınma taleplerini dile getirmektedirler. Benzer şekilde, 1958'de Irak'ta ve 1963'te Suriye'de ordu askeri darbeye iktidarı ele geçirmiş ve Arap milliyetçiliği kültürel bir hareketten ziyade siyasi bir ideoloji haline gelmiştir (Özalkan, 2018).

Orduların yönetime el koymasının sonuçları Arap milliyetçiliğinde önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıkar. Başlangıçta *vatanîye* kavramına değer veren Nasır, giderek *kavmiye* anlayışına dayalı politikalar izlemeye başlamıştır. Nasır'ın siyasi hayatı boyunca çok önem verdiği Asvan Barajı projesi, Dünya Bankası'nın kredi vermeyi reddetmesi üzerine hayata geçirilememeye tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Nasır, bunun üzerine, Süveyş Kanalı'nı millileştirmeyi hedefledi. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail, Mısır'a saldırarak 1956'da Süveyş Savaşı'nı başlattı. ABD ve Sovyetler Birliği'nin araya girmesiyle bir ateşkes anlaşması imzalandı. Süveyş Savaşı, aslında askeri bir yenilgi olmasına rağmen, Nasır'a siyasi bir zafer getirdi. İradesi ile Arap halklarının gözünde bir kahramana dönüşen Nasır, Arap dünyasının lideri haline geldi (Özalkan, 2018). Süveyş Krizi ile Arap milliyetçiliği de önemli bir ivme kazandı. Yeni siyasi konumu ve gücü neticesinde Nasır, tüm Arap devletlerini ve Müslümanları federal bir yapıda birleştirmeyi hedeflemiş ve kendisini bu yapının lideri olarak görmüştür. Ülkesinin bağımsızlığını Batı'dan alan Nasır, diğer Arap toplumlarına da bağımsızlık mücadelesine başlamaları için örnek olmuştur. Bu bağlamda Arap milliyetçiliği ve Nasırcılık temel itici güçler olmuştur (Kurun, 2017).

Arap milliyetçiliğinin zirvesi olarak görülebilecek olay 1958 yılında gerçekleşti. Nasır, Pan-Arap idealini gerçekleştirmek için Suriye ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurma yolunda ilk adımı attı. Ancak iki ülke arasındaki liderlik yarışı, siyasi ve ekonomik yapıların birbiriyle uyuşmaması gibi nedenlerden dolayı 1961 yılında Suriye'nin çekilmesiyle birlik sona erdi (Kurun, 2017).

Bağımsızlıktan sonra bu milliyetçi hareketlerin birçok farklı yaklaşımı olmasına rağmen, çoğu sosyalist ideolojiyi benimsemiştir. Bu anlamda Arap milliyetçiliği üzerindeki en önemli birleştirici hareket Nasırcılık ve Baasçılık olmuştur. 1950'lerin sonlarında yükselmeye başlayan Baasçılık ideolojisi Irak ve Suriye'de benimsenmiştir. Ortadoğu'daki tüm Arap devletlerini tek bir Arap devleti altında birleştirmeyi amaçlayan Baas hareketi, sosyalist reformlar gerçekleştirmek, toplumsal farklılıkları azaltmak, mülkiyeti sınırlandırmak, üretim araçlarını millileştirmek vb. için sosyalist araçları kullandı. Bu şekilde dışarıda emperyalizmle mücadele edebilecekler ve bu da yerel iyileşmelere yol açacaktı. Ancak Mısır'ın yukarıda bahsedilen Birleşik Arap

Cumhuriyeti'nde lider konuma yükselmesi Suriye tarafındaki Baasçıların amaçlarına hizmet etmedi ve bazıları istifa etti. 1961 yılında Suriye'nin ayrılmasıyla Birlik sona erdi (Koraş, 2012).

Bu başarısızlıktan etkilenen Nasır, bunu Süveyş Krizi'ndeki saldırılardan daha tehlikeli olarak yorumladı. Ona göre bu, Arap milliyetçiliğine yönelik ilk ciddi tehditti. İkinci önemli tehdit ise 1962'de Yemen iç savaşı ile geldi ve Arap devletleri cumhuriyetçiler ve monarşi yanlıları olarak ikiye bölündü. Nasır'a göre monarşiler pan-Arap ideallerinin önündeki en büyük engeldir. Bu bağlamda monarşi yanlılarına karşı cumhuriyetçileri destekleyen Nasır, birçok Arap ülkesini karşısına almıştır. Arap milliyetçiliğine yönelik üçüncü ve en ölümcül tehdit 1967 yılında geldi.

İkinci Arap-İsrail Savaşı, 1967'deki Altı Gün Savaşı, Arap milliyetçiliği için en keskin tehdit ve dönüm noktasıydı. 1964'te Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kuruldu ve 1963'teki darbe ile Suriye'de Arap milliyetçiliği ve sosyalizm temelli Baas Partisi iktidara geldi. Bu iki gelişme İsrail ile krizi yeniden başlattı. Nasır, Sina'da konuşlanan BM barış gücünün geri çekilmesini talep ederek buraya asker çıkardı ve Mayıs 1967'de Akabe Körfezi'ni de kapattı. İsrail Savunma Bakanı Moshe Dayan Nasır'ın girişimlerine tepki gösterdi. Suriye-İsrail gerginliği İsrail'in Gazze ve Sina'yı işgal etmesi için de iyi bir fırsattı. 5 Haziran 1967'de ilk kez Arap birlikleri ile İsrail birlikleri karşı karşıya geldi. Ani bir saldırıyla Mısır hava kuvvetlerini imha eden İsrail, Suriye ve Ürdün'e de saldırdı. İsrail, Arap ülkeleri arasındaki parçalanma ve ayrışmadan yararlanarak 1949'dan beri Mısır ve Ürdün'ün kontrolünde bulunan Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze'yi kapsayan Filistin topraklarını, Mısır topraklarındaki Sina Yarımadası'nı ve Suriye topraklarındaki Golan Tepeleri'ni işgal etti.

2. 1967 Savaşı'nın Sonuçları

1967 Savaşı'nın sonuçları çok boyutludur. Savaşın siyasi sonuçlarına geçmeden önce, günümüze kadar en önemli sorunlardan biri olan Kudüs dâhil toprak kaybı ve bunun Filistinli mülteciler üzerindeki etkilerine değinmek büyük önem taşımaktadır. 1967 Savaşı sonrasında toprakları İsrail tarafından işgal edilen Mısır, Ürdün ve Suriye bu sorunu bir iç politika meselesi olarak değerlendirmiş, kaybetmiş oldukları toprağın peşine düşmüş ancak ortak bir eylem planına sahip olamamışlardır. Bu da sürecin Filistin'in aleyhine işlemesi gibi kaçınılmaz bir sonuca neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu sisteminde Filistin'de de durum pek değişmedi. İsrail, 1967 Savaşı'nda Kudüs de dâhil olmak üzere Filistin topraklarının tamamını ele geçirdi ve topraklarını üç kat genişletti. 1973'teki savaş İsrail'in konumunu tamamen güçlendirdi. Her savaş ve katliamdan sonra Filistinli mülteciler kervanına yenileri eklendi. Savaşın sonra 300.000'den fazla mülteci Ürdün Nehri'nin doğusuna taşındı ve Ürdün en fazla Filistinli mültecinin yaşadığı ülke oldu. Birleşmiş Milletler'de (BM) alınan 200'den fazla karar ABD vetosu ile Güvenlik Konseyi'nden dönmüştür. İsrail, tüm bu kararlara rağmen keyfi uygulamalarını devam ettirmiş olduğundan, bu kararlar caydırıcı bir nitelik kazanmamıştır (Kemiksiz, 2016).

Örneğin, BM Güvenlik Konseyi'nin işgal altındaki topraklarda yaşayan insanlara insani muamele yapılması ve evlerine dönmelerine izin verilmesi konusunda kabul ettiği 14 Haziran 1967 tarihli ve 237 sayılı karar uygulanmamıştır. Böylece mülteci sayısı neredeyse yarım milyon artmıştır.

1967'deki savaşın hemen ardından Sudan'ın başkenti Hartum'da toplanan Arap liderler meşhur 'Üç Hayır'ı ilan ettiler: İsrail ile barış yapılmayacak, İsrail tanınmayacak ve İsrail ile görüşülmeyecek. Ancak diğer Arap ülkelerini bu 'Hayır'lar konusunda ikna eden Arap ülkelerinden üçü (Mısır, Suriye, Ürdün) perde arkasında İsrail ile görüşmelere başladı bile. Bu üç ülkenin ortak özelliği İsrail'den geri alabilecekleri topraklarının olması. Nitekim Mısır, işgalle birlikte Sina petrolünü ve Süveyş Kanalı gelirlerini; Suriye, Golan Tepeleri'ndeki su kaynaklarını ve verimli topraklarını; Ürdün ise Harem-i Şerif gibi kutsal ve tarihi mekânlarını kaybetmiştir.

Dahası, 1967 Savaşı Arapların İsrail'e yönelik politikasını yön veren önemli tarihi gelişmelerden bir olmuştur. Özellikle bu savaşın Arap üzerinde bıraktığı etki, 'Nakba' olarak adlandırılan ve bölgede Arapların İsrail'in kurulmasına yol açan ve Filistin'den diğer Arap ülkelerine doğru bir mülteci sorununa yol açan 1948 Savaşı'ndan bile fazla olmuştur. O zamana kadar politikalarını İsrail'i ortadan kaldırmak üzerine belirleyen Arap ülkeleri, bu savaşla birlikte savunma pozisyonu almaya başlamıştır. Bunun en önemli nedeni, Arap ülkelerinin hiçbirinin 1948 Savaşı'nda toprak kaybetmemiş olmasıdır. Bu savaşın en çok Filistinliler etkilenmiş ve çok sayıda Filistinli kendi topraklarından sürülerek mülteci durumuna düşmüştür. Tarihi Filistin topraklarının büyük çoğunluğu, İsrail tarafından işgal edilirken, geri kalan Filistin toprağı da Ürdün ve Mısır'ın hâkimiyetine girmiştir. Öte yandan Ürdün, Mısır ve Suriye'nin 1967 Savaşı'nda İsrail tarafından işgal edilen topraklarını geri alma yönündeki girişimleri, sonraki dönemde Araplar tarafından takip edilen politikanın belirleyici bir unsuru haline gelmiş ve birçok Arap devletini BM'nin 242 sayılı kararı uyarınca İsrail ile barış yapma karşılığında topraklarını geri almaya zorlamıştır.

Altı Gün Savaşı olarak da adlandırılan 1967'deki İkinci Arap-İsrail Savaşı, Arap milliyetçiliği için en keskin kırılma noktasıdır. İlk ve belki de en önemli etki, Arap milliyetçiliğini doğuran gücün Haziran 1967'deki savaşla birlikte nihai olarak kapatılmış olmasıdır. Bu savaşla İsrail, Arap devletleri koalisyonunun ordularını ağır bir yenilgiye uğratmış ve topraklarını üç kat genişletmiştir. Savaşın sonra ekonomileri mahvoldu ve Arap

milliyetçiliğinin popülaritesi tamamen ortadan kalktı. Arap devletlerinin tek bir devlet altında birleşme hedefleri de topraklarını İsrail'e kaptırdıktan sonra değişti ve 'anavatanlarını' vurgulayan bir söylem kullanmaya başladılar. Shlaim'e göre (2003) Araplar, 1967 Savaşı'nda İsrail karşısında aldıkları aşağılayıcı yenilginin etkisinden tam olarak kurtulamamışlardır.

1967 Savaşı ve Arap milliyetçiliğinin düşüşü, Nasır'ın Arap dünyasının destekçisi ve karizmatik lideri olarak popülaritesini de sona erdirmiştir. Nasır'ın popülaritesine ve Arap birliğine vurulan ilk darbe Suriye'nin yeniden kurulması olmuştur (Ashton, 1996). Ashton (1996) ve Kienle (1995) İsrail'e karşı 1967 Savaşı'nda alınan yenilgiyi, Arap milliyetçiliği ideolojisine ve Nasır'ın popülaritesine indirilen ikinci ve ölümcül darbe olarak değerlendirmektedir çünkü Nasır bu savaşta aldığı ağır yenilgiyle küçük düşmüştür. Wolf (2015), İsrail'in Süveyş Kanalı'nı geçtiğini öğrenen Nasır'ın başlangıçta yenilginin tüm sorumluluğunu kabul ettiğini ve savaşın beşinci gününde istifasını sunduğunu bildirmektedir. Nasır'ın bu girişimi, baskılardan kurtulmak için yaptığı bir polişe olsun ya da olmasın, kendisine bu kararını değiştirmesi için halktan ve tüm Arap dünyasından beklenmedik bir destek getirmiştir (Farid, 1996). Nasır'ın üzerindeki bu ulusal ve uluslararası baskının nedeni, yakın zamanda küçük düşürücü bir yenilgi yaşamış olmasına rağmen İsrail'e karşı agresif bir şekilde durmaya devam etmesiydi. Ancak Nasır'ın bölgedeki müttefiklerinin de Nasır'ı savaşmaya devam etmek yerine İsrail ile işbirliği yaptığı için eleştirdiklerini belirtmek gerekir. Arap devletlerinin temel tepkisi 1970 yılında imzalanan ve Yıpratma Savaşı'nı sona erdiren ateşkes anlaşmasına olmuştur. Barnett (1998) Nasır'a yöneltilen eleştirilere işaret etmektedir:

“Nasır, savaşı bizzat yürüttüğü için eleştirilmese de, FKÖ unsurları ile Irak ve Suriye hükümetleri anlaşmayı "bozguncu" olarak kınadı ve onu 'teslimiyetçilikle' suçladı. Her şeye rağmen Nasır hala görevdeyken ölmeyi başardı.”

Nasır'a yöneltilen eleştirilere benzer şekilde, savaşın diğer iki ana Arap katılımcısı olan Ürdün ve Suriye'nin liderleri de İsrail ve Batılı güçlere karşı mücadelede gösterdikleri kötü performans nedeniyle siyasi eleştirilere maruz kaldılar. Kral Hüseyin'in Ürdün'ü Filistinli gerillaların entrikalarıyla mücadele etmek zorunda kaldı; bu da bir süre için kanun ve düzenin bozulmasına yol açtı. Suriye'de esas olarak Golan Tepeleri'nin kaybından kaynaklanan protestolar, sivil Baasçı Salah Cedid ile Savunma Bakanı Hafız Esad arasında elit bir iktidar mücadelesine yol açtı.

Herhangi bir siyasi tehdit ya da askeri darbe girişimiyle karşı karşıya olmamasına rağmen, Ürdün ve Kral Hüseyin'in karşılaştığı en büyük zorluklar Filistinli mülteciler ve gerillalardı. Wolf'a (2015) göre, *“İsrail'in Batı Şeria'ya işgali sonucu ortaya çıkan Filistinli mülteci akını, FKÖ'nün Ürdün'ü İsrail'e karşı baskınlar için bir hazırlık alanı olarak kullanmasına yol açtı. Bu durum Haşimi monarşisinin yönetme kabiliyetine meydan okudu ve bir iç savaşla sonuçlandı.”* Başlangıçta bu Filistinli gerilla gruplarından hiçbiri Ürdün rejimini ele geçirmeye çalışmamış olsa da, varlıkları Ürdün monarşisinin egemenliği için bir tehdit olarak görülmeye başladı. Bu çatışmalar Ürdün'de bir iç savaşa yol açtı. İç savaş, Eylül 1970'in sonunda 3.000 Filistinli savaşçı ve sivilin öldürülmesiyle sona ermiş; hayatta kalanlar ise Ürdün hükümeti tarafından Lübnan'a sürülmüştür (Dawisha, 2016).

1967'nin geri kalanı ve 1968'in ilk yarısı boyunca Suriye, Sovyetlerden ve diğer Arap devletlerinden gelen ekonomik yardımlar sayesinde bir dereceye kadar sükûnetini koruyabildi. Ancak Golan Tepeleri'nin kaybı Suriye için ciddi bir askeri dezavantaj oldu. Bu dezavantaj, iç istikrarsızlığa ek olarak, rejimin üst kademelerindeki rekabete ve iç çatışmalara yol açtı. İç çalkantılar Baas Partisi'nin üst kademelerindeki rekabeti güçlendirmiştir. Kanovsky (1968) savaşın hemen ardından ortaya çıkan durumun *“iç istikrarsızlığı daha da arttırdığını”* ileri sürmektedir. 22 Mayıs 1968'de üç Arap milliyetçisi muhalefet partisi, Arap Milliyetçi Hareketi, Suriye Arap Sosyalist Birliği ve Arap Sosyalist Partisi, birlikte rejimin savaş sırasındaki politikalarını protesto etti. Hükümetin İsrail'e saldırmak için bir neden vermekle kalmayıp Golan Tepeleri'ni "teslim ettiği" itirazında bulundular. Rejimin fiili lideri Salah Cedid devrildi ve sözde ama büyük ölçüde güçsüz lideri Haşim el-Atasi, savunma bakanı Hafız Esad tarafından görevden alındı (Lawson, 1996). Suriye güçlerinin Filistinlilerin yanında Ürdün iç savaşına girmesinden kısa bir süre sonra Esad, Cedid ve el-Atasi'nin tutuklanmasını emretti ve tamamlanması sadece üç gün süren kansız bir darbe ile rejimi ele geçirdi (Seale, 1990).

Bu savaştan sonra Arap milliyetçiliği birçok grup tarafından her şeyin faili olarak görülmüş ve İslam'dan ayrıldıkları için cezalandırılmışlardır. Aynı zamanda 1960'lardan sonra emperyalist ülkelerin bölgeden ayrılması, Arap milliyetçiliğinin mücadele ettiği “öteki” kavramının da ortadan kalkmasına ve milliyetçilik duygusunun Araplar arasında popülarlığını yitirmesine yol açmıştır. Şii ve Arap olmayan diğer topluluklar Arap milliyetçiliğini bir Sünni projesi olarak görmüş ve desteklememiştir. Tüm bu gelişmeler, Arap milliyetçiliği ve modernizm fikirleri yerine referansını ve dayanağını İslam'dan alan siyasi görüş ve hareketlerin güçlenmesine yol açmıştır. Cemal Abdünnasır'ın ölümünden sonra Mısır'da iktidara gelen Enver Sedat 1973'te İsrail'e karşı savaş açtı. Bu girişiminin arkasında iki temel neden vardı: liderlik arzusu ve İsrail'den intikam alma duygusu. Ancak Sedat, İsrail'in savaş alanındaki gücünü fark ettikten sonra barış yapmayı kabul etti. Camp David

anlaşmaları olarak siyasi literatüre geçen bu anlaşmanın, Mısır açısından iki önemli sonucu olmuştur. Tarihsel süreçte Arap dünyasında lider konumda olan Mısır, bu anlaşmayla beraber bu konumunu kaybetmiş ve aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin temel hedefi olan tüm Arapları tek bir devlet altında birleştirme fikrinin de ortadan kalkmasına yol açmıştır. İran'da 1979 İslam Devrimi'nin başarısıyla popülerlik kazanan İslamcı ideolojiye karşı Arap milliyetçiliğinin tek sembolü haline gelen Baas hareketi giderek otoriter bir yapıya dönüştü. Baas lideri Saddam Hüseyin'in bölgesel bir güç olma ve Arap milliyetçiliği ya da Pan-Arabizm fikrini yeniden uyandırma hedefleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu tarihten sonra Pan-Arabizmin lideri olan bir devlet olmamıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan Arap milliyetçiliği düşüncesi, İsrail karşısında yerini dini ideolojilere ve İslam'a dayalı hareketlere bırakmaya başlamıştır. Sonuç olarak ideolojik tutum Arap-İsrail çatışmasından kayarak İslam-Siyonizm çatışmasına dönüştü. Tibi (1997) de benzer bir sonucu savunmaktadır. *"Nasır'ın görev süresinin ardından Arap milliyetçiliği sosyalizmden giderek uzaklaştı; ya İslamcılığa dâhil oldu ya da İslamcılığın yükselişiyle birlikte yavaş yavaş kayboldu"* demektedir. Ayrıca, Arap milliyetçiliği 1970'lerin başından sonra Araplar arasındaki popülerliğini kaybetmiş ve yerini yavaş yavaş dini hareketlere ve İslamcılığa bırakmıştır (Kramer, 1993; Khalidi, 1991).

1967 Savaşı'nın bir diğer önemli sonucu da laik-devrimci Arap milliyetçiliğinin ve Nasırcılığın yenilgisine karşı Filistin milliyetçiliğinin ve Filistin direniş hareketinin yükselişidir. Başlangıçta Filistinliler daha geniş bir Arap birliğine inanmış olsalar da 1967 Savaşı, Arap milliyetçiliğinin Filistin topraklarını korumakta ve yeniden kazanmakta başarısız olması nedeniyle bunun mümkün olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Böylece Filistinliler başarısızlıktan yozlaşmış Arap devletlerini ve rejimlerini sorumlu tutmuş ve mücadeleyi radikal Filistin direniş hareketinin gerçekleştireceği görülmüştür. Bu amaçla Filistinli gruplar bir araya gelerek "silahlı mücadelenin" gerekliliği üzerinde durmaya başladı. Altı Gün Savaşı'nda Arap ordularının aldığı yenilgilerin ardından 1968'de Karameh Zaferi'nin kazanılmasıyla El-Fetih, gerilla savaşı taraftarlarına alternatif oldu. Arafat, 1969 yılında Nasır'm da onayıyla FKÖ'nün lideri oldu. Mısır Devlet Başkanı, Filistin'in kurtuluşunun İsrail'e karşı gerilla taktikleriyle mümkün olamayacağını ve Batı Şeria ve Gazze'nin işgalinden ancak Arap devletleri arasındaki birliğin kurtarabileceğini belirtmeye devam etti (Wolf, 2015). Olayların seyri boyunca görülebileceği gibi, idealler daha geniş ve büyük bir Arap milliyetçiliğinden ziyade Filistin ile ilgili olmaya başlamıştır. Arap milliyetçiliğinin bariz başarısızlığı ve 1967'den sonra çoğu Arap devleti tarafından ideallerin bir ulus-devlet olan *vatanîye* anlayışına doğru değişmesi, Filistinlileri kendi etnik ve kültürel kimliklerine geri dönmeye ve mücadelelerini kendi başlarına sürdürmeye zorlamıştır (Joffe, 1983).

Sonuç

Arap milliyetçiliği, modern Orta Doğu'nun siyasi ve kültürel dokusunu derinden etkileyen önemli bir olgu olmuştur. Bu milliyetçilik akımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve bölgesel düzenlemelerin ardından ortaya çıkmıştır. Arap halkları, bağımsızlık ve özgürlük arayışlarını güçlendiren etnik ve kültürel bağlarını vurgulamışlardır. Aynı zamanda, Arap milliyetçiliği, Batı'nın bölge üzerindeki etkisine karşı bir tepki olarak şekillenmiş ve Arap birliği fikrini öne çıkarmıştır.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve bölgenin paylaşılmasıyla birlikte, Arap milliyetçiliği daha da güçlenmiştir. Arap liderleri, bölgesel sınırları ve ulusal kimliği vurgulayarak, sömürgeci güçlere karşı direniş göstermişlerdir. Bu süreçte, Arap milliyetçiliğinin Irak, Suriye ve diğer Orta Doğu ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerine önemli bir itici güç olduğu görülmektedir.

Arap milliyetçiliği, 1967 Altı Gün Savaşı'nın ardından önemli bir dönüşüme uğradı. 1967'deki savaşın ardından, Arap milliyetçiliği büyük bir darbe aldı. Savaşın sonuçları, Arap devletlerinin askeri ve siyasi zayıflıklarını ortaya koydu ve milliyetçi ideallerin pratikte zorluklarla karşılaştığı bir dönemi başlattı. Savaş, Arap ülkeleri arasındaki birlik ve dayanışma ideallerini sarsarak, bölgesel düzenin yeniden değerlendirilmesine yol açtı.

Özellikle Altı Gün Savaşı'nın ardından Arap dünyasında yaşanan dönüşüm, birçok ülkede içsel sorunların derinleşmesine ve bölgesel çatışmalara neden olmuştur. Özellikle etnik, dini ve siyasi farklılıklar, Arap milliyetçiliğinin birleştirici potansiyelini sınırlamış ve zamanla çeşitli ideolojik bölünmelere yol açmıştır. Aynı zamanda, bölgesel güç mücadeleleri, liderlik çekişmeleri ve içsel istikrarsızlık, Arap milliyetçiliğinin birleştirici gücünü zayıflatmıştır.

Özetle Dawisha'nın (2016) belirttiği gibi, 1967 sonrası dönemi tanımlayan Arap milliyetçiliği değil Arap devlet idealleriydi, Arap devletleri arasındaki siyasi ilişkileri belirleyen *kavmiye* değil *vatanîye* idi. Arap milliyetçiliğinin sembolü olmasına rağmen, değişim Nasır'ın kendisiyle başlamıştır. Arap ulus-devlet ideolojisinin temelleri, kendisi de Arap milliyetçiliği fikrinden etkilenen Kral Faysal ve onun eğitim bakanı Sati el-Husri önderliğinde Irak'ta atılmaya başlanmış, Nasırcılıkla Mısır'da zirveye ulaşmış ve Saddam Hüseyin'in son girişimleriyle Irak'ta sona ermiştir. Bunun neticesi olarak, Arap coğrafyasında milliyetçi siyasi söylem ve eylem yerini dayanağını İslam'dan alan siyasi hareketlere bırakmaya başlamıştır.

Sonuç olarak, Arap milliyetçiliği, Orta Doğu'nun tarihinde önemli bir rol oynamış ve bölgesel dinamikleri etkilemiştir. Ancak, bu milliyetçilik akımının karmaşıklığı, dikkate alınması gereken çeşitli faktörleri ortaya koymaktadır. Bu faktörler arasında etnik çeşitlilik, dini farklılıklar ve bölgesel güç dengeleri gibi unsurlar bulunmaktadır.

Kaynakça

- Antonius, G. (2015). *The Arab awakening: The story of the Arab national movement*. Pickle Partners Publishing.
- Ashton, N. (1996). *Eisenhower, Macmillan and the problem of Nasser: Anglo-American relations and Arab nationalism, 1955-59*. Springer.
- Ay, H. U. (2018). Arap Birliğini doğuran temel ideoloji üzerine bir değerlendirme: Arap Milliyetçiliği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 32-49.
- Barnett, M. N. (1998). *Dialogues in Arab politics: negotiations in regional order*. Columbia University Press.
- Bilgenoğlu, A. (2007). *Osmanlı devleti'nde Arap milliyetçi cemiyetleri*. Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Cleveland, W. L. (1979). Sources of Arab Nationalism-Overview. *Middle East Review*, 11(3), 25-33.
- Cleveland, W. L., & Bunton, M. (2016). *A history of the modern Middle East*. Hachette UK.
- Çimen, A. (2013). *Tarihi değiştiren liderler*. Timaş Yayınları.
- Dawisha, A. (2016). *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair-New Edition with a new chapter on the twenty-first-century Arab world*. Princeton University Press.
- Farid, A. M. (1996). *Nasser: the final years*. ISBS.
- Gürbüz, E. (2020). Suriye'de ulus inşa çabaları ve BAAS Partisi'nin rolü.
- Haim, S. G. (1962). *Arab Nationalism: An Anthology* (Berkeley, CA, 1962).
- Hinnebusch, R. (2004). *Syria: Revolution from above*. Routledge.
- Joffe, E. G. H. (1983). Arab nationalism and Palestine. *Journal of Peace research*, 20(2), 157-170.
- Hourani, A. (1983). *Arabic thought in the liberal age 1798-1939*. Cambridge University Press.
- Karaman, M. Lütfullah. *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul: İz Yayınları, 1991.
- Katsari, C. (2006). Money and proto-national identities in the Greco-Roman cities of the first and second centuries AD. *National Identities*, 8(1), 1-20.
- Kalın, İ., & Uçgan, N. (2016). Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş, 39.
- Kanovsky, E. (1968). *The Economic Aftermath of the Six Day War: Uar, Jordan and Syria, Part II*. *Middle East Journal*, 22(3), 278-296.
- Kemiksiz, N. (2016). Filistin Sorunu. *Akademik Ortadoğu*, 11(1), 133-179.
- Khadduri, M. (1970). *Political trends in the Arab world: The role of ideas and ideals in politics* (S. 199). Johns Hopkins Press.
- Khalidi, R. (Ed.). (1991). *The origins of Arab nationalism*. Columbia University Press.
- Kienle, E. (1995). Arab unity schemes revisited: Interest, identity, and policy in Syria and Egypt. *International Journal of Middle East Studies*, 27(1), 53-71.
- Koraş, F., (2012). *Suriye'de Baas Hareketi*. Küçük Orta Doğu Ankara: Kripto Yayınları.
- Kramer, M. (1993). Arab nationalism: mistaken identity. *Daedalus*, 171-206.
- Kurun, I. (2017). *Arab Nationalism from a Historical Perspective: A Gradual Demise?*
- Lawson, F. H. (1996). *Why Syria goes to war: Thirty years of confrontation*. Cornell University Press.
- Özalkan, S. (2018). *Tarihsel Perspektiften Arap Milliyetçiliği*. İnsamer, (2018 Ocak).
- Roberts, T. (2014). *The Roman nation: Rethinking ancient nationalism*.

Roshwald, A. (2013). Nationalism in the Middle East, 1876–1945. In (Ed.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*: Oxford University Press. <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199209194.001.0001/oxfordhb-9780199209194-e-11>. Erişim Tarihi: 14 Jan. 2019.

Rouleau, E. (1967). The Syrian Enigma: What is the Baath? *New Left Review*, (45).

Seale, P. (1990). *Asad: the struggle for the Middle East*. Univ of California Press.

Shlaim A. (2003). *The Rise and Fall of Arab Nationalism: Review of Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*, by Adeed Dawisha, 340, Princeton University Press, 2002. *The Guardian*, 2003.

Smith, A. D. (1989). The origins of nations. *Ethnic and racial studies*, 12(3), 340-367.

Tibi, B. (1997). *Arab nationalism: between Islam and the nation-state*. Springer.

Wolf, A. B. (2015). The Arab Street: Effects of the Six-Day War. *Middle East Policy*, 22(2), 156-167.

Zeine, Z., N. (1989). *Arap Milliyetçiliği*, çev. Kemal Kahraman, İstanbul: Hikmet Yayınları.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Tüm yazarlar aynı oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Extented Abstract

Research Questions and Purpose

Although their definitions are abstract and there is no generally accepted definition of the concepts of nation and nationality, the concept of nation can be generalized as a community that lives in the same geography, has the same culture and history, and shares the same language, religion and race. In the light of these definitions, it can be said that the first and most basic criterion of a nation is that it defines itself with a collective name such as Roman, Greek, German or Arab, and that the people living within the borders of the nation call themselves Roman, Greek, German or Arab. Throughout history, until the modern era of colonialism and imperialism, Europeans have experienced different versions of nationalism, such as religious nationalism with the Crusades, ethnic nationalism with the Germans, and civic nationalism with the French or Romans. This continued until the 17th and 18th centuries.

Since the 18. Century, the developments in Europe, especially in the political and military fields, have attracted the attention of the Islamic world. During this period, especially the Ottoman Empire started to send students to Europe to learn about military and political developments. This led to the spread of Western knowledge in educated Ottoman circles. Over time, after direct exposure to European society and governance, it became clear that the superiority of the West was not only due to technical advances in military and economic fields, but also to a different worldview and mentality. This realization led to a belief that was increasingly adopted and defended by Ottoman governments, European-educated students, intellectuals and elites: modernization could only be achieved through Europeanization. In the same period, the Arab world also began to see the influence of ideas imported from Europe, such as nationalism and the nation-state. By the 19th century, European colonization and expansion had spread to more than half of the Islamic world. Influenced by new concepts imported from Europe, such as nationalism and the nation-state, Arabs took advantage of the Ottoman Empire's difficult situation and began to leave the Empire. After the First World War, Arabs found themselves under European colonialism or mandatory rule. In this context, this study examines Arab nationalism and its transformation, particularly in the context of Jamal Abd-al Nasser and the 1967 Arab-Israeli War, and raises the question of the viability of Arab nationalism as an ideology. Although seemingly simple at first glance, modern nationalism requires more complex answers due to the complexity of its political ideology.

Methodology

In this context, the study critically examines the existing literature on Arab nationalism and aims to examine the impact of this ideology on the structural transformation of the Middle Eastern geography in the context of nation-states, based on the concepts of “wataniya” and “qawmiya”.

Results

The consequences of the 1967 War are multidimensional. After the 1967 War, Egypt, Jordan and Syria, which lost their territories to Israel, approached the problem as a domestic policy, pursued their losses but failed to have a common action plan. This led to the inevitable result of the process working against Palestine. In the bipolar system of the Cold War, the situation in Palestine did not change much. In the 1967 War, Israel captured the entire Palestinian territories, including Jerusalem, and expanded its territory threefold. Moreover, the 1967 War is one of the historical events that shaped Arab policy towards Israel. Even the 1948 war, which Arabs call the 'Nakba' and which left them with the problem of Israel's presence and refugees, has been overshadowed.

The Second Arab-Israeli War of 1967, also called the Six-Day War, was the sharpest turning point for Arab nationalism. The first and perhaps the most important effect is that the force that gave birth to Arab nationalism was finally turned off with the war in June 1967.

As a result, as Dawisha (2016) notes, it was Arab state ideals, not Arab nationalism, that defined the post-1967 period, and it was patriotism, not tribalism, that determined political relations between Arab states. Despite being the symbol of Arab nationalism, the change started with Nasser himself. The Arab nation-state ideology began to be established in Iraq under the leadership of the Arab nationalist King Faisal and his education minister Sati al-Husri, reached its peak in Egypt with Nasserism and ended in Iraq with the last attempts of Saddam Hussein. Thus began a long-term ideological transformation in the Middle East from a nationalist political discourse and action to political movements with reference to Islam.

Mali Araştırmalar Derneği

www.maliarastirmalar.org

dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad

www.ussmad-journal.com

ussmad.journal@gmail.com

